318931

INFO-TÁRSADALOM-TUDOMÁNY

11/1989

RSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRS
SADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSA

5.

Magyarország és a szociálpolitika • Kiút a jólétből? — társadalmi biztonság — jóléti állam — a jóléti állam kritikus pontjai — neokonzervatív irányzatok — szociáldemokrácia — jóléti társadalom — tanulságok a mai Magyarország számára • Szegényügy, szociálpolitika, szociális biztonság — méltányosságtól a biztonsági igények elismerése felé — a magyar szociálpolitika tradicionális elemei — a magyar szociálpolitika a századfordulótól az első világháborúig — az első világháborútól az ötvenes évekig • A nyolcvanas évek szociálpolitikája Magyarországon — folyamatosság és megújulási szándék — drágán és romló színvonallal — célok és eredmények • A szegénység és az aktuális szociálpolitikai feladatok Magyarországon — a szegénység tendenciája — a szegénység összetétele — szociálpolitikai alapelvek és célok — aktuális szociálpolitikai feladatok • Hogyan tovább a társadalompolitikában? — változtatások a legkisebb ellenállás irányába — a szociális helyzetromlás ma — az intézmények átalakítása — melyik rendszert igazolja a gyakorlat? — milyen terepe lesz a szociálpolitika jövőbeni reformjainak? • Szociálpolitikánk jövője — szociálpolitika és gazdasági fejlettség — mik a szociális juttatások? — a tudati tényezők szerepe — demokratikus szociálpolitikát! — a jövő irányvonala

B
h.

UDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTU
DOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUD
OMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDO
MÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOM
ÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁ
NY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁN
Y TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY
TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY
TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY T
ÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁ
RSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁR
SADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRS
ADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSA
DALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSAD

11

INFO-Társadalomtudomány

11. szám (1989. december)

Kiadja a Társadalomtudományi Bizottság nevében a Magyar Tudományos Akadémia

Szerkesztőbizottság:

Enyedi György (elnök), Fodor István, Józsa György, Madarász Aladár, Mucsi Ferenc, Tamási Péter (felelős szerkesztő)

A szerkesztőség címe:

1051 Budapest, Arany János u. 1. 407.
Telefon 111-38-99

INFO-Társadalomtudomány című sorozatunk indításával az volt a célunk, hogy gyorsan informáljuk a társadalom irányításával, tervezésével kapcsolatos döntési folyamatokban résztvevőket az új társadalomtudományi kutatási eredményekről és a társadalomtudósokat foglalkoztató aktuális témákról. Lapunk nyilvánossá válásával lehetőség nyílt arra, hogy a társadalom iránt érdeklődő olvasók szélesebb köre is hozzáférhessen az egy-egy aktuális témát többoldalúan megközelítő tematikus számokhoz. Mivel kiadványunk igen szűk terjedelmet szab meg egy-egy témára, a kutatók kénytelenek álláspontjukat tézisszerűen kifejteni — a részletes bizonyító anyag rendelkezésre áll a megfelelő kutatóhelyeken. Az általános tájékozódást azonban szeretnénk megkönnyíteni a cikkek után közölt statisztikai adatokkal és válogatott bibliográfiával.

Az itt leírtakkal szeretnénk felhívni a figyelmet olyan területekre, amelyekkel eddig — úgy tűnik — nem a kutatási eredmények ismeretében foglalkoztak. Szeretnénk kiadványunkkal hozzájárulni, hogy a társadalomtudományi kutatások eredményei és a társadalom irányítása, tervezése közelebb kerüljenek egymáshoz.

A kifejtett elképzelések a szerzők egyéni nézeteit tükrözik.

Lapunk 1989 januárjától — visszamenőleg is — megvásárolható, illetve előfizethető a szerkesztőségnél.

Tartalom

Magyarország és a szociálpolitika – *Enyedi György – Tamási Péter* 3

Kiút a jólétből? – *Lévai Katalin* 9

Szegényügy, szociálpolitika, szociális biztonság – *Őry Csaba* 17

A nyolcvanas évek szociálpolitikája Magyarországon – *Szilárd Imre* 25

A szegénység és az aktuális szociálpolitikai feladatok Magyarországon
–Andorka Rudolf 33

Hogyan tovább a társadalompolitikában? – *Ferge Zsuzsa* 41

Szociálpolitikánk jövője – *Kopátsy Sándor* 49

Statisztikai táblázatok 57

Válogatott bibliográfia 89

Kutatási információk 93

Az *INFO-TÁRSADALOMTUDOMÁNY* korábbi számaiban megjelent,
társadalompolitikával kapcsolatos tanulmányok 97

ESÉLY – új társadalompolitikai folyóirat 99

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Magyarország és a szociálpolitika

Ha gazdaságunkat mihamarabb hatékonnyá és működőképesebbé akarjuk tenni, fel kell gyorsítani a szerkezeti átalakítást, további termelési támogatásokat kell megvonni és így tovább. Ezen lépések következetes megtétele rövid időn belül emberek százezreit fogja munkanélkülivé tenni. A fellendülő gazdaság egyes területei (infrastruktúra, új iparágak, a vállalkozási szféra), továbbá a közmunkák, az ínségmunkák a munkanélküliek egy részét fel tudják szívni, egy másik részük átképzés után el tud majd helyezkedni, egy részük azonban tartósan munka nélkül marad. Az átalakulások folytonossága – nemzetközi tapasztalatok szerint – azt vetíti előre, hogy – jóllehet, részben nem ugyanazok az emberek lesznek tartósan munkanélküliek – kisebb-nagyobb munkanélküliségre folyamatosan kell számítani. Bár ez gazdasági szempontból a legtöbb országban természetes állapot, az érintett egyén oldaláról mindmegannyi személyes tragédia. És nem csak egyéni, hanem egyben családi is, mert a jelenlegi körülmények között Magyarországon a jövedelemcsökkenés a legtöbb családban a létminimum alá süllyedést hozza magával. (1989-ben a lakosság körülbelül 13%-a élt létminimum, további 25%-a társadalmi minimum alatt.)

Régóta vitatott téma a gazdaság és a szociálpolitika „egybemosása", a munkanélküliség gyárkapukon belülre vitele. Igaz, így lehetett arra hivatkozni, hogy nálunk nincs munkanélküliség, teljes körű a szociális biztonság. A másik oldalon ugyanakkor nagy árat kellett fizetni ezért: a társadalom zöme alacsony életszínvonalon él, a gazdaság pedig radikális változtatások nélkül rövid időn belül teljes csődbe jut.

A gyenge gazdaságot serkenteni kell, ami részben az adóterhek csökkentése révén érhető el. Ezáltal azonban átmenetileg csökken a költségvetés bevétele, kevesebb lesz a szociálpolitikára fordítható összeg is (ha csak más területről nem csoportosítanak át, ami a mai helyzetben nem egykönnyen megoldható). Ugyanakkor bizonyos szolgáltatások (egészségügy, oktatás, tudományos kutatás, kultúra) visszafogása veszélyezteti a hosszútávú fejlődést. A szociálpolitika által nyújtott támogatásoknak nagy szerepe van a munkaerő újratermelésében (egészségének, jó közérzetének megtartásában, a felnö-

vekvő generáció megfelelő színvonalra hozásában stb.), amely nélkülözhetetlen a továbbfejlődés szempontjából.

Ha az átalakítás sikeres lesz, a hatékonyabb gazdaság, a jobb termelékenység – csökkentett adóterhek mellett is – nagyobb összegeket lesz képes biztosítani a rászorulóknak annak ellenére, hogy számuk szaporodni fog, s több pénz fog jutni az állami felelősségvállalás keretébe tartozó többi területnek is.

Vitatott persze az is, hogy mi tartozzék az állami felelősségvállalás körébe. Az ún. „szocialista országokban" sok olyan területet vontak ebbe a körbe, amelyeket máshol vagy részben, vagy teljesen a piacra bíznak (pl. lakásépítés, oktatás, egészségügyi szolgáltatások). Ennek a központosításnak egyrészt ideológiai, másrészt forrásösszpontosítási okai voltak. A politikai vezetés így „ingyenesen" nyújthatta állampolgárainak a lakást, az iskolát, az egészségügyi szolgáltatásokat stb., miközben lehetősége volt ezekből az összegekből jelentős hányadot gigantomán elképzelései finanszírozására átcsoportosítani.

Finanszírozás szempontjából alapvetően három megoldás alkalmazható: (1) a szolgáltatások működtetéséhez szükséges összegek benne foglaltatnak a fizetésekben és a nyugdíjakban, s a szolgáltató intézmények a piacon keresztül működnek; (2) ezeket az összegeket összpontosítják, az intézmények működtetését költségvetési keretből biztosítják, a szolgáltatások „ingyenesek"; (3) a szolgáltatások működtetéséhez szükséges összegeket megosztják: egy részük összpontosításra kerül a költségvetésben, egy részét kifizetik bérben (hogy a kettő között milyen az arány, az országonként változó).

Egyértelmű tehát, hogy e szolgáltatásokat mindenképpen az állampolgárok fizetik meg. A kérdés csak az, hogy milyen formában. A piaci mechanizmusok bevezetése ezeken a területeken azonban nem olyan egyértelműen pozitív, mint a gazdaságban. A teljesítményorientáltság például az oktatásban, a gyógyításban komoly károkat is okozhat. Ugyanakkor az államilag dotált szervezetek legtöbbje elkényelmesedik és nem működik gazdaságosan. Olyan vegyes rendszerre van szükség, amely bizonyos piaci elemek bevitele révén teljesítmény- és/vagy minőségorientált tevékenységformákat alakít ki az adott terület szükségleteinek megfelelően, amely mindkét irányban ösztönöz: azokat is, akik kapják (pl. hogy a betegek csak a valóban szükséges szolgáltatásokat vegyék igénybe, hogy a hallgatók igyekezzenek minél jobb eredményt elérni) és azokat az intézményeket is, ahová a szolgáltatási díjakat fizetik (pl. a kórházak, az iskolák alapvető érdekeltsége az legyen, hogy minél magasabb színvonalú szolgáltatást nyújtsanak).

A magyar finanszírozási rendszerben indokoltnak látszik az intézményfinanszírozásra fordított összegek egy részét a fizetésekbe és a nyugdíjakba építeni. Feltételezhető, hogy az igénybe veendő szolgáltatások kapcsán így általános kulturális problémák is fel fognak merülni (pl. lesz, aki így nem fogja igénybe venni az egészségügyi vagy oktatási szolgáltatásokat), továbbá bizonyos az is, hogy az alacsony jövedelműeknek és a speciális helyzetben lévőknek (pl. tartósan betegeknek, magatehetetlen időseknek) még így is külön segítséget kell majd nyújtani. Az új finanszírozási rendszer kialakításakor számolni kell azzal, hogy a szociális szolgáltatások iránti igények erősen kultúra- és művelt-

ségfüggőek. Ezt figyelembe véve, az új rendszernek biztosítania kell, hogy a társadalom jövője szempontjából fontos területeken központi forrásokból fedezzék a szükséges szolgáltatásokat.

Magyarországon a jövedelem 60%-a munkajövedelem, 40%-a szociális vagy egyéb juttatás. Ausztriában ugyanez az arány 77:23, Belgiumban 71:29. És még ilyen arányú szociális juttatások mellett sem megfelelő nálunk a szociális ellátás, ami részben e szolgáltatások rossz hatékonyságát, az alkalmazott rendszer diszfunkcióit, részben alacsony fejlettségi szintünket jelzi.

A jelenlegi, segélypolitikára, szegénypolitikára összpontosító magyar szociálpolitika tulajdonképpen tükrözi az ország gazdasági állapotát is. Ugyanez volt jellemző a szociálpolitikai gondolkodásra nyugaton a kapitalista fejlődés korai szakaszában. (A magyar szociálpolitika történetével kapcsolatban lásd Őry Csaba cikkét, 17–23. old.)

A piacgazdaságú országokban a korai kapitalizmus korszaka óta létrejöttek a jóléti államok – amelyek alakulásában a közgazdasági gondolkodás változásán kívül a szocializmustól való félelem is szerepet játszott –, s mind a szociáldemokrata, mind a neoliberális irányzat magas színvonalú szociális ellátást és életszínvonalat biztosít a fejlett országok állampolgárainak. (A szociálpolitika nemzetközi irányzataival kapcsolatban lásd Lévai Katalin cikkét, 9–15. old.)

Magyarország szociálpolitikája más pályát futott be. 1950-től kezdve nem volt szociálpolitika, mert arra ideológiai megfontolások alapján „nem volt szükség". A 60-as években ugyan lassan elkezdődött valami, de a különböző szociálpolitikai területek elméleti alátámasztás nélkül, egymástól függetlenül, integrálatlanul fejlődtek a legutóbbi időkig. (A nyolcvanas évek magyar szociálpolitikájáról lásd Szilárd Imre cikkét, 25–31. old.)

Az utóbbi években különböző irányzatok csaptak össze azzal kapcsolatban, hogy milyen legyen a magyar szociálpolitika. Két különböző, több ponton egymással szembenálló nézetet képvisel Ferge Zsuzsa (41–48. old.) és Kopátsy Sándor (49–55. old.) cikke. Az egyes tanulmányok eltérő szempontokból írják le a szociálpolitika különböző területeit, s ezáltal sokoldalú megközelítést biztosítanak.

A különböző megközelítések ellenére az bizonyos, hogy a szociálpolitikának az elkövetkező években egyik központi problémája lesz a szegénység elleni küzdelem. (A magyarországi szegénységről lásd Andorka Rudolf cikkét, 33–39. old.) Sokan úgy gondolják, hogy a szegénység az utóbbi néhány év terméke Magyarországon. Pedig csupán arról van szó, hogy az elmúlt évtizedekben nem ismerték el létezését. Történelmi távlatban nézve a szegénység Magyarországon folyamatosan létező jelenség volt és csökkenő tendenciát mutatott a nyolcvanas évekig. A szegények számát ma Magyarországon egyes becslések 1,5 millióra, mások több mint 3 millióra teszik. A társadalmi minimum szintje alatt élők aránya: a lakosság közel 40%-a, tehát közel 4 millió ember. (A társadalmi minimum összege nem tartalmazza a lakáshoz jutás költségeit!) Ez a szegénység nem a hagyományos értelemben vett: éhezést, hajléktalanságot, rongyos ruházatot, „szegénybetegségeket" jelenti (bár az ilyen, ún. abszolút szegénység sem szűnt meg teljesen, sőt, számuk az utóbbi időben emelkedik), hanem az ún. relatív szegénységet, amely a

többséghez viszonyítva javak, értékek hiányát jelöli. Természetesen, ha a többség életszínvonala alacsony, akkor ehhez képest kisebb mértékű a relatív értelemben vett szegények aránya, míg egy gyarapodó társadalomban ez az arány fokozatosan emelkedhet a jövedelemdifferenciálódás következtében. Magyarországon külön problémát jelent, hogy nem alakult ki az a stabil középosztály, amelyre a polgári fejlődést viszonylag megbízhatóan építeni lehet. Ha a társadalom egyre nagyobb hányada csúszik fokozatosan a társadalmi minimum szintje alá, akkor nem lesz társadalmi bázisa a piacgazdaság kifejlesztésének.

A magyarországi szegénységre vonatkozó fenti arányok nemzetközi viszonylatban egyre rosszabb helyet foglalnak el. A nyolcvanas években megindult és várhatóan jó néhány évig tartó romló tendencia miatt a szegények helyzete egyre nyugtalanítóbb és hathatós intézkedéseket igényel. A szegénység ugyanis nemcsak az anyagi javak szűkösségét jelenti, hanem társadalmi, politikai kizártságot is.

Sokan nem hajlandók foglalkozni a szegénység problémájával, áthárítva a felelősséget a szegényekre, mondván: ők maguk tehetnek helyzetükről. Bár kétségtelenül ilyen is előfordul, a szegények zöme társadalmi okok miatt kerül sivár helyzetébe. Az újtípusú szegénység elsősorban azokat sújtja, akik – képességeik, tanultsági szintjük, körülményeik stb. miatt – nem tudnak (vagy esetleg nem akarnak) részt venni a társadalmi változásokban. A jelenlegi nagymértékű átalakulás éppen ezért a szegényrétegek növekedését fogja maga után vonni. Ha a szaporodó munkanélküliek segélye a létminimum alatt marad és az alacsony nyugdíjjal rendelkezőknél nem kompenzálják kellő mértékben az áremelkedéseket, akkor jelentősen meg fog nőni az abszolút szegények száma.

A szegénységet csak jól működő gazdasággal lehet minimálisra szorítani, szociálpolitikával csak valamelyest enyhíteni lehet. A szegénység jelenlegi kezelése azért is problémákba ütközik, mert pangó időszakokban – amikor a rászorulók száma növekszik – mind a gazdasági, mind a politikai körülmények nehézzé teszik a szociálpolitika kívánatos fejlesztését.

Jelenleg kialakuló szociálpolitikánk is küzd ezzel a problémával. No meg azzal is, hogy milyen irányba menjen. Alapvető célja nem lehet a segélyezésen keresztüli problémakezelés – bár a segélyekre akut helyzetekben egyes rétegeknél természetesen szükség van –; e helyett olyan rendszert kell kidolgozni, amely a legkülönbözőbb helyzetekben is garantálni tudja a szociális biztonságot minden állampolgár számára. Ez nem vezethet ugyanakkor olyan egyenlősítési folyamatokhoz, amelyek a fejlődés akadályozójává válnak az ösztönzés megszüntetése révén. (Az emberi erőforrásokkal való pazarlásra példa az ellenösztönző igen progresszív svéd adórendszer, aminek eredményeképpen sokan augusztus-szeptembertől kezdve nem dolgoznak, mert nem éri meg a magas adóelvonás miatt. De ellenösztönző lehet például a segélyek és a fizetések közötti kis különbség is.) Figyelembe kell vennünk a jóléti államokban kialakult rendszereket és azok tapasztalatait, de a hazai körülményekre kell mindezeket adaptálnunk. Tekintetbe véve fejlettségi szintünket, feszültségekre számíthatunk az igények és a lehetőségek között. A kialakítandó szociálpolitikának feltétlenül biztosítania kell, hogy a munkaerőt olyan

egészségi és kulturális állapotban tartsa, amely mellett lehetségessé válik a kibontakozás. Ugyanakkor a „túlzott" költekezés (amibe természetesen a rendszer hatékonysága is belejátszik) ténylegesen ronthatja a nemzetközi versenyképességet a költségek – akár direkt, akár indirekt – emelkedése révén. A munkaerő újratermelési költségeinek biztosítása azonban nem a szociálpolitika feladata; e költségeket a béreknek és fizetéseknek kell fedezniük.

Az egyén szempontjából a jó szociálpolitika nem korlátozza az állampolgári autonómiát, meghagyja az egyén felelősségét, nem sérti az emberi méltóságot és nem különíti el kedvezményezettjeit a társadalom többi tagjától. A diszkrimináció megszüntetéséhez azonban szolidáris gondolkodásra is szükség van. Magyarországon viszont – úgy tűnik – hiányzik a megfelelő szintű szolidaritás és segítőkészség a társadalmilag elesettek iránt. Ez alapvetően norma- és értékproblémaként kezelendő; következésképp nem várható rövid időn belül változás e téren.

Komoly eredményeket csak a kormány által kidolgozott – de demokratikusan megvitatott – átfogó szociálpolitika és az állampolgári, valamint egyéb intézményi (pl. egyházi) kezdeményezések, továbbá a társadalmi mozgalmak összehangolt akcióitól várhatunk. A szociális ellátás skáláját sokkal sokszínűbbé kell tenni a központi költségvetés, a helyi közigazgatási egységek, a piac, a magánszféra (család, rokonság, szomszédok segítsége), az önkéntes szervezetek, a non-profit vállalkozások, az alapítványok stb. bevonásával. Gondoskodni kell a hosszú időn keresztül elhanyagolt támogatásokról (pl. állami gondozottak önálló életkezdése, fogyatékosok és tartósan betegek ápolásához való hozzájárulás) és az elmaradt szociális szakemberképzésről. Az elosztást – a jelenlegi szűkös források mellett – alapvetően rászorultsági alapokra kellene helyezni, vigyázva ugyanakkor a társadalmi célok felé orientálásra is (pl. ösztönözni kellene a gyermekszületéseket).

Segélyezési alapon működő szociálpolitika helyett átfogó társadalompolitikára lenne szükség. Egy ilyen politikában integrálódna az állam, a piac és a társadalmi önszerveződések rendszere, melyek arányait a magyar sajátosságoknak kell eldönteni. Az átfogó társadalompolitika kialakítása során figyelembe kell venni a tudományos kutatások eredményei alapján a gazdasági, demográfiai, rétegződési, szociálpszichológiai folyamatokat, az életkörülmények, a családi struktúrák alakulását, a társadalmi közgondolkodást, a társadalmi mozgalmakat, a politikai erőviszonyokat és így tovább. Hosszú távon csak a megelőzésre koncentráló, átfogó társadalompolitikának van esélye, hogy javítsa a kialakult helyzetet.

Enyedi György – Tamási Péter

Kiút a jólétből?

Lévai Katalin

Az utóbbi években hallatlanul megszaporodott azoknak az írásoknak a száma, amelyek a jóléti állam válságával foglalkoznak. Nyilvánvaló, hogy a jóléti államról 1945 és 1975 között kialakított konszenzus ma már felbomlóban van, újfajta, gyakran egymással szembenálló stratégiák bontakoznak ki a nyugati demokráciákban. Ezek közül, úgy tűnik, a nyolcvanas évek leginkább a konzervatív ideológiák felélesztésének kedveznek, de tény ugyanakkor, hogy ezeket minden irányból jócskán érik bírálatok is.

Mielőtt a különböző válságideológiákat szemügyre vennénk és megismerkednénk az ezen túlmutató poszt-jóléti stratégiákkal, érdemes talán néhány szót szólni a jóléti állam eszméjéről és arról a folyamatról, amely az utóbbi évtizedekben a nyugati demokráciák túlnyomó többségében végbement.

Előtörténet

Az ipari társadalmak figyelmét a periodikusan ismétlődő túltermelési válságok fogyasztásnövelő intézkedések felé irányították. A belső piac felvevőképességének bővítési igénye maga után vonta a munkabérek növekedését. Az állam az elosztási egyenlőtlenségek mérséklésére tett erőfeszítéseket; egyrészt feladatának tekintette, hogy támogassa a hagyományosan szegény rétegek törekvését fogyasztói potenciáljuk fokozására, másrészt saját szociális kiadásai növelése által támasztott jelentős mértékű pótlólagos keresletet a piacon különféle szolgáltatások és javak iránt.

Az állami felelősségvállalás növelésének másik fő ösztönzője a két világháború volt. Elsősorban a győztes hatalmak tartották kötelességüknek, illetve nekik állt módjukban, hogy a háború által leginkább sújtott egyének és családok jólétét szolgáló programokat dolgozzanak ki.

Társadalmi biztonság – jóléti állam

A második világháború után szinte minden tőkés piacgazdaságban kialakult az újfajta jóléti állam, amely *a társadalom egészének biztonságát volt hivatott garantálni*, szemben a korábbi, lényegében csak a szegény rétegekre koncentráló társadalompolitikával. Ez az eszme alapvetően két pilléren nyugodott: az univerzális, mindenkire kiterjedő társadalombiztosítási programokon és a bérkiegészítésen.

Az univerzalitás elve azt jelentette, hogy a jóléti állam minden állampolgárának a lét jogán garantálja a társadalombiztosítási ellátásokat, és azt ígéri, hogy a kiszámíthatatlan gazdasági hatásoktól függetlenül az állampolgárok megőrizhetik életszínvonaluk folyamatosságát.

A bérkiegészítés elve – szemben a bismarcki ekvivalencia-elvvel, amely a társadalombiztosítási juttatásokat a keresettől tette függővé – azt mondja ki, hogy minden állampolgár számára olyan keresetszintet kell biztosítani, amely lehetővé teszi mind az egyének, mind a családok számára életszínvonaluk megőrzését akkor is, ha betegség, öregség, munkanélküliség, vagy egyéb, mindenkit fenyegető kockázat miatt a kereső többé nem tud részt venni a munkaerőpiacon. A társadalom biztonságát szavatoló jóléti állam a Keynes és Beveridge által kidolgozott alapelvekre épül, amely az állam növekvő befolyását és a gazdasági életbe történő beavatkozását jelentette, miközben az állampolgárok számára szavatolta a majdnem teljes körű foglalkoztatást.

A jóléti állam kritikus pontjai

A jóléti állam kezdeti szakaszára a kísérletezés, az innováció és a folyamatos gazdasági növekedés volt jellemző. A nagyobb intézményhálózat azonban jól kiépített bürokráciát igényel, fenntartásához a kiadások állandó növelésére volt szükség, ami elsősorban az adók emelése révén volt elérhető. Ma a jóléti állammal szemben megfogalmazott kritikák nagy többsége a kiadások magas hányadát, a megnövekedett adóterheket és azt hangsúlyozza, hogy a tetemes többletkiadások az államot bevételei fokozására késztetik, aminek következtében egyre több pénzt kénytelen elvonni, hogy azt saját kezében összpontosítsa. Ezek a tények azonban még önmagukban nem jelentik azt, hogy a jóléti állam válságban van.

Tény, hogy az utóbbi évtizedben csaknem valamennyi piacgazdaságban megtorpant a jóléti államok reformtevékenysége azután a robbanásszerű expanzió után, amely a hatvanas éveket jellemezte, és úgy tűnik, hogy a prosperitás nem tartható fenn tovább. Elérkezett a konszolidáció korszaka. Ebből a helyzetből több politikus is azt a következtetést vonja le, hogy a jóléti állam végképp elérkezett lehetőségeinek határához, a gazdasági növekedés végérvényesen lezárult.

A jóléti állam – ahogyan Myles fogalmazta – észrevehetetlen reformok lassú sorozata révén alakult ki, amit a konzervatívok „besurranó szocializmusnak" neveztek. Myles nem tartja kizártnak, hogy a nyolcvanas években a „besurranó konzervativizmusnak" vagyunk tanúi.

Konzervatív nézetek szerint a jóléti állam „belemar abba a kézbe, amely őt táplálja", „kolonc a tőkefelhalmozás nyakán", „hatástalanítja és eltorzítja a normális piaci folyamatokat".

A másik fő ellenérv: a mindenre kiterjedő állami gondoskodás és az alanyi jogon járó szociális biztonság önállótlanná és felelőtlenné teszi az egyéneket, és az állampolgári autonómiák leépülésével jár.

Mindebből adódik a következtetés: a jóléti államot ésszerűsíteni kell, kiadásait alaposan meg kell nyirbálni, de egyes konzervatív vélemények szerint a legjobb az lenne, ha megszűnne magától.

Neokonzervatív irányzatok

Minden konzervatív ideológus, az is, aki elvben a jóléti állam megszűnésével ért egyet, tudja, hogy a gyakorlatban nem viheti véghez elképzeléseit, nem szüntetheti meg azokat az egészségügyi, oktatási és szociális programokat, amelyeket a második világháború után, még inkább a hatvanas években indítottak be. Ha ugyanis ezt tenné, akkor választóinak óriási többségét veszítené el, hiszen ezek a programok elsősorban a széles értelemben vett középosztály érdekeit képviselik. Az univerzális szolgáltatások, mint például a nyugdíj és a családi pótlék, amelyek a lakosság valamennyi rétege számára rendelkezésre állnak, a választópolgárok csaknem teljes körének támogatását élvezik. Még a munkanélküliség esetére szóló biztosítás is védettnek bizonyult Nagy-Britanniában a támadásokkal szemben, annak ellenére, hogy az üzleti világ lobbyjai régóta komoly harcot folytatnak ellene.

A neokonzervatív elveket legkövetkezetesebben hangoztató thatcheri kormányzat is óvakodott attól, hogy a jóléti kiadások radikális csökkentését alkalmazza. (Az elmúlt évtizedben egyedül az oktatási kiadásokat csökkentették, s azokat sem jelentős mértékben. Ez az intézkedés valószínűleg a jobb színvonalat nyújtó magániskolák bátorításával függ össze, valamint azzal a meggyőződéssel, hogy a képzés reális költségeinek tudatosítása elengedhetetlenül szükséges a tudás társadalmi felértékelődéséhez.)

Más a helyzet a jövedelemhez kötött programok és szolgáltatások esetében. Ezek költségvetési visszafogása, társulva a munkanélküliség csökkentését célzó alacsony bérrel járó foglalkoztatás kiterjesztésével, olyan politikát jelent, amelynek következtében egy új szegény osztály jön létre. A nyugati államokban megjelent számos tanulmány szól arról, hogyan válik a munkaerő növekvő hányadának helyzete egyre bizonytalanabbá a szegmentált munkaerőpiacon, miközben az általános jóléti szolgáltatások megmaradnak. A szegmentált munkaerőpiacon már nem elég, ha valaki állampolgár; a biztonságos

megélhetéshez alapvetően az szükséges, hogy a gazdaság valamelyik húzóágazatának legyen a tagja és lehetősége nyíljon arra, hogy magánbiztosításban vegyen részt. Az angol és az amerikai típusú jóléti államokban a piacosító ideológiák hatására polarizálódtak az olyan nagy rendszerek, mint a társadalombiztosítás és az egészségügy. Az állampolgári jogon mindenkire kiterjedő programok csak arra elegendők, hogy az egyént a megélhetési szint küszöbéig, vagy annál valamivel feljebb juttassák, de a biztonságos jövedelem, a színvonalas egészségügyi és oktatási szolgáltatások igénybevételéhez további egyéni tehervállalás szükséges. Azok, akik a munkaerőpiac szélére sodródtak – akár a gazdaság strukturális változásai, akár önhibájuk, vagy bármilyen más ok miatt – és nem tagjai a magánszektornak, többnyire a szociális támogatás olyan formáira támaszkodhatnak csupán, mint például az önkéntes és karitatív szervezetek támogatása, illetve a szegénység jogán járó segélyek. A testi és szellemi fogyatékosok, a gyereküket egyedül nevelők, a munkanélküli fiatalok lettek elsősorban a csökkenő szociális védelem áldozatai.

A konzervatív ideológiák által vezetett országokban nem alakítottak ki olyan szociális segélyezési rendszert, amely ezen rétegek egészére nézve következetesen működne. Még az NSZK-ban sem igazították hozzá a szociális juttatásokat az infláció szintjének alakulásához. Az Egyesült Államokban nem várható, hogy a közeljövőben bármilyen új állami egészségügyi rendszert vezessenek be, Kanadában és az Egyesült Királyságban megmaradtak az alacsonyszintű öregségi nyugdíjak. Ha a neokonzervatív politika felerősödik, akkor várhatóan növekszik a nyomás a jóléti kiadások csökkentésére és a magánszektor kiterjesztésére.

A gazdasági növekedésre orientált konzervatív politika felerősödésének egy másik következménye, hogy a *szociálpolitika alárendelt helyzetbe kerül a gazdasággal szemben*, az újraelosztás folyamatában a maradék-elv érvényesül. Ebben a felállásban a szociálpolitika csak utólagos, korrigáló intézkedésekre szorítkozhat, vagyis a gazdaság és a szociálpolitika viszonyát illetően visszaáll egy korábbi helyzet, ahogyan S.M. Miller fogalmazta: a kapitalista elemek erősítése a jóléti elemek rovására történik, a kapitalizmus rekapitalizálása megy végbe. Ramesh Mishra szerint: „Nem igényel túl nagy társadalomtudományos elemzést annak kimutatása, hogy az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban – a Thatcher-, illetve a Reagan-kormány alatt – hozott neokonzervatív intézkedések a tulajdonosi osztályok, különösen a tőketulajdonosok hatalmának és érdekeinek erősítését képviselik."

Még világosabban fogalmazva: az adórendszerben eszközölt változtatások a jövedelemelosztást a középosztály és a gazdag tulajdonosi osztály javára tolták el. A neokonzervativizmus láthatóan olyan ideológia, amely általában növeli a tulajdonosi osztályok jövedelmét, a tőke hozadékát a tőkerészesedéssel nem rendelkező munkavállalók és az alacsonyabb jövedelmű csoportok rovására. A neokonzervatív kormányok jövedelem- és elosztási politikájának következményeként világosan megmutatkozott a nyolcvanas években a szegénység növekedése és a jövedelmek közötti szakadék elmélyülése mind Nagy-Britanniában, mind az Egyesült Államokban. A fejlemények az ún. „kétharmados

társadalom" irányába mutatnak, amely azt jelenti, hogy a társadalom többsége (kb. kétharmada) növekvő jólétben, maradék egyharmada viszont reménytelen szegénységben él.

Egyes baloldali nézetek szerint nem a jóléti állam, hanem maga a kapitalista állam került válságba. Ferris szerint a modern kapitalizmusnak arra kell a jóléti állam, hogy „aláírja infrastrukturális költségeit, felszívja a túlmunkát, és általában fenntartsa a szociális harmóniát".

Szociáldemokrácia – jóléti társadalom

A szociáldemokrata felfogás szerint ahhoz, hogy humánusabb társadalmat teremthessünk, túl kell lépni a jóléti államon a jóléti társadalom irányába. A skandináv modell azt kívánja bizonyítani, hogy ha már elérték a jóléti állam határát – bár kétségbe vonják a határelmélet jogosultságát –, akkor éppen ideje, hogy új társadalompolitikai programokkal kezdjenek kísérletezni, ahelyett, hogy átengedjék a teret a piaci mechanizmusoknak.

A szociáldemokraták elfogadják a gazdaság piac általi integrációját, de – szemben a neoliberális és neokonzervatív elméletekkel – a piacot nem az egyetlen társadalomszervező elvnek tekintik. A teljes foglalkoztatottság, az univerzális programok összeférnek a termelőeszközök magántulajdonával és a profitszerzésre, hatékonyságra törekvő gazdaság működésével, ha megvalósul a gazdaság- és a társadalompolitika integrációja a három szociális partner: a kormány, a munkáltatók és a munkavállalók összefogása révén, előre megállapított gazdasági és társadalmi célok elérése érdekében.

A szociáldemokrata felfogás bírálata

Azonban a szociáldemokrata felfogás értékelése sem egyértelmű. A hetvenes években kételyek merültek fel a szociáldemokrata stratégiát illetően is. Sokan úgy vélték, hogy valójában a szervezett termelői érdekek közötti hatalommegosztásról van csupán szó, és a tárgyalóasztalnál nem veszik figyelembe a szociális, oktatási, egészségügyi stb. szférába tartozók, illetve a kevésbé szervezett csoportok érdekeit. Vagyis a döntéshozatalnak ezúttal is egy kevéssé demokratikus formája valósul meg, amennyiben egy kislétszámú elit hoz a társadalom egészére vonatkozó döntéseket.

Deacon bírálata szerint: az ilyen társadalmi szerződés a kedvező alkupozícióban lévő munkavállaló rétegek és a tőke között jön létre. A nők, színesbőrűek, pályakezdők, az idősebb korosztályok és fogyatékosok érdekei valószínűleg marginalizálódnak, mivel helyzetük nem teszi lehetővé, hogy megfelelő pozícióból kössenek egyezséget a tőkével. Más szóval, azoknak a érdekei, akikkel a jóléti állam a legmostohábban bánt, csak a legvégső soron nyernek megfogalmazást és nem kapnak elegendő figyelmet.

A szociáldemokrata gyakorlat

Ausztria és a skandináv országok éppen arra szolgálnak jó példával, hogy a közel teljes foglalkoztatást ezekben az országokban sikerült úgy megvalósítani, hogy az etnikai kisebbségeket, a fiatalokat és a bevándorlókat nem szorították ki a munkaerőpiacról. Ausztriában ugyan a hetvenes években csökkentették a külföldi munkavállalók számát, de ez a csökkentés sem arányát, sem gyorsaságát tekintve nem volt jelentős.

A teljes foglalkoztatottságot szorgalmazó szociáldemokrata politika mindvégig figyelembe vette azoknak az érdekeit, akik a munkaerőpiac perifériáin helyezkedtek el, és inkább jelentett társadalmi alkut, mint csupán a termelői érdekek intézményesült képviseletét.

Ahogyan az utólagos elemzések már kimutatták, a teljes foglalkoztatás biztosítása két fontos összetevőre épült a legsikeresebbnek tekintett svéd modell szerint: az aktív munkaerőpolitikára, és az ezt kiegészítő szolidarisztikus bérpolitikára. Mit jelentenek ezek a fogalmak?

Ferge Zsuzsa *Van-e negyedik út?* című könyvében így ír erről: „A lényeg ... a munkaerő iránti kereslet növelése munkahelyteremtéssel; illetve a gazdaság igényeihez jobban alkalmazkodó munkaerő-kínálat elősegítése képzéssel, átképzéssel, átköltözködési lehetőségek teremtésével. A kereslet-kínálat összekapcsolásához szükséges információáramlást és az egyének szükségleteire szabott segítséget a munakerő-szolgálat biztosítja. Nem egészen négy millió keresőt 5000–6000 tisztviselő szolgál ki, jól elérhető mintegy 200 hivatalban. ... A munkaerő-szolgálat együttműködik az oktatással, a továbbképzés szervezetével (ami legújabban önálló, nem-profit szervezet lett), a helyi közigazgatással és a vállalatokkal, amelyeknek hónapokkal hamarabb kell jelezniük leépítési szándékukat. Az aktív munkaerő-politikában helyet kap – a gazdasági hatékonyság szempontjai mellett – a védett munkahelyek létrehozása a megváltozott munkaképességűek számára, az átképzésben lévők helyettesítése közpénzekből, sőt, ha ez az egyetlen megoldás, a veszteséges vállalatok munkahelyeinek átmeneti szubvencionálása is".

A szolidarisztikus bérpolitika „az egyenlő munkáért egyenlő bért" elvére épül, korra, nemre vagy a vállalatok hatékonyságára való tekintet nélkül. Azonosan megítélt munkáért azonos bért kell a munkáltatónak fizetni, akár prosperál a vállalat, akár nem. A szolidáris bérpolitikával együttjár egy állandóan aktuális, de a gazdasági tevékenység bővülése idején különösen égető probléma. A szolidarisztikus bérpolitika értelmében a munkavállalók és munkáltatók az alku során közösen állapítják meg a bért, aminél sem alacsonyabbat, sem magasabbat nem kaphatnak a munkavállalók. Ezáltal a prosperáló vállalatok nagyobb nyereségre tesznek szert. A növekedési szakasz végén a szakszervezetek felvetették azt a gondolatot, hogy ezt a dilemmát úgynevezett munkavállalói alapokkal oldják fel, amelyek így a társaságok nyereségéből vagy extranyereségéből képződnének, s amelyeket a munkavállalók használhatnának fel. A munkavállalói alap létrehozása óriási ellenállást váltott ki a munkáltatók részéről, ami nem csoda, hiszen rendkívül nagymértékben megnövelné a munkavállalók részvételét a tőke működtetésében.

Kétségtelen azonban, hogy a fent leírt eszközökkel Svédországban és Norvégiában is csökkenteni tudták a jóléti állam ellentmondásait. A svéd munkaerőpiac-politika persze nagyon költséges, de elősegítette az alacsony bért fizető állások megszüntetését és a fölöslegessé vált munkások átirányítását dinamikusabb iparágakba. A svéd gazdaság- és szociálpolitikát nem lehet megérteni anélkül, hogy ne utalnánk a szakszervezetek erejére. Azáltal, hogy a beszervezhető dolgozók több mint nyolcvan százaléka szakszervezeti tag, Svédország a nemzetközi élvonalban áll. Ez a szakszervezeti mozgalom azonban nemcsak számszerűen jelentős, hanem befolyásos is, a szociáldemokrata párttal hosszú, hagyományos együttműködésre tekint vissza. A szakszervezeti mozgalom sikere abban áll, hogy a keresetek közötti különbségeket a munkavállaláson keresztül segítette csökkenteni, és ezáltal gyengítette az egyenlősítő és újraelosztó állami költségvetésre nehezedő nyomást. A dán szociáldemokratákkal ellentétben a svédeknek és a norvégoknak sikerült elérni, hogy elsősorban ne az állami újraelosztás, hanem a gazdasági szférán belül működő önszabályozó mechanizmusok érvényesítsék a jóléti szempontokat, vagyis – ahogy Esping-Andersen fogalmazza – az általános jólétért való felelősség egy részét átadták a gazdaságnak.

Tanulságok a mai Magyarország számára

Magyarországon az elmúlt évtizedekben az állami testületek kizárólagos joga volt, hogy a termelés és az elosztás arányait megállapítsák, ide értve a munkaerő árát, a szociális és jóléti szolgáltatások színvonalát is. Nemcsak a piaci verseny és az egyéni gazdasági vállalkozás feltételei hiányoztak, hanem a különböző érdekeltségű csoportokat képviselő szervezetek és azok a mechanizmusok is, amelyek útján ezek egymással szembesülhetnének és alkuba bocsátkozhatnának. Ha a magántulajdon és a piaci viszonyok bevezetésével egyidejűleg nem biztosítják a piac kiegyensúlyozott működését és nem építik ki a spontán folyamatokból származó aránytalanságokat mérsékelni hivatott integrációs mechanizmusokat, akkor ez a társadalom többsége által igazságtalannak tartott helyzetek kialakulását eredményezi. Az így keletkező aránytalanságok már rövid távon is veszélyeztetik a gazdasági konszolidációt, akadályozzák az amúgy is elmaradott szociális infrastruktúra arányos fejlődését, és súlyos feszültségekhez vezetnek. A fejlett jóléti társadalmakban, ahol a miénknél összehasonlíthatatlanul magasabb életszínvonalat értek el, esetleg elérkezett az ideje, hogy felülvizsgálják és korlátozzák az állam szerepvállalását a jóléti újraelosztás terén. Nálunk egyelőre *nem felszámolni, hanem meghonosítani kellene a piackonform jóléti intézményeket és intézkedéseket.* A paternalista jóléti állam alternatívája: a jóléti társadalom; vagyis a demokratikus érdekérvényesítés és a piacot ellenőrző társadalmi önszabályozás intézményrendszerének megteremtése. A fejlett jóléti társadalmak társadalompolitikai tapasztalata ehhez kínál módszereket és tanulságokat.

Szegényügy, szociálpolitika, szociális biztonság

Őry Csaba

A magyar szociálpolitika története csak részben ismert, kevéssé kutatott területe a történettudománynak. Az ok nyilvánvalóan ismert: a szociális problémák létezése és ezek kezelésének intézményes szükséglete összeegyeztethetetlen volt az elmúlt negyven év ideológiai dogmáival. Ezzel a megállapítással nem ellenkezik az a tény, hogy a magyar szociálpolitika történetének igen széleskörű irodalma van, mindössze azt a kiegészítést kell hozzátennünk, hogy ennek az irodalomnak a zöme a második világháború előtt keletkezett. A teljesség kedvéért említést tehetünk néhány enyhén szólva célzatos munkáról is, amelyek a Horthy-korszak „félrevezető szándékú, munkásellenes politikájaként" értelmezve beszámoltak a két világháború közötti szociálpolitika egyes intézményeiről; ezeken kívül csupán szűkebben vett szakterületek intézménytörténetei érintették a szociálpolitikai gondolkodás és intézményesülés eseményeit az elmúlt időszakban. Orvostörténeti, kultúrtörténeti, oktatástörténeti munkákban, búvópatak módjára itt is, ott is beleütközhettünk a szociálpolitika valamely vonatkozásába, de átfogó elemző munka 1946 óta nem született. A helyzet ma sem sokkal jobb, bár kétségkívül azért történt egy és más. Csak utalásszerűen megemlíteném Csizmadia Andor *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon* című könyvét, vagy Ferge Zsuzsa a *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből* című tanulmányát. Ezenkívül szakdolgozatok, disszertációk és néhány, a társadalombiztosítás történetét tárgyaló könyv – ennyi a kínálat és ezzel tulajdonképpen a végére is értünk a listának. A fentiekből tehát következik, hogy e most következő rövid vázlat csak egyike a lehetséges értelmezéseknek, ha úgy tetszik, közreadásában vállalok némi provokatív élt: Tessék vitatkozni, tessék foglalkozni a magyar szociálpolitika történetével!

Szociálpolitika: erkölcsi kötelesség és közösségszervezői szükséglet

Azt, hogy mit tekintünk szociálpolitikai tevékenységnek, intézkedésnek, intézménynek, nem is olyan könnyű meghatározni. Az minden valószínűség szerint elfogadható azonban, hogy történetileg – legalábbis Európában – a szociális tevékenységek egyrészt erkölcsi kötelmekből, másrészt racionális közösségszervezői szükségletekből következtek. Az erkölcsi indíttatás elsősorban az egyházi jótékonykodás különféle formáiban öltött testet: szegények, öregek, betegek, magukra maradott emberek részére nyújtott alkalmi vagy szervezett támogatások formájában. Ezzel párhuzamosan lényegében már a magyar államalakulás kezdeteitől rálelhetünk olyan szabályokra, közérdekű rendelkezésekre, melyek egyszerre irányultak a közösségek védelmére és az ellátásra szorulókról való gondoskodásra. A rászorultsági elv – tehát annak kimondása, hogy bizonyos kritériumok fennállása esetén egyes rászorulók igényt tarthatnak valamiféle közösségi ellátásra – tipikusan középkori és a keresztény kultúrából eredeztethető jogelv. Ez az elv ugyanakkor szelekcióra is felhatalmazást adott, vagyis amellett, hogy legitimált egy igényt, a kirekesztést is szentesíthette. Ugyanakkor egyértelmű, hogy az erkölcsi, emberiességi szempontokon túl, pusztán praktikus önvédelmi okokból is szükség volt szociális tartalmú tevékenységekre, sőt a jogokat, korlátokat és kötelezettségeket megállapító szabályokra is. A járványveszély csökkentése, vagy a közbiztonsághoz fűződő érdekek egyértelműen indokolták a csavargók, betegek, szegények ügyének rendezését és valamiféle munkamegosztás rögzítését, annak megállapítását, hogy az adott személyekről vagy tevékenységekről ki köteles gondoskodni. A halottak eltemetése, az özvegyek védelme, a nyomorgóknak juttatott tized-hányad, az ispotályok, majd később a dologházak létesítésének kötelezettsége, a közegészségügyi, hatósági rendeletek megalkotása, mind-mind jól példázzák a szociális gondoskodás e kettős megalapozottságát. Az egyéni és a közösségi igények és szükségletek, illetve e két tényező közötti szolidarisztikus elvek korai megléte azt mutatja, hogy a szociális politika – ekkor még kizárólag szegénypolitika – alapelemei, alapformái meglehetősen régiek és ha mégoly ismerősnek is tűnnek, annak az oka nem pusztán az időtállóságban lelhető fel, hanem sokkal inkább egyfajta elmaradottságban.

Méltányosságtól a biztonsági igények elismerése felé

A tőkés árutermelés uralkodóvá válásával a társadalmi és termelési munkamegosztás korábban elképzelhetetlen differenciálódása jár együtt és tanúi lehetünk a társadalmi feszültségek hihetetlen mértékű kiéleződésének. Nem meglepő tehát, ha ezzel összefüggésben a szociápolitikai gondolkodás és cselekvés jelentős átalakulását figyelhetjük meg. Az önsegély és a biztonságra törekvés intézményesült technikái (segélypénztárak, önkéntes, majd kötelező társadalombiztosítás), valamint annak felismerése, hogy a társadalmi összműködésben szegény és gazdag, öreg és fiatal, beteg és egészséges bizonyos

értelemben egymásra vannak utalva, lehetővé tette a szociálpolitika közérdekű tevékenységként történő megfogalmazását. Elismerést nyert, hogy a szociálpolitika állami feladat és hogy az emberi életnek lehetnek olyan alapnormái, amelyekhez igazodni a létezés jogán is indokolt lehet. Ezáltal megjelent a jogszerűen elvárható szociális ellátások, illetve szolgáltatások fogalma. *A fejlődés tehát az emberiességi és méltányossági szempontok felől az egyéni és kollektív biztonsági igények elismerése felé mutat* és ha ma megállapíthatjuk, hogy e folyamat még korántsem befejezett, akkor elkerülhetetlen a magyar társadalomfejlődés néhány sajátosságára történő utalás.

A magyar szociálpolitika tradicionális elemei

A fenti rövid, általános fejtegetésben megfogalmazott dilemmák jó száz éve jelen vannak a magyar szociálpolitikai gondolkodásban. A Kiegyezést követően a Társadalomtudományi Társaságban és a *Huszadik Század* című folyóirat hasábjain folyó vitákban – lett légyen szó a „társadalmi fejlődés irányairól" vagy a „szegénységről" – a szociális és liberális, konzervatív és újító nézetek küzdelmében központi kérdés volt az egyén és a közület jogainak és kötelezettségeinek meghatározása. Ám, ha kissé eltávolodunk is az elméleti vitáktól és szemügyre vesszük az olyan társadalmi intézmények kereteiben megfogalmazódó törekvéseket, mint amilyen például a Szociális Misszió Társulat, vagy a „Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete", esetleg fellapozzuk a „Szocialista Munka Könyvtárát", vagy áttanulmányozzuk a „Társadalmi Múzeum Szemlé"-jét, esetleg a Székesfőváros Jóléti Ügyosztályának vagy egyes jóléti egyleteknek az irattárait, jelentéseit, valamennyi forrás arról fog meggyőzni bennünket, hogy szakadás volt a szociálpolitikusok megfogalmazásai és a valóságos gyakorlat között. Ez önmagában még nem lenne meglepő, hisz feltehetően így van ez más országokban is. Viszont valóban sajátos az a törekvés, hogy a társadalmi nyilvánosság mértékadó köreiben megfogalmazódott szándékokat törvényekkel, rendeletekkel, állami kezdeményezéssel beültessék a gyakorlatba. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a kor európai színvonalán álló elméleti tájékozottság, színvonalas viták, a kor általános európai nívójának megfelelő jogalkotás van az egyik oldalon, és ettől fényévnyi távolságra lévő gyakorlat a másikon. Van ugyan szegénytörvény, de ettől nem lesz kisebb a szegénység; van ugyan törvény a nem megfelelően ellátott gyermekek kötelező kisdedóvóba járatására, de nincs elegendő kisdedóvó intézet. 1907-ben az Országgyűlés törvényt alkotott a társadalombiztosításról, de szolgáltatásai szegényesek voltak, az érintettek köre szűk maradt. Már a Kiegyezés előtt megjelent az első jogszabály az ipargyakorlás felügyeletéről, mégis még az 1930-as évek vége felé is a minimálbérek, a munkaidő és a fizetett szabadság kérdéseiről rendelkező törvényt csak mint gyenge kísérletet üdvözölhetjük a legközvetlenebb és legdurvább fizikai kizsákmányolás elleni harcban. Ez a szakadék szándék és megvalósítás között véleményem szerint nem egyszerűen a kapitalizmus, azaz a modern tömegtermelő társadalom késedelmes megjelenésének, tehát relatív elmaradottságunk-

nak tudható be, hanem annak is, hogy a magyar társadalom fejlődésében folytonosan keveredtek a nálunk fejlettebb európai mintákat másolni kívánó törekvések az organikus, természetes fejlődéssel. Jelen volt tehát egy mintakövető felülről irányítottság a magyar társadalom vezetésében és ez folytonosan összeütközésbe került az ettől idegen, más logika alapján működő társadalmi gyakorlattal.

E három jellegzetesség: *a megkésettség, a külföldi példák inspiráló hatása és a felülről irányítottság* mindvégig jelen volt a magyar szociálpolitika történetében.

Bár e rövid cikk keretei nem teszik lehetővé társadalomtörténeti összefüggések elemzését, arra feltétlenül szeretnék utalni, hogy a megmerevedett nagybirtokrendszer, az ipari termelés gyengesége, a városi polgárság kicsinysége, a civil társadalom fejletlensége azt eredményezte hogy, bár a modernizációs törekvések, a racionalizálási kísérletek kiterjedtek a szociálpolitikára is, a második világháború végéig nem következett be paradigmaváltás, a szociálpolitika a két világháború közötti rendkívül jelentős erőfeszítések ellenére is megmaradt lényegében „modernizált szegénypolitikának". Azaz: sokkal inkább beszélhetünk a szociális gondoskodás intézményeinek történetéről, mintsem a szociális biztonság garanciáinak kifejlődéséről. De térjünk vissza a századfordulóhoz.

A magyar szociálpolitika a századfordulótól az első világháborúig

Ha jellemezni akarjuk az 1914-es háborúig terjedő időszak szociálpolitikai történéseit, akkor a következő sémát rajzolhatjuk fel. Általában a társadalom felső köreiben – arisztokrácia, polgárság, a központi közigazgatás bizonyos képzettebb hivatalnokrétege stb. – megfogalmazódnak egyes megoldási módok, ennek érdekében társadalmi mozgalmak szerveződnek, többnyire valamilyen jótékony egylet formájában és ebben a keretben konkretizálódnak a tennivalók. Ez történt például a különféle terjesztő egyletek esetében, vagy a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi és Nemzetközi Egyesületei tevékenységében. A cél minden esetben intézmények alapítása, elemző, felvilágosító munka és végső soron törvényelőkészítés, pontosabban annak elérése, hogy az állam az adott tevékenységet elismerje közhasznúnak és mint ilyet, anyagilag támogassa, majd törvényi úton rendelkezzék intézményesítéséről. Ez történt például az óvodák és az iparfelügyelet esetében.

A másik séma még közvetlenebbül épült a fejlettebb minták követésére. Ahogy a kapitalista termelés is jelentős állami részvétellel került bevezetésre Magyarországon, ugyanígy történt a munkásmozgalom esetében is. Sőt, még mielőtt a munkásegyletek és szakszervezetek önsegélyező tevékenysége kiforrotta volna magát, már bismarcki mintára az állam törvényt alkotott a társadalombiztosításról. Hasonló módon, akkoriban korszerűnek számító közigazgatási, szervezési modellek alkalmazásával, elsősorban hatósági úton került sor a városi szociális és egészségügyi szervezetrendszer kiépítésére. A közkórházak, rendelőintézetek, népjóléti hivatalok, mind-mind a felvilágosult vagy kevésbé felvilágosult városi hivatalnokság jóvoltából szaporodtak vagy nem szaporodtak.

Budapesten például a Bárczy István polgármestersége idején kiépült közgyám rendszer elvben valamennyi „szociálisan rászorulót" a hatóság ellenőrzése alá vont. Elvben tehát nem létezhetett olyan szegény Budapesten, akivel ne foglalkozott volna a hatóság vagy a mellé kirendelt közgyám. Ennek ellenére, például 1915-ben az egy főre jutó kiosztott segélyösszeg csak 15 korona volt, ami alig volt több a semminél.

Nem véletlen, hogy az idézett példák egytől egyig a városi szegénységhez vagy az ipari munka világához kötődtek. A modern szociálpolitikának a szegényügy, a szegényügyi igazgatás és jogalkotás mellett ugyanis a munkásmozgalom volt a másik legfontosabb előzménye. A munkásmozgalom, a munkások szolidarisztikus szervezkedése pedig többnyire városi jelenség volt. Magyarországon ugyanakkor a legsúlyosabb szociális feszültségek túlnyomórészt falun, az agrárnépességben koncentrálódtak. Ezen a területen viszont – és ez már az első világháború előtt is nyilvánvaló volt – földreform nélkül nemigen lehetett segíteni.

Az első világháborútól az ötvenes évekig

Az első igazán jelentős fordulópont a magyar szociálpolitika fejődésében a világháborúval és az azt követő trianoni békekötéssel következett be. A háború, mint minden háború, hihetetlen mértékben megnövelte a szociális feszültségeket és ugyancsak mint mindenhol másutt, a háború pusztításai nálunk is ösztönzően hatottak a szociálpolitika fejlődésére. Magától értetődik, hogy előtérbe kerültek bizonyos speciális szociális tevékenységek, mint például az árvák, az özvegyek ellátása, a hadirokkantak ügye, vagy a napköziotthonos óvodák és iskolák, illetve az anya- és csecsemővédelem szervezetének kérdései. A szociálpolitika szemszögéből tulajdonképpen *először fordult elő, hogy a szükségleteknek megfelelően organikusan jöttek létre egyes szociálpolitikai intézmények.* Így alakult meg 1916-ban a Stefánia Szövetség, annak ellenére, hogy az államnak nem volt meg a kellő anyagi ereje az átfogó anya- és csecsemővédelmi szolgálat megszervezéséhez. (A Stefánia figyelemre méltó módon ötvözte az állami, hatósági jelleget a társadalmi szervezet sajátosságaival.) A háborúban ugyanakkor összeomlottak más korábbi szociális intézmények, s bár kialakultak többé-kevésbé adekvát válaszok egyik-másik területen, a háború utáni helyzet: a trianoni békekötés és az azt követő teljes gazdasági és politikai destabilizálódás megoldhatatlan nehézségeket támasztott. Először a kommün megalapozatlan intézkedéseit, majd a katonai vereséget követően, teljes zűrzavar következett. A háború utáni évek elképesztő nyomorúságot hoztak: munkanélküliség, lakáshiány, az elcsatolt területekről menekülő tömegek és így tovább. Az első igazán jelentős esemény az 1926 októberében megtartott közegészségügyi és társadalompolitikai értekezlet volt. Ezen az értekezleten a résztvevő orvosok és szociálpolitikusok megkísérelték áttekinteni a magyar szociálpolitika helyzetét és meghatározni a szükséges fejlődési irányokat.

Az értekezlet a kívánatos célt nem érte el, viszont erdménynek tekinthetjük, hogy legalább világosan megfogalmazódtak alternatívák. A tanácskozás résztvevői közül ki

kell emelni Hilscher Rezső szerepét és javaslatait, melyek egyrészt a szociális biztosítás különböző ágainak kiépítését szorgalmazták, másrészt az általa már 1914 óta folytatott settlement típusú szociálpolitikai kísérletek elterjesztését kezdeményezték. (Settlement: telepszerű szociális gondozás. A settlement mozgalom Angliából indult el. Lényege: előbb középosztálybeli diákok, majd hivatásos szociális munkások a nyomornegyedekbe, illetve munkásnegyedekbe költöztek, és ott mintegy a szociális gondoskodás és a népművelés elemeit ötvözve fejtették ki tevékenységüket. Magyarországon az első settlement az Újpesti Főiskolai Szociális Telep volt, mely 1912-ben létesült – elnevezése később Országos Szociálpolitikai Intézet-re módosult.) Végül is 1927-ben sor került a társadalombiztosításról szóló törvény korszerűsítésére, majd nagyon korlátozott formában bevezették a mezőgazdaságban dolgozók biztosítását is, de ennek ellenére a városokban a szociális tevékenység szinte kizárólag a szegénygy racionalizálására korlátozódott. A szociális igazgatás önálló közigazgatási ággá fejlődött, de az általa lebonyolított ínségakciók, illetve az ún. egri normás szegénygondozás nem léptek túl a tűzoltó jellegen. (Egri norma: racionalizált jótékonykodás. A koldulás eltiltásával egyidejűleg szervezett adománygyűjtés és a begyűjtött adományok érdemesség és rászorultság szerinti hatósági szétosztása. Ezt a segélyezési szisztémát először Egerben vezették be. Innen az elnevezés.) A harmincas évek végére nehéz vajúdás után sor került a munkaviszonyok szabályozására, ám a törvény több egyedi kivételt tartalmazott, mint követendő rendelkezést.

A két világháború közötti szociálpolitika figyelemre méltót tulajdonképpen két területen alkotott: a falusi egészségügy fejlesztésében és az ún. produktív szociálpolitikai kísérletekben.

A falusi egészségügy fejlesztése valójában társadalmi mozgalomnak álcázott központi állami fejlesztési program volt, melyet megalkotója és irányítója, a Belügyminisztérium egészségügyi államtitkára, Johan Béla, „Zöld Kereszt"-nek nevezett el. A Zöld Keresztes program keretében a negyvenes évek közepére az ország kétharmadán létrejött a megelőző egészségügyi szolgálat átfogó rendszere és e hálózat révén sikereket lehetett elérni a szociális indíttatású népbetegségek szűrése és csökkentése terén is. A Zöld Kereszt államosította a tisztiorvost és a körorvost, és az egészségügyi védőnő mindennapi munkájára alapozva kialakította a későbbiekben is fennmaradó körzeti orvosi rendszert. A betegségügy és az egészségügy különválasztásával Johan olyan mintát mutatott, amelynek ismeretében sajnálhatjuk csak igazán, hogy sor került az egységes egészségügynek nevezett átszervezésre, amelyre azután évtizedekig úgy kellett tekintenünk, mint a szocializmus vívmányára.

A produktív szociálpolitikát tulajdonképpen a városi ínségakciók kudarca és a sikertelen kislakásépítő akciók tapasztalatai érlelték meg. A módszer kidolgozója, Esztergár Lajos pécsi polgármester abból indult ki, hogy olyan leromlott népességen kell segítenie, akik számára nem elég anyagi formában hitelt nyújtani, hanem meg kell előlegezni a szakmai felkészülést is, sőt, valami olyan szisztémára is szükség lenne, amely csökkenti a tanulatlanságból, önbizalomhiányból következő bukások esélyét. Esztergár a bizto-

sítás helyett a szövetkezeti konstrukciót kezdeményezte. A közjóléti szövetkezeteknek nevezett álszövetkezetek valójában a szövetkezet, a szociális hitel, és a non-profit, közületi vállalkozás elemeit keverték és ott, ahol beindították őket, meglehetősen sikeresnek bizonyultak. Különösen figyelemre méltó eredményekkel büszkélkedett a Magyary Intézet által továbbfejlesztett változat, az ún. szociális vármegye kísérlet, avagy másképpen „komáromi norma". Magyary-ék alapos tényfeltáró előkészítés után kezdtek bele a szervezésbe és számos új elemmel, például talajjavítási programokkal, népfőiskolai képzéssel gazdagították Esztergár eredeti elképzelését. Mint a fentiekből látható, a produktív szociálpolitika is falusi program volt és egészen addig, amíg a vármegyei autonómiák keretei között folytatták, bíztató eredményeket hozott. A kísérlet hanyatlása tulajdonképpen sikerével kezdődött meg. A negyvenes évek elején immár nyíltan totalizálódó állam a pruduktív szociálpolitikát a szociálpolitika országos központi programjává tette. A központosított, túlbürokratizált, diszkriminatív ONCSA-t a háború utáni mértékkel mérve még mindig sikeresnek tekinthetjük, valójában azonban bebizonyosodott, hogy az agrárszférában földreform nélkül nem lehet valós eredményre számítani és lehetőleg kerülni kell a központosított bürokratikus eljárásokat.

A negyvenes évek első felében megindult szociálpolitikai konjunktúrát szokás egyértelműen a háborús erőfeszítések számlájára írni. Ezzel az értelmezéssel még akkor sem érthetünk egyet, ha elismerjük, hogy az összefüggés valóban létezik. A szociálpolitika fellendülő szakaszai és a háborúk pusztításai közötti összefüggésre már utaltunk. Nem pusztán a helyreállítási periódusok konjunkturális jellegéről van szó, hanem arról is, hogy még a háború idején Európa szerte megszülető szociális tervek mintegy ellentételét is képezték az igényelt háborús áldozatoknak és erőfeszítéseknek. Ezt azért is fontos megemlítenünk, mert Magyarországon – de szinte a szovjet csapatok által megszállt teljes területen – a háború befejezését követően éppen hogy nem fellendülés, hanem a szociálpolitika tényleges felszámolása következett be, miközben a propaganda másról sem beszélt, mint a szociális biztonság és jólét minden korábbit felülmúló kiteljesedéséről. A szociálpolitika intézményrendszere gyakorlatalag megszűnt. Ferge Zsuzsa idézett könyvében meggyőzően valószínűsíti, hogy az utóbbi másfél száz év legszegényebb periódusaként jellemezhetjük az ötvenes évek első felét. Csak ismételni tudom, amit e rövid vázlat elején mondtam: szociálpolitikára nem volt szükség, mert ideológiailag feleslegesnek találtatott és mint tudjuk, az elmúlt évtizedekben az ideológiai szükségletek mindig megelőzték a társadalom egyéb – köztük szociális – szükségleteit.

A nyolcvanas évek szociálpolitikája Magyarországon

Szilárd Imre

Folyamatosság és megújulási szándék

Csupán néhány nappal az 1980-nal kezdődő évek befejezte előtt nehéz mindenre kiterjedő és mindenben helytálló értékelést adni egy rövid dolgozat keretében az elmúlt évtized magyarországi szociálpolitikájáról. Ha mérlegre tesszük a negatív és pozitív jegyeket, sommásan a „felemás" jelzővel lehet minősíteni a tapasztaltakat. A legnagyobb változás kétségtelenül az volt, hogy a társadalmi folyamatok kényszerű szorítása szinte középpontba helyezte a szociális problémákat. S bár a szociálpolitika nem került e folyamatok befolyásolásának homlokterébe, jelentősége kétségtelenül megnőtt a korábbiakhoz képest. Ugyanakkor, éppen a szorító körülmények következményeképpen gyökeres megújulást nem sikerült elérni; a szociális rendszer mozgását nagyjából még önnön tehetetlenségi nyomatéka irányította. A folyamatosság és a megújulás szándéka, s ugyanakkor kikényszerítettsége egyaránt jellemezte az időszakot. Folyamatosság a 70-es évek végére kiépített szociális nagyrendszerek működtetésében (pl. a nyugdíjak automatikus emelése, a családi pótlék fokozatos kiterjesztése, a gyermekgondozás különböző formáinak bővítése), megújulás, illetve ennek szándéka elsősorban a szervezetrendszer korszerűsítésében, a szociálpolitika társadalmasításában.

A szociális problémák kiéleződése, felszínre kerülése, illetve a kezelésükben bekövetkező változások szempontjából két szakaszra oszthatók a 80-as évek. A cezúra az évtized közepére tehető. Az első időszakot a társadalmi feszültségek lappangása, lefojtottsága, a rendszerbe épített automatizmusok működtetése jellemzi. A szociális problémák a nyilvánosság elől részben rejtve maradtak, elvileg nem létezett a szegénység. Ha nem is olyan erővel, mint az 1956-ot követő egy-két évtizedben, de a szociálpolitikai gondolkodást és méginkább a cselekvést részben áthatotta még a szocializmus, a szocialista állam automatikus problémamegoldó képességébe vetett hit továbbélése. Talán érthető is, hiszen még oly közeli az „aranykor", amikor kiépültek és kiteljesedtek a szociális nagyrendszerek, megszűnt (legalábbis nem volt látható) a szegénység, társadalmilag ugyan szerény volt, de folyamatosnak tetszett az anyagi gyarapodás, úgy tűnt, elérkeztünk a „fejlett szocializmusba".

Az extenzív tartalékok kimerülésével, a gazdaság működési zavarainak növekedésével, s mindezek következményeként az újraelosztásba bevonható anyagi javak korlátozódásával lassan körvonalazódott a felismerés, hogy a rendszer működtetése adott formájában nem folytatható. E váltás szükségességét és fontosságát magyarázza, hogy éppen a tárgyalt időszakra esik társadalmi fejlődésünk „irányváltása". Míg a 60-70-es években társadalmunkat szerény, de tömeges méretű anyagi, kulturális, életmódbeli gyarapodás, gazdagodás jellemezte, addig a 80-as évekkel kezdődően ugyanezen területeken eleinte kisebb, majd egyre növekvő elszegényedés lett jellemző. Hangsúlyozni kell, hogy e folyamat nem a 80-as években, s még kevésbé az évtized második felében indult; csak ekkor vált, ekkor válhatott láthatóvá. S a felismerés, hogy a régi módon a problémákat már nem lehet megoldani, a 80-as évek közepén lett nyilvánvaló.

A helyzet paradoxona, hogy akkor kell megalapozni egy új szociálpolitikai koncepciót, amikor a gazdasági nehézségek következtében a szociális problémák egyre súlyosbodnak, s ugyanakkor a megoldásukhoz szükséges anyagi források egyre szűkülnek. A súlyosbodó szociális problémák kiváltotta társadalmi feszültségek egyre nyilvánvalóbbá válása a politikai vezetést arra késztette, hogy támogassa a szervezett szociálpolitikai kutatások erőteljes beindítását. Ezek eredményei jelentős mértékben járultak hozzá a szociális problémák újfajta kezeléséhez, a szociálpolitika felértékelődéséhez. A dolog természetéhez tartozóan a kutatás, illetve eredményeinek megvitatása felszínre hozta azokat az ellentéteket, amelyek a szociálpolitika értelmezése, szerepe, lehetőségei vonatkozásában elsősorban a tudományos közélet és a szociálpolitika gyakorlati irányítói, de a tudomány egyes képviselői között is feszültek.

Az első vitáktól tulajdonképpen máig két markáns vonulat különböztethető meg. A szociálpolitika irányítói részéről a szociálpolitika azon értelmezése (volt) a domináns, amely szerint a szociálpolitika elsősorban a munkavégzéstől független társadalmi egyenlőtlenségek enyhítésének eszközrendszere, s ily módon beszűkíthető, illetve leszűkítendő a nálunk honos szociális tevékenységekre, amelynek vezérelve a rászorultság. Ezzel szemben állt és áll az az elsősorban szociológusok (s különösképpen Ferge Zsuzsa, akinek szerepe vitathatatlan a szociálpolitika elmúlt évtizedbeli felértékelődésében) által képviselt nézetrendszer, amely a szociálpolitikát a társadalompolitika egésze irányába tágítja. E felfogásban a szociálpolitika feladata, hogy hozzájáruljon az ember teljes jogú társadalmi tagságának eléréséhez és elsősorban állampolgári jogosultságú ellátások rendszerében szolgálja a társadalmi esélyegyenlőséget. Az ezen nézetekkel szemben felhozott legjelentősebb érv a gyakorlat részéről az volt, hogy túldimenzionáltsága és költségessége miatt megvalósíthatatlan – különösen a források szűkössége idején.

E gondolatok utópisztikusságának vádja a – különböző gazdaság- és társadalomfilozófiai iskolákat reprezentáló – tudományos vitákban is helyet kapott. Különösen élesen vetődtek fel a redisztribúció kérdései a társadalmunk és gazdaságunk reformjának jövőjét taglaló vitákban. Azok a közgazdák, akik a piac abszolút voltát hirdették, a piaci elosztás korlátozott szükségességét és fontosságát valló nézeteket szinte a reform elárulásaként értékelték. Holott a szociálpolitika fejlesztésére vonakozó – tudomány ál-

tal kidolgozott – első elképzelések is hangsúlyozták a gazdaság piacosításának igényét, természetesen aláhúzva azon igények és szükségletek fontosságát, amelyek újraelosztás révén történő kielégítése nem hogy gyengítené, de erősítené a piac szerepét a gazdaságban.

Többek között a tudományos eredmények körüli viták következtében is, az évtized közepére érlelődött meg a gondolat, hogy a korábbi időszakok megtűrt jellegű, sokadlagos jelentőségű önállósulatlan szociálpolitikáját fel kell hogy váltsa egy önállóbb, a társadalmi feszültségek növekedésével párhuzamosan egyre jelentősebbé váló szociálpolitika.

A felismerés gyakorlati megvalósítását szolgálta az új közép- és hosszútávú szociálpolitikai koncepció kidolgozása, az addig szinte kizárólagosan állami feladatként értelmezett szociálpolitika fokozottabb társadalmasításának megkezdése, a szociális tervezőmunka (az ezzel összefüggő információs rendszer) korszerűsítésének kísérlete, a szociálpolitika önálló ágazattá formálásának megkezdésével párhuzamosan a felsőszintű irányítás átalakítása, összefogottabbá tétele.

A problémák éleződésével együtt előtérbe került a nagy ellátó rendszerek működési hatékonyságának növelése, a társadalombiztosítás reformja, a szociálpolitika ágazati kapcsolatainak fejlesztése. Az ellátó rendszerek működtetésére fordított növekvő kiadások, az ennek ellenére romló színvonal arra késztette a vezetést, hogy új, (eleinte elsősorban a társadalombiztosítás szempontjából) hatékonyabb formákat keressen (pl. a nyugdíjrendszer korszerűsítési javaslata), továbbá hogy elkezdje átalakítani a társadalombiztosítást tőkefedezeti elven működő rendszerré.

A szociálpolitika irányítása szétdaraboltságának felismerését követően különböző elképzelések születtek annak egységesítésére, melyek közül végül is az egészségüggyel kötött kényszerű frigy vált valóra.

Drágán és romló színvonallal

Ha egybevetjük a szociálpolitika hatókörébe tartozó társadalmi folyamatok, jelenségek 80-as években bekövetkezett változásait a szociálpolitika rendelkezésére álló lehetőségek alakulásával, negatív szaldót kapunk. Az eszközök bővülését jelentősen meghaladta a kielégítendő szükségletek növekedése.

Nemzetközi összehasonlításban hazánk a szociális kiadások 80-as évek végi arányát tekintve jó helyet foglal el az országok sorában. A reformközgazdasági iskola számos prominens képviselője már a 80-as évek elején-közepén arról értekezett, hogy a gazdasági kibontakozásnak a magas szociális kiadások képezik az egyik gátját.

Egyetlen (az 1987-es) évtől eltekintve, a szociális kiadások bruttó nemzeti termékhez viszonyított aránya folyamatosan emelkedett az elmúlt évtizedben. Ennek ellenére, a megoldandó társadalmi problémák száma és mélysége nemhogy csökkent volna, hanem erőteljesen emelkedett. Különösen felgyorsult a szociális feszültségek növekedése az infláció elszabadulását előrevetítő két utolsó esztendőben.

Egyaránt nőtt a lét- és a társadalmi minimum szintje alatt élők tömege. Az 1982-től 1987-ig terjedő időszakban a KSH adatai szerint 5,4%-kal nőtt a társadalmi minimum alatt élők aránya, s közel 25%-os növekedéssel majdnem 1 millióra emelkedett a létminimum alatt élők száma. A felgyorsult infláció és a növekvő munkanélküliség következtében számuk 1988–1989-ben tovább növekedett. Nem tűnnek megalapozatlannak azok a vélekedések, amelyek a rossz emlékű 3 milliós számmal jelzik a szegénységben, illetve a szegénység határán élők nagyságát hazánkban.

A Tervgazdasági Intézetben 1988-ban 3000-es reprezentatív mintán végzett felmérésünk eredményei a 3 milliós szám jelentős alulbecsültségét mutatják. Adataink szerint 1988-ban a minta 45,3%-ában volt az egy főre jutó jövedelem alacsonyabb 3960 Ft-nál, az akkori társadalmi minimumnál, és megdöbbentően magas ezen belül az 1988-as létminimumnál kisebb egy főre jutó havi jövedelemmel rendelkező népesség aránya: a 3260 Ft-os létminimumot a megkérdezettek harmada nem érte el.

Hasonló nagyságúnak – közel 4 millióra – becsüli összességében a szegények és a szegénység közelében élők számát Ferge Zsuzsa is *Van-e negyedik út?* című könyvében. A szegények számát 1,3 millióra, a szegénység peremén élőkét pedig 2,5 millióra becsülte 1989-ben.

Ha a módszertani bizonytalanságok és az adatszolgáltatás megbízhatatlansága miatt a számok pontos értéke esetleg vitatható is, a tendencia mindenképpen erőteljes rosszabbodást jelez. Mindez azt mutatja, hogy *a szociálpolitika az adott rendszerben képtelen volt a szociális gondok kezelésére.* A szociális kiadások jelentős növekedése ellenére a szociális problémák folyamatosan tovább súlyosbodtak. Helyzetünk paradox mivoltát és a követett szociálpolitika lehetetlenségét mutatja, hogy miközben egyre többet fordítunk jóléti kiadásokra, a társadalomban egyre nő a szociális feszültség.

Természetesen oktalanság lenne csupán a szociálpolitikát okolni a társadalmi feszültségek súlyosbodásáért; de héhány területen mindenképpen hangsúlyozni kell felelősségét. Egyrészt funkciói ellátásában változatlanul a korrekciós szerep a meghatározó, a gazdasági folyamatok ellehetetlenüléséből fakadó társadalmi következményekre való felkészülés viszont hiányzik (lásd pl. legutóbb a hajléktalanok problémáját), illetve túlságosan lassú és bürokratikus (pl. a munkanélküliség kezelése az évtized közepétől). A másik terület, amely miatt az előzőekkel összefüggésben kritizálni lehet és kell a szociálpolitikát, az az, hogy a napi kényszerek következtében elhanyagolt prevencióval kapcsolatos ténykedésében kevés figyelmet fordít a társadalompolitika egyéb területeivel való együttműködésre. Ennek is következménye, hogy a szociálpolitika makroszintű alkupozíciója nem javult ágazattá szerveződése után sem kellő mértékben, s így rendre alulmarad a jövedelem-újraelosztás egyre éleződő harcaiban. Harmadikként, s talán legerősebben kritizálható az az elvrendszer és gyakorlat, amellyel a szociálpolitika a legutóbbi egy-két évig az egyre súlyosbodó helyzetbe kerülő embereket kezelte. A megrendült létbiztonság fenntartását szinte kizárólagosan a segélykeretek növelésével, a rászorultsági elvű „szegénypolitikával" képzelte megoldani. A romló szociális biztonság közepette a segélyeknél „biztonságosabb" garanciákat jelentő normatív állampolgá-

ri jogú ellátások – mégoly kismértékű – bővítésére tett kísérletek mindig a leghevesebb ellenállásba ütköztek a kormányzat részéről forráshiányra való hivatkozással.

Célok és eredmények

Bár a gazdaság és a társadalom eseményeinek zuhataga már elsodorta azokat a feltételeket, feltevéseket, amelyekre az 1985-ös, mind a mai napig csak szűk kör számára publikált, de hatályos MT-, illetve ÁTB-határozattal kihirdetett hosszú- és középtávú szociálpolitikai koncepció épült, feltétlenül érdemes megvizsgálnunk az ebben foglaltak érvényesülését, hiszen a legutóbbi időkig ezek szolgáltak iránytűként a cselekvés számára, s ezek fogalmazták meg az elérendő célokat.

A hosszútávú koncepció a szociálpolitika fő célját a szociális biztonság megőrzésében és erősítésében, a munkától és a munkavégzéstől független társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésében fogalmazta meg. Igaz, ehhez finom distinkcióval hozzátéve: mindez hosszú távon érvényes. Különösebb elemzés nélkül is megállapítható, hogy a szociális biztonság alapjaiban megrendült a koncepció meghirdetése óta hazánkban.

A létbiztonsággal kapcsolatos elvek sorában jelentős helye van annak a féligazságot tartalmazó gondolatnak, miszerint „a létbiztonságnak továbbra is meghatározó feltétele a munkaképes állampolgárok részvétele a társadalmilag szervezett munkában ..., a létbiztonság legfőbb eszköze a munkával szerezhető jövedelem és a társadalombiztosítási ellátások kialakult rendszere".

Megítélésem szerint az e gondolatkörben leírtak, illetve a benne le nem írtak – ti. az, hogy csak a megélhetést biztosító munkajövedelem garancia a létbiztonságra – jelentették és jelentik az igazi kihívást a szociálpolitika számára. S ez az a terület, amelynek problémáiból a szociálpolitika mai gondjainak jelentős része eredeztethető. Amíg a munkaerő ára, a munkabér nem nyújt fedezetet a munkaerő újratermelésének költségeire – márpedig a keresők egyre nagyobb számú segélyezése ezt jelzi –, addig eleve reménytelen aktív, a szociális gondokat érdemben enyhítő szociálpolitikát hirdetni. Nem lehet egy társadalmat segélyekkel működtetni. Addig, *amíg bérrendszerünk nem ismeri el a munkaerő újratermeléséhez szükséges alapvető költségeket, a szociálpoltitikai kiadások egy olyan zsákba hullanak, amely minden beledobott forinttal egyre lyukasabb lesz.*

A társadalmi jövedelmek – tehát a nyugdíj, a táppénz, a gyermekneveléssel kapcsolatos juttatások – reálértéke nagyobb mértékben csökkent, mint a munkajövedelmek reálértéke. Azok az elképzelések, amelyek ezen jövedelmek vásárlóértékének „megbízhatóbb és társadalmilag elfogadhatóbb mértékű" megőrzését célozták, rendre alulmaradtak az inflációval való versenyfutásban. A demográfiai változások következtében ugyan pl. az átlagnyugdíjak összege „látványosan" emelkedik (bár 1988-ban is csupán közel 20%-kal haladta meg a társadalmi minimumot), s ezáltal a nyugdíjra fordított kiadások egyre nagyobb hányadát jelentik a jóléti költségeknek, a nyugdíjasok helyzete összességében ennek ellenére romlott.

Szakítani kell azzal az eddig követett szemlélettel és gyakorlattal, amely a nyugdíjat társadalmi juttatásként értelmezi. A társadalombiztosítási rendszer meghirdetett reformja keretében végre kell hajtani a nyugdíjrendszer – 80-as években többször elhatározott és elhalasztott – korszerűsítését. A járulékfizetés és a járandóságok közötti kapcsolat az elmúlt időszakban sem erősödött. Csak a járulékok tőkésítésével önállóan, felelősen gazdálkodó, széles körű társadalmi kontrollal működő, autonóm társadalombiztosítás kialakításával lehet megvalósítani az ellátások olyannyira áhított értékmegőrzését. A mai nagyon részleges értékmegőrzés állami költségvetésből történő fenntartása már középtávon is kérdéses.

A társadalombiztosítás költségvetésről történő leválasztása ugyan biztató, de többek között az önkormányzati irányítással összefüggő kérdések tisztázatlansága ugyancsak kérdésessé teszi, hogy a társadalombiztosítási reformból már a közeljövőben profitálhat-e a társadalom.

A gyermekes családok helyzetének alakulása hasonló a nyugdíjasokéhoz. Bár itt sikerként kell elkönyvelnünk, hogy hosszú csatározás után 1990-től alanyi jogúvá válik a Gyes és a családi pótlék, de az utóbbi jelentőségét csökkenti, hogy minden erőfeszítés ellenére a *családi pótlék a gyermeknevelési költségek egyre kisebb hányadát fedezi.*

A megoldásra váró neuralgikus feladatok sorában az életesélyeket jelentősen befolyásoló lakossági infrastruktúra, elsősorban *a lakásprobléma megoldatlanságából fakadó gondok tovább súlyosbodtak.* A lakáskérdéssel kapcsolatos egyre éleződő ellentmondások (a költségvetés lakással összefüggő kiadásainak hatalmasra duzzadása és ezzel szemben a lakásszerzés, különösképpen az első lakás megszerzésének kilátástalansága) csak alátamasztják a szociális szféra egészének ellentmondásos mivoltát, megerősítve azt a vélekedést, hogy *az elmúlt időszak társadalom- és szociálpolitikáját az átgondolatlanság, következetlenség jellemezte.*

A következetlenséget talán magyarázza, de nem menti, hogy a szociálpolitika ágazattá fejlődése, a hatékony ágazati irányítás a Szociális és Egészségügyi Minisztérium létrejöttével is még csak a kezdeteknél tart. A társadalomirányításban a szavak szintjén ugyan már elvetettük az ún. nem-termelő szféra – így a szociálpolitika – maradékelvű kezelését, de a gyakorlatban sok esetben még mindig ez érvényesül. Mindez párosulva a már említett rossz alkupozícióval azt eredményezi, hogy a mégoly körültekintéssel, tudományos megalapozással kimunkált és a korábbiaknál jóval konzisztensebb elképzeléseknek (mint pl. az *Útkeresés és szociális biztonság* című, a Szociális és Egészségügyi Minisztérium Szociálpolitikai Távlati Fejlesztési Bizottsága által készítettnek) is csak bizonyos elemei válhatnak valóra. Ez óhatatlanul maga után vonja, hogy a tágabb összefüggésrendszerből a hatalom pillanatnyi érdekei szerint kiemelt mozzanatok eredeti rendeltetésükkel ellentétben diszfunkcionálissá válnak.

A szociálpolitika ágazattá fejlesztése mellett, a szervezetrendszer egyéb elemeinek bővítése jelenti az elmúlt időszak sikeresnek minősíthető lépéseit. A szociális alapellátás, a családsegítő központok egyelőre még hiányos, de egyre bővülő hálózatának kiépítése, a szociális munkások képzésének kiszélesítése: ezek azok a reménytkeltő intézkedések, amelyek a szociálpolitika tényleges változását jelzik.

Természetesen önmagukban ezek a lépések nem elegendőek a növekvő feszültségek enyhítésére. A szociálpolitika önmaga nem képes a szociálpolitikai problémák megoldására. Napjaink egyre gyorsuló ütemű politikai és kevésbé gyors gazdasági változásainak összhangja, a két szféra jelenleginél harmonikusabb viszonya révén kialakuló társadalmi környezet eredményezhet csak olyan feltételeket, amelyek között a mainál nagyobb siker reményében lehet küzdeni a szegénység ellen a szélesen értelmezett szociális problémák megoldásáért.

A szegénység és az aktuális szociálpolitikai feladatok Magyarországon

Andorka Rudolf

A szegénység tendenciája

Meg kell különböztetni az abszolút és a relatív szegénységet, valamint a deprivációt. Abszolút szegénységnek nevezem ebben a tanulmányban azt, amikor egy háztartásban a jövedelem nem elég az alapvető létszükségletek fedezésére. Relatív szegénységnek nevezem azt, amikor a háztartás jövedelemszintje messze elmarad a társadalom átlagos szintjétől. Deprivációnak nevezem azt a jelenséget, ha az egyén vagy a család a jövedelem vagy valamely más életkörülmény (pl. lakás, egészségi állapot, lakókörnyezet, műveltség, emberi kapcsolatok) tekintetében súlyosan hátrányos helyzetben van. A fejlett társadalmakban, ahol a létminimumnál kisebb jövedelemmel rendelkezők száma már csekély, indokoltabb a relatív szegénység fogalmát használni. Fejlett szociális gondoskodás feltételei között indokolt a depriváció fogalmát is használni, mert így a jövedelmen kívül más okok miatt segítségre szorulókat is figyelembe lehet venni. Ebben a tanulmányban elsősorban az abszolút szegénységről beszélek, mert a mai magyar társadalomban jelentős mértékű; az utóbbi években nőtt, s a közeljövőben feltehetőleg tovább fog nőni.

A szegénység terjedésének és változási tendenciáinak felméréséhez szükség van a szegénységi küszöb pontos meghatározására. Magyarországon a KSH kétféle ilyen küszöböt számít: (1) a létminimumot, amely az alapvető létszükségletek fedezéséhez szükséges jövedelmet fejezi ki, és (2) a társadalmilag indokolt szükségletek minimumát, amely ezen felül az adott társadalmi körülmények között elvárható igények kielégítéséhez szükséges jövedelmet is magába foglalja. Egyik minimum sem tartalmazza az új lakáshoz jutás költségeit, csak a már meglévő lakás átlagos ráfodításait.

Először 1968-ra vonakozóan számítottak ilyen minimumokat. Akkor körülbelül 1 millió ember (10%) élt létminimum alatti jövedelmekből és további 1,5 millió (15%) a létminimum és a társadalmi minimum közötti jövedelemből. 1962-ben – az első háztartási jövedelem vizsgálat idején – ennél lényegesen többre becsülhető az e minimumok alatt

élők száma, az 1950-es évek első felében pedig még lényegesen többre (de erről az időszakról nincsenek háztartási jövedelmi adataink).

A legutolsó években a KSH kiszámította és közölte az 1982-vel kezdődő időszak minden egyes évére a szükséges adatokat. A háztartási jövedelem vizsgálatok alapján kiszámolhatjuk a létminimum és a társadalmi minimum alatt élők megközelítő számát és arányát az egyes évekre: 1982-ben az átlagos egy főre jutó létminimum szint alatt élők száma körülbelül 1,2 millió (11%), a létminimum és a társadalmi minimum között élőké pedig 1,3 millió (12%) volt. 1987-ben az adatok ezzel közel azonosak voltak.

Mivel 1988-ban az egy főre jutó reáljövedelem csökkent, 1989-ben feltehetően újabb csökkenés következett be, 1990-ben pedig a tervek szerint e tendencia folytatódik, a fenti számok és arányok ma valamivel nagyobbak lehetnek, mint 1987-ben voltak. Ennek ellenére a szegények száma és aránya ma még valószínűleg nem nagyobb, mint az 1970-es évek elején (esetleg a végén) volt, tehát nem következett be súlyos elszegényedés.

Minek köszönhető ez? Tekintettel arra, hogy a reálbér indexe 1978 óta csökkent (1988-ban az 1978. évinek nem egészen a 90%-a), a lakosság egyéb jövedelmei közt kell keresnünk azokat a tételeket, amelyek a reálbércsökkenés okozta veszteséget többé-kevésbé kiegyenlítették. Az egyik ilyen tétel a nyugdíj; a kifizetett nyugdíjak összege az utolsó időszakban lényegesen gyorsabban nőtt, mint a kifizetett bérek összege. Ennek alapvetően két oka van: (1) nőtt a nyugdíjban részesülők száma, (2) a régi nyugdíjasok kihalása és az új nyugdíjasok viszonylag magasabb nyugdíja következtében lényegesen nőtt a nyugdíjak átlagos havi összege.

A nagyobb jövedelemcsökkenés és elszegényedés elkerülésének másik fontos tényezője a főfoglalkozáson és kötelező munkaidőn kívüli különféle munkákból származó jövedelmek lényeges növekedése volt. Leegyszerűsítve és ezért pontatlanul ezt szoktuk második gazdaságnak nevezni. Ide soroljuk a másod- és mellékállásokat, a vállalati gazdasági munkaközösségeket, gazdasági munkaközösségeket, a túlórázásokat, a mezőgazdasági kistermelést, a házilagos lakásépítést és -karbantartást, mindenféle „csináld magad" jellegű ipari tevékenységet, az értelmiségi és az egyszerű szellemi kiegészítő munkákat (tervezést, fordítást, tanulmányírást, gépelést stb.). Ezen tevékenységek egy része pénzjövedelmet hoz, másik része „természetben" növeli a család jólétét, egy harmadik része a pénzfizetés nélküli kölcsönös segítség keretében bonyolódik le. Nehéz pontosan megvonni ezeknek a tevékenységeknek a határát. Ha ugyanis minden olyan másodlagos tevékenységet ide sorolunk, amely az egyének, a háztartások és a társadalom jólétét növeli, akkor ide kellene sorolnunk a betegápolást (pl. idős szülők, rokonok ápolását), a gyermekgondozást, sőt a háztartási munkát is.

Ezért nehéz ezeknek a tevékenységeknek a jövedelmekhez való hozzájárulását pontosan meghatározni. Az az 1987. évi háztartási jövedelemfelvételből származó adat, hogy az összeírt személyes jövedelmek 20,4%-a származott háztáji és egyéni gazdálkodásból, nem-mezőgazdasági önálló tevékenységből és egyéb (nem az alkalmazással vagy termelőszövetkezeti tagsággal járó) munkából, csak alsó határértéknek tekinthető. Megkockáztatható egy olyan hipotézis, hogy ezek a pénzben kifejezhető, valamint a

nem-pénzbeni jövedelmek együtt elérhetik az összes háztartási jövedelmek 30–40%-át is.

Már a gazdasági válságjelenségek kezdeti időszakában, 1980-ban végzett adatfelvétel során a megkérdezettek 60%-a azt mondta, hogy ha a család nehezebb anyagi helyzetbe kerülne, akkor többletmunkával pótolná ezt a kiesést. Az 1987. évi háztartási jövedelem vizsgálat, az 1986–1987. évi időmérleg adatfelvétel, és egy 1988. évi kérdőíves vizsgálat, amelyben az adott évben végzett különféle jövedelemkiegészítő tevékenységek iránt érdeklődtünk, mind azt mutatják, hogy ezekben a lakosság nagy többsége (lényegében: aki csak teheti) részt vesz, igen lényeges időt, az összes munkaórának egyharmadát fordítja rájuk és az utolsó években egyre nőtt az elterjedtségük és a belőlük származó jövedelem. Ezért teljesen indokoltnak látszik Kornai János állítása, hogy Magyarországon elsősorban az állami vállalatok szektora van válságban, a magánszektor – amelybe beleérti az általam itt jövedelemkiegészítő tevékenységeknek és a második gazdaságnak nevezett szektort – prosperál. Ezért, amikor a szegénység alakulását elemezzük, ezt a szektort nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Mivel az olvasónak úgy tűnhet, hogy az eddigiekben elmondottak különleges magyar sajátosságok, vagy csak a szocialista országokat (azoknak esetleg csak egy részét) jellemzik, szeretném hozzátenni, hogy hasonló jelenségeket és tendenciákat más fejlett országokban is kimutattak. Például a Német Szövetségi Köztársaságban a háztartási jövedelem felvételek alapján szintén azt az eredményt kapták, hogy 1963-tól (14,8%) 1973-ig (5,5%) csökkent, azóta kissé újra nőtt (1983-ban 7,0%) az ott alkalmazott definíció szerint szegénynek minősítettek aránya. A legutóbbi években amerikai és nyugat-európai szociológusok felfigyeltek arra, hogy minden korábbi várakozással ellentétben az úgynevezett informális szektor (ide sorolják mindazokat a jövedelmet hozó tevékenységeket, amelyeket nem a szerződéses és jogilag szabályozott alkalmazás keretei között végeznek) egyáltalán nem mutat visszaszorulási tendenciát ezekben az országokban sem.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy az utolsó tízegynéhány évben Magyarországon nagyjából változatlan maradt a jövedelmek eloszlása, a szegénység előfordulása. Éppen ellenkezőleg: igen nagy átrendeződések mentek végbe. Ez többek közt annak tudható be, hogy (1) miközben az árszínvonal emelkedése egyre inkább felgyorsult és a nominálbérek átlaga nem tartott lépést az áremelkedéssel, egyes ágazatokban és egyes foglalkozási csoportokban mégis sikerült a nominálbéreket az átlagosnál lényegesen gyorsabban emelni, míg másutt az átlagosnál sokkal nagyobb volt a reálbércsökkenés; (2) a társadalmi jövedelmek egy kis része lépést tartott az áremelkedéssel, míg másik része nem; végül (3) nagyon eltérő volt (életkor, nem, lakóhely, szakképzettség és foglalkozás szerint) annak a lehetősége, hogy az egyes háztartások tagjai mennyire voltak képesek a második gazdaságba bekapcsolódni és ezen keresztül a jövedelemcsökkenést kivédeni.

Nehéz megjósolni, hogyan fog alakulni az átlagos reáljövedelem 1990-ben és az azt követő években. Valószínűnek látszik, hogy még néhány évig stagnálásra vagy kisebb csökkenésre kell számítanunk. Elképzelhető, hogy a második gazdaság és az abból kifejlődő magánszektor már a közeljövőben az életszínvonal felemelkedésének hajtóere-

jévé válik. Azt szinte biztosra lehet venni, hogy a fentiekhez hasonló jövedelmi differenciálódás folytatódni, sőt erősödni fog. A korábbinál nagyobb áremelkedés és a munkanélküliség növekedése biztosan ebbe az irányba fog hatni.

A szegénység összetétele

Nézzük meg, melyek a magyar társadalomnak azon rétegei és demográfiai csoportjai, amelyeket már ma is a leginkább érint, a közeljövőben pedig fenyeget a létminimum alá süllyedés.

Amikor ma szegénységről beszélnek, akkor legtöbbször az idős embereket és a nyugdíjasokat szokták emlegetni. Ez azonban téves következtetésekhez vezethet. A nyugdíjasoknak és háztartásuk tagjainak egy része valóban szegény, egy másik részük azonban egyáltalán nem az. A *szakképzetlen munkás és paraszt nyugdíjasok* között leggyakoribb a szegénység, mert az ő nyugdíjukat állapítják meg viszonylag alacsony nyugdíjazás előtti keresetek alapján. Továbbá gyakori a szegénység az *idős nyugdíjasok* között, mert csak a legalacsonyabb nyugdíjak összegét emelték központi intézkedésekkel úgy, hogy megőrizzék reálértéküket, a többi, ennél magasabb nyugdíj reálértéke évről-évre csökken, ezért az idős nyugdíjasok jelentős része előbb-utóbb a létminimum közelébe csúszik le. Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy az elmúlt évtizedekben az idős korúak között csökkent a szegények aránya, elsősorban azért, mert az 1960-as években még sokan voltak közöttük termelőszövetkezeti járadékosok és eltartottak, ma viszont ilyen alacsony nyugdíjú idős ember nem fordul elő és sokkal kevesebb közöttük a nyugdíjjal nem rendelkező eltartott (így ritkán kell két idős személynek egy alacsony nyugdíjból megélnie).

Ellentétben az idős emberekkel, erősen növekedett azoknak a gyermekeknek az aránya, akikre a létminimumnál kisebb jövedelem jut. Így *ma a szegénység által leginkább érintett korosztályt a 15 éven aluli gyermekek alkotják*. Ezzel párhuzamosan a családalapítási és családépítési életkorban lévő *25-34 éves fiatal felnőttek között is erősen megnőtt a szegények aránya*. Ennek egyik oka, hogy a családi pótlék 1980 óta a gyermekekre fordított kiadásoknak egyre csökkenő részét fedezi csupán.

A fiatal felnőtt korosztálynál figyelembe kell azt is venni, hogy a lakáshoz jutás a legtöbbjükre igen nagy anyagi terheket ró. (Újra hangsúlyozni kell, hogy a lakáshoz jutás költségei nincsenek benne a fent idézett minimumokban.) Az utóbbi években igen erősen csökkent az új lakások építése, ezen belül pedig már egytizedrészt sem ér el az állami lakásépítés. Ezért a fiatal pályakezdőknek és családalapítóknak csak egy egészen kis töredéke tudott az eddig viszonylag alacsony lakbérű tanácsi bérlakásokhoz hozzájutni, így a sokkal drágább megoldásokat: a magánerőből történő lakásépítést és a lakásvásárlást kellett választaniuk.

Az áremelkedések különösen súlyosan érinthetik *az önmagukról gondoskodni nem tudó* (vagy csak részben tudó) *rokkantakat, fogyatékosokat, betegeket,* mivel nincs lehetőségük arra, hogy jövedelmüket a második gazdaságban kiegészítsék.

A *munkanélküliek* körében az elszegényedési probléma igen súlyossá válhat a munkanélküliség várható növekedése következtében. Valószínű, hogy a munkanélküliség elsősorban a szakképzetleneket, a kisközségek lakóit, az országnak már amúgy is elmaradottabb régióiban, elsősorban az északkeleti megyékben lakókat fogja sújtani. Az alacsony iskolai végzettség, a szakképzettség hiánya és a hátrányos lakóhely azonban nem csak a munkanélküliség nagyobb valószínűsége miatt lényeges tényezője a szegénységnek. Az idős emberek, a gyermekes családok között is elsősorban az alacsony végzettségűek és a kisfalvak, valamint a fejlődésben elmaradt régiók lakói közt gyakori a szegénység, de az átlagosnál gyakoribb a rokkantság, a fogyatékosság és a súlyos betegség is ezekben a rétegekben.

A szegénység társadalmi és demográfiai csoportok szerinti összetétele és annak eltolódása sem magyar sajátosság. Például az Egyesült Államokban és a Német Szövetségi Köztársaságban az utóbbi években végzett elemzések is azt mutatták, hogy az idősek között csökkent, a gyermekek és a fiatal felnőttek közt nőtt a szegénység, továbbá hogy a szegénység tartós magja a legalacsonyabb iskolai végzettségű és tartósan, ismételten munkanélküli rétegből áll.

Szociálpolitikai alapelvek és célok

Alapelvként lehet elfogadni, hogy *minden társadalomban érvényesülnie kell az egymás iránti szolidaritás bizonyos szintjének ahhoz, hogy a gazdaság és a társadalom egésze megfelelően működjék.* A szolidaritás hiánya azzal fenyeget, hogy sem a gazdasági, sem a politikai rendszer nem képes működni. Bár a szolidaritás követelményét le lehet vezetni morális alapelvekből, és a társadalomban általában morális alátámasztást kapnak a szolidaritás elvéből következő viselkedési szabályok, egyszerűen a gazdasági és politikai ésszerűség is azt kívánja, hogy a társadalom legalább egy minimális szintig gondoskodjék minden tagjáról, az állam területén minden személyről. A gondoskodásban a családtól a kisebb közösségeken keresztül a nagy társadalmi szervezetekig (pl. az egyházig) számos társadalmi intézmény részt szokott venni, de – különösen ha a többi intézmény nem képes ezt a feladatot teljes mértékben ellátni – az állam is feladatokat kell hogy vállaljon. Fokozottan érvényes mindez a modern gazdaságokban és társadalmakban.

A jóléti állam kialakulásának mozgatóereje is az a felismerés volt, hogy *a modern gazdaság nem működőképes fejlett szociálpolitika nélkül.* Bár az 1973-as olajválság után a jóléti államnak, vagyis a nemzeti jövedelem szociális célokra fordított részének gyors növekedése megállt és felléptek politikusok és mozgalmak, amelyek a jóléti állam leépítését kívánták, alapintézményei fennmaradtak és leépülés helyett legfeljebb csak lassan módosulnak.

Nem lehet kétséges, hogy *Magyarország számára* – ha a fejlett országokhoz csatlakozni kíván és tud – *a jóléti állam kiépítése a jövő perspektívája.* Persze, a jóléti államnak többféle változata található meg a fejlett országokban. Nagyon leegyszerűsítve azt

mondhatjuk, hogy a két szélső típus: (1) az Egyesült Államok és Svájc, ahol 1980 körül a bruttó hazai termék (GDP) 21, illetve 20%-át fordították az úgynevezett szociális kiadásokra (társadalombiztosítás, egészségügy, oktatás, a helyi állami szervek által nyújtott segélyek és jóléti szolgáltatások), és (2) Belgium, Hollandia, Svédország, ahol ez az arány 38, 36 és 33%. Magyarországon a GDP 21%-át fordítottuk erre a célra, de az említett országoktól meglehetősen eltérő összetételben.

Nem hiszem, hogy kívánatos jövőkép lenne a jóléti állam kiépítettségében a legalacsonyabb szintet képviselő országokat követni; ugyanakkor sajnos, nem valószínű, hogy a Benelux országok és Svédország színvonalát hamarosan el tudjuk érni. Viszont a 26 és 28% közötti finn, osztrák és írországi arány középtávon reális perspektíva lehet.

Ezért középtávon – a gazdasági fejlődés remélhető újraindulása esetén – elérhető lenne a gyermekek létminimumával egyenértékű családi pótlék, a létminimum szintjén lévő állampolgári alapnyugdíj, az összes nyugdíjak indexálása stb.

Aktuális szociálpolitikai feladatok

Rövid távon aligha lehet a szociális kiadásokra fordítható állami költségvetési összegek nagyfokú növelésével járó programok megvalósítását ígérni. Ahhoz, hogy a gazdasági fellendülés megindulhasson, a költségvetésnek egyensúlyban kell lennie. Ehhez egyebek mellett szükséges az árdotációk csökkentése (ezek amúgy is nagyobb láthatatlan jövedelmet adnak a jobbmódúaknak, mint a szegényeknek), a veszteséges állami vállalatoknak adott támogatások leépítése. Ez áremelkedésekhez és munkanélküliséghez vezet. Mindkettő tovább fogja erősíteni a már a közelmúltban is nagyon jelentős jövedelemátrendeződési folyamatokat: a munkanélküliek válságos helyzetbe kerülnek, a többé-kevésbé fix bérekből és társadalmi jövedelmekből (nyugdíjakból) élők szükségképpen elszegényednek.

Ebben az akut helyzetben annak az 1–2 millió embernek a szocálpolitikai védelme látszik elsőrendű feladatnak, akik máris a létminimumnál kisebb jövedelemmel rendelkeznek, illetve erre a szintre süllyedhetnek. Ez azt jelenti, hogy most nem elsőrendű feladat a középrétegek szociálpolitikai támogatása. Minél több háztartást támogatnak szociálpolitikai eszközökkel, annál kevesebb juthat egy háztartásnak, így a létminimum alatt élőknek is. Ezért nem mindegy az, hogy 1,0–1,5 millió vagy 3 millió szegényről beszélünk; az utóbbi szám elfogadása esetén ugyanis kétszer-háromszor annyi ember között oszlik meg ugyanaz a szociális kiadás.

Elfogadható-e egy ilyen – a legszegényebbekre összpontosító – szocálpolitika a következő években a magyar társadalom számára? Egy, a TÁRKI (Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés) szervezésében 1988 őszén lebonyolított adatfelvétel keretében az MKKE Szociológiai Tanszéke megpróbálta a magyar társadalom tagjainak szociálpolitikával kapcsolatos nézeteit feltárni és a nézeteket társadalmi rétegek szerint összehasonlítani. A szegények támogatására vonatkozó kérdésre adott válaszok szerint egészen

törpe kisebbség ellenez minden szegénytámogatást, egy elég jelentős kisebbség (11%) minden szegény ember támogatása mellett foglalt állást; az utóbbiak mellé felsorakoztathatjuk azokat, akik mindazoknak a támogatását javasolják, akik máshonnan nem remélhetnek segítséget (31%), végül több, mint felerész csak azokat támogatná, akik ezt munkájukkal, magatartásukkal kiérdemlik (54%). A válaszok társadalmi különbségei nem jelentékenyek, tehát meglehetősen nagy a társadalmi egyetértés; ennek ellenére a leginkább veszélyeztetettek (segédmunkások) és az értelmiség inkább „szegénybarát" nézetei kitűnnek az adatokból.

A szegénységre vonakozó adatfelvételek mind azt mutatják, hogy annak oka – egészen ritka kivételektől eltekintve – rajtuk kívül álló tényezőkben kereshető. Tehát, ha erről meg lehet győzni a magyar társadalmat, akkor a túlnyomó többség támogatni fogja a közelmúltbeli és a közeljövőbeni gazdasági nehézségek által sújtottak kiemelt szociálpolitikai támogatását.

Annak alapján, amit fent a szegények és az elszegényesedés által veszélyeztetettek összetételéről mondtam, a következő konkrét szociálpolitikai lépéseket kellene tenni:

– a legalacsonyabb – a létminimum közelében lévő – nyugdíjaknak legalább az árnövekedésekkel párhuzamos emelése;

– a családi pótlék emelése; a gyermekre fordított családi kiadásoknak megfelelő (létminimummal egyenlő) összeg adómentessé tétele, vagy a személyi jövedelemadóból való visszatérítése;

– a fiatal felnőttek lakáshoz jutásának fokozott támogatása nagyobb összegű és kedvezőbb visszafizetésű kölcsönökkel;

– a munkanélküli segély időtartamának növelése és a munkanélküli pályakezdőkre történő kiterjesztése.

Ebben az írásban nem foglalkoztam az egészségügy és az oktatás finanszírozásának kérdéseivel. Közép és hosszú távon valószínűnek látszik ezek átalakításának szükségessége; rövid távon azonban az alapvető egészségi ellátásnak és az alap- és középfokú oktatásnak ingyenesnek kell maradnia, máskülönben éppen a legszegényebbek egy része szorulna ki, és ezzel szegénységük két alapvető oka – az alacsony iskolai végzettség és a rossz egészségi állapot – súlyosbodna.

Az állami szociálpolitika mellett mindenfajta gazdasági és társadalmi körülmények között – de különösen a jelenlegi válságos helyzetben – igen nagy segítséget nyújthat mindenféle nem-állami intézmény ilyen irányú tevékenysége, valamint – utoljára, de talán elsősorban – a családi és rokoni segítség. Ezért ezek aktivizálását állami, politikai eszközökkel is elő kell segíteni.

Mint arra már utaltam, a nagyobb elszegényedés elkerülését a közelmúltban nagy részben a második gazdaságnak köszönhetjük. Ezért a szegénység mérséklése érdekében is minden eszközzel elő kellene segíteni a második gazdaság további kiterjedését, a magánszektornak abból való fokozatos kifejlődését.

Hogyan tovább a társadalompolitikában?

Ferge Zsuzsa

Az INFO arra kért fel, hogy röviden írjam meg, milyen lenne szerintem a szociálpolitika kívánatos jövője. A hirtelenében elvállalt feladatot nem tudtam elvégezni. Írás közben vált számomra világossá, hogy ahhoz képest, amit erről az elmúlt években írtam – hosszan és röviden, cikkben, könyvben és szakmai véleményekben –, a világon semmit hozzátenni nem tudok. Ezért inkább azzal próbálkozom, hogy megvizsgáljam: milyen lesz a terep a választások után egy általam kívánatosnak tartott szociálpolitika számára?

Két folyamat látszik kedvezőtlenül befolyásolni a jövőt. Az egyik a mintegy tíz éve folyó szegényedés, társadalmi polarizálódás; a másik a legutóbbi időben végrehajtott intézményi változtatások.

Változtatások a legkisebb ellenállás irányába

A szegényedés és a dezintegrálódás folyamatai mélyen a múltban, az elmúlt négy évtized politikájában gyökereznek, noha az 1963–1978 közötti prosperitás e negatív folyamatokat elfedte. Az adósságválság kapcsán azután nyilvánvalóvá vált, hogy a másfél évtizedes aranykor homokra épült. A hetvenes évek végétől a vezetés számára is evidenciává vált a korábbi gazdasági stratégia átalakításának szükségessége. A piac felé irányuló radikális nyitást az ebben ellenérdekelt politikai és gazdasági lobbyk sikerrel gátolták már akkor is, de bizonyos ideológiai és gyakorlati lépések elkezdődtek. Elsősorban olyan takarékossági és piacosítási lépésekről van szó, amelyeknél nem kellett jelentős ellenállásra számítani, mert a gyenge és szegény csoportokat érintették kedvezőtlenül.

A legfontosabb tendencia: a „piacosítás" előrenyomulása a legkisebb ellenállás irányába. Ez egyrészt a munkaerő megfelelő előkészítés nélküli visszapiacosítását jelenti, ennek ismert következményeivel (mint pl. az „elkerülhetetlen" munkanélküliség); másrészt a közszolgálatok, korábban közpénzből fedezett szolgáltatások „piacosítását", illetve e terhek lakosságra való áthárítását. Egy további tendencia a szélesedő körű új kiszolgáltatottakra koncentráló „szegénypolitika" terjedése, amely arra hivatott, hogy „tehermentesítse" a nagy rendszerek (bérek, társadalombiztosítás, foglalkoztatás) egy-

re rosszabb hatásfokú működését, hiszen ezek egyre kevésbé nyújtanak biztonságot és megélhetést.

E gyakorlati lépésekkel egyidejűleg erősödött fel az új ideológia. A hetvenes évek végén kezdte el a hatalom „átértelmezni" a teljes foglalkoztatást; ez idő tájt vált divattá a túlnivellált bérezés olyan kritikája, amely elsősorban a politikai és gazdasági vezetői pozíciók mára megvalósuló kiemelt dotálását kívánta elfogadtatni; ekkor kezdtek felerősödni az egyén felelősségét hangsúlyozó különböző „teljesítmény- és érdemideológiák" – anélkül, hogy a korábban teljesítményképtelenné tett csoportok felzárkóztatására bármilyen erőfeszítés történt volna, vagy ilyesminek a leghalványabb szándéka kirajzolódott volna. Más szavakkal: az ideológiai vákuum helyét mintegy tíz éve sokaknál a szocialista retorikával földíszített neoliberalizmus kezdte elfoglalni.

A szociális helyzetromlás ma

Az eladósodásból adódó kényszerek miatt korlátozni kell a belföldön felhasználható forrásokat – ez ma már lassan köztudottá válik. Hogy hogyan és kinek kell az ebből adódó veszteségeket, új terheket viselnie – ez mindenkor a társadalmi erőviszonyok függvénye. E téren most furcsa helyzet alakult ki: a politikai változások ugyanis tagadhatatlanok, de nem befejezettek. A politikai struktúrák még jelentős részben a korábbi, antidemokratikus módon működnek. Az új gazdasági stb. lehetőségeket ezért főként a vezetők képesek kihasználni, akiknek zöme egyébként a korábbi politika választottja. Ennek eddig az lett a rövidtávú következménye – az állampolgárok jóléte, illetve a szociálpolitika szemszögéből –, hogy a válság terheinek eloszlása egyre nyilvánvalóbban igazságtalan az „elit", jórészt egy régi elit javára. Folyik az állami vagyon magánkézre átjátszása, a politikai hatalmi pozíciók gazdasági hatalmi pozícióra átváltása (amely esetben alig érthető, hogy miért nincs tömeges tiltakozás a közvagyon ilyen formájú elherdálása ellen).

Folytatódik a szegényebbek helyzetének romlása. Bár történnek erőfeszítések a helyzet enyhítésére, főként az állam és a társadalmi mozgalmak új együttműködési formái, valamint a segélykeretek növelése révén, ezek csak cseppek a tengerben. Ugyanakkor az 1989 decemberében elfogadott előirányzatok szerint 1990-ben a tervezett közel 20%-os infláció mellett a nyugdíjakat és a családi pótlékot átlagosan csak 15%-kal növelik, s a lakásterheket (a legszegényebbek egy részének kivételével) a kis- és közepes jövedelműeknél is radikálisan emelik. Ez utóbbi lépés például a hetven éven aluli egyedülálló nyugdíjasokat még akkor is katasztrofális helyzetbe hozza, ha nyugdíjuk átlagos, vagy annál magasabb szintű. Az ártámogatások gyors leépítését és általában az inflációt az aktív alkuképes csoportoknál az 1990-ben mégis megvalósuló bérliberalizálás valószínűleg ellentételezi. A többiek – ezen belül a nem alkuképes munkások, az állami alkalmazottak, köztük pedagógusok, orvosok – helyzetének további romlása szinte bizonyosra vehető.

Összefoglalva a közelmúlt történéseit: jogi szentesítéssel folyik a szegények végzetes szegényedése, a kevés gazdasági és kulturális tőkével rendelkező középrétegek lecsúszása, munka-, lakás- és létbiztonságuk megrendülése, s egy nem egészen szűk, jórészt régi hatalmi és gazdasági elit látványos gazdagodása, jövőjének új alapokra helyezése.

Mindez kedvezőtlenül befolyásolja a reformok további sorsát. Széles rétegek számára – tévesen, de számukra evidensen – a politikai és gazdasági reform úgy jelenhet meg, mint ami életük ellehetetlenülését, biztonságuk elvesztését, új, igazságtalan egyenlőtlenségek kialakulását okozza. Az ebből adódó veszély kézenfekvő. De még ha nem következik is be a legrosszabb eset – az tudniillik, hogy a múlt szépségeire hivatkozó konzervatív rendpárt sikeres manipulációba fog súlyos politikai következményekkel –, e folyamatok révén akkor is *gyengül a reformok társadalmi bázisa.*

Az intézmények átalakítása

Abban aligha lehet kételkedni, hogy a radikális *politikai* átalakulás, a pluralista parlamenti demokrácia a többség közakarata. E *politikai reformnak* valójában *semmi rizikója nincs a demokratikus folyamatok szempontjából:* a szavazatok maguk fogják megmutatni, hogy mennyi híve van a többpártrendszernek. Épp ezért a politikai átmenetet segítő parlamenti aktivitás helyénvalóságához nem férhet kétség.

A gazdasági és szociális reformoknál azonban más a helyzet. Itt egyetlen olyan kérdés sincs – a tulajdonreform *konkrét* módozataitól a társadalombiztosítás átalakításáig –, amelyeknél kivédhető lenne az a vád, hogy *épp úgy felülről elindított*, teljesen antidemokratikus *reformok*, mint az azt megelőzőek. Igaz, 1989 ősze óta a reformok egy részét az új politikai pártok részvételével működő kerekasztalok készítették elő. Ám e pártok ma – a választásokig – csak saját néhány tízezres tagságukat képviselik, nem pedig a választók millióit. Ráadásul – éppen mert az események gyorsan peregnek, az információk meg későn érkeznek – többnyire még arra sincs módjuk, hogy saját tagságukkal konzultáljanak. A parlament pedig, noha magatartása valóban jelentős változáson ment át az utóbbi évben, semmiképpen sem tekinthető egy tagolt politikai mezőt megfelelően reprezentáló testületnek. Ezért fennáll az a veszély, hogy ez a közeg elfogad olyan intézményváltoztatási javaslatokat, amelyek *hosszabb távra meghatározzák a társadalompolitika arculatát – mai érdekek és erőviszonyok függvényében.*

Sommás ítélkezéssel az elmúlt időszak reformjaira (pl. a társadalombiztosítás, a lakáspolitika reformja) általában az jellemző, hogy előkészítésük a korábbi voluntarista módszerekkel történt, tartalmilag pedig a már vázolt neoliberális elvekhez igazodtak. Ilyen előkészítés jellemezte az 1990. évi költségvetéssel összefüggésben előterjesztett és elfogadott javaslatot a Társadalombiztosítási Alapról és az egészségügy finanszírozásának módosításáról. E döntéseket a jövő szempontjából különösen fontosnak ítélem, ezért részletesebben kitérek rájuk.

A költségvetési és társadalombiztosítási törvényekkel egy látszólag egyszerű és ártalmatlan helycserét javasolt a kormány és fogadott el a Parlament: a családi pótlék és néhány anyasági ellátás a társadalombiztosításból átkerült a költségvetésbe, a gyógyító-megelőző ellátás pedig a költségvetésből a társadalombiztosítás keretébe.

Tekintsünk el most attól, hogy ez a javaslat kiérleletlen volt, s hogy ez az átsorolás technikailag kevéssé előkészített, s ezért valószínűleg sokféle működési zavart fog okozni az amúgyis katasztrofális helyzetű egészségügyben. Bár a javasolt csere végülis csak egy évre szól, elfogadása arra mégis módot ad, hogy egy nehezen visszafordítható folyamatot indítson el.

A helycsere egyik régóta terjesztett és sokat hangoztatott „elvi" magyarázata az, hogy „a családi pótlék állampolgári jogú ellátás lesz. *Ezért* költségvetési feladat, azaz *nem működhet tovább a biztosítás keretében*". A javaslatot a Parlament azért fogadta megrázkódtatás nélkül, mert évek óta magyarázzák különböző (kormánypárti és ellenzéki) illetékesek, hogy a magyar társadalombiztosítás azért olyan rossz színvonalú, mert „az állam elvonta a társadalombiztosítás vagyonát" és ezért „a munkavállalók által befizetett járulékok nem kamatoztak"; mert „a társadalombiztosítás szakított a háború előtt érvényesülő klasszikus biztosítási elvekkel", azaz „nem működött biztosításként" stb. A társadalombiztosítás profiltisztítását az egyedül helyesnek kikiáltott tőkésített, fedezeti rendszerre való áttérés feltételeként, és az ellátások javításának eszközeként mutatták fel. Ezzel a csere elfogadtatását igen jól előkészítették.

Melyik rendszert igazolja a gyakorlat?

Az keveseket zavart, hogy a fenti állítások a nemzetközi tapasztalatok fényében megalapozatlanok, sőt, félrevezetőek. Ehhez csupán néhány adalék. Az OECD elemzései szerint a tőkésítéssel, azaz a várományfedezeti rendszerrel kapcsolatos nemzetközi tapasztalatok nem túl jók. A második világháború után minden ország letért a tiszta tőkésítési rendszerről és még ott is csökkenti az alapokat, ahol néhány éve elkezdtek áttérni a fedezet részarányát növelő rendszerre (Svédország). A tapasztalat az, hogy a várományfedezeti rendszer hosszabb távon roppant sok bizonytalansággal terhelt és kevésbé biztosítja az értékálló nyugdíj fedezetét, mint a felosztó-kiróvó rendszer. A probléma érzékeltetésére idézek néhány gondolatot egy OECD tanulmányból: „Kevés olyan ország van, amelyben a járulékok és a költségvetési hozzájárulások mellett fontos szerepe lenne a társadalombiztosítási tőkék kamatainak vagy magának a tőkefelhalmozásnak. Történelmileg szinte minden rendszer tőkésítéssel indult. S bár a magánbiztosítással analóg működés gondolatával hamar felhagytak, a ma nagyjából felosztó-kiróvó elven működő rendszerekben a többségnek van kisebb-nagyobb tőkéje". „A múltban ezek a tartalékok sokhavi kifizetéssel voltak egyenértékűek, de manapság ritkán haladják meg az 1–2 hónapnak megfelelő összeget. Politikai elhatározás nyomán ugyanis inkább lefogyasztják az alapokat, mintsem hogy emeljék a járulékokat vagy csökkentsék az ellá-

tásokat". Mindenképpen elgondolkodtató, hogy *a fejlett országokban nincs várományfedezeti rendszer, és nagyon habozva indulnak azon országok is ebbe az irányba, ahol a gazdaság olyan stabil, hogy a tőkefelhalmozás nem látszik túl kockázatosnak.* Úgy gondolom, hogy e problémák ismeretében a nálunk terjedő felfogás, a bírálatok és javaslatok ideologikus túltöltése nehezen tagadható.

Az előbb említett „cserével" kapcsolatban a következő problémák érdemelnek említést:

(1) Logikai alapon nehezen magyarázható. A csere egyik indoka ugyanis az volt, hogy a családi pótlék állampolgári jogú lesz. Egyes illetékesek szerint az egészségügyi ellátás továbbra is állampolgári jog marad. Ha ez igaz, és két állampolgári jogú ellátás cserélt helyet egymással, akkor a lépés indokolatlan. Ha nem igaz, és a gyógyító-megelőző ellátás nem lesz állampolgári jogú, akkor abszolút veszélyben van a gyógyításhoz való elemi jog. E jog alapja tulajdonképpen már a cserével megrendült: pillanatnyilag az *állampolgári* egészségügyi ellátás finanszírozásának forrása a *munkáltatói* társadalombiztosítási járulék. Rövid időn belül a munkáltatók fognak ez ellen fellázadni azzal a jogos indokkal, hogy miért kellene nekik fedezniök az idősek, gyerekek, nem-munkavállalók egészségügyi biztosítását?

(2) Nem egyértelmű a társadalombiztosítási profiltisztítás mögöttes értelme. A világban – mint ez ma már eléggé köztudott – mintegy száz évvel ezelőtt kétféle társadalombiztosítási rendszer alakult ki. Az egyik (skandináv–angolszász) típus közadókból fedezett egységes összegű ellátásokat nyújtott. A másik (bismarcki) rendszer a magánbiztosítás elveit követte, bár államilag kötelezővé téve. A járulékot fizetők „kockázatközössége" a teljes kamatozó járulékösszeggel egyenértékű, egyénileg pedig a járulékot fizető a befizetésével arányos ellátást kap. Az első típus a szolidaritási elvre, a második az egyenértékűség piaci elvére épül.

A második világháború után a két rendszer sokban közeledett egymáshoz, azaz a két elvet elkezdték egymással vegyíteni. A tisztán szolidarisztikus rendszerek egy része kiegészült járulékfizetéssel fedezett keresetarányos ellátásokkal. A „piaci" rendszerek pedig befogadtak egy sor szolidarisztikus elemet, mint pl. a tisztes minimális nyugdíjat; az állampolgári nyugdíjat vagy családi pótlékot; az árakhoz, sőt, a növekvő reálbérekhez való indexelést.

A két elv vegyítése nyomán alakultak ki az ún. *társadalmi biztonsági rendszerek, amelyek egyszerre törekedtek tisztes minimumok és az elemi biztonság állampolgári jogú nyújtására, valamint a már elért életszínvonal közelítő megőrzésének biztosítására.* Ezekre egyre inkább szükség is van, mert a mai modern társadalmakban változóban van a munka szerepe. (Gyakoribb a munkanélküliség, az ideiglenes munka, az időszakos szerződés, a töredék vagy kötetlen munkaidő, a munka és tanulás váltogatása; több a magas járulékokat fizetni képtelen szabadúszó, kisvállalkozó.) Épp ezért a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 1984-ben határozottan állást foglalt a két elv vegyítése, a szolidaritási elv erősítése mellett.

A magyar társadalombiztosítás a hetvenes évektől sajátos módon és anélkül, hogy ezt önmagáról tudta vagy állította volna, követte a nemzetközi tendenciák legalább egy részét. (Az indexelés nem került be a gyakorlatba.) Ennyiben ez a biztosítási rendszer kezdett alkalmassá válni arra, hogy megfelelő politikai reformok után befogadja a korszerű, jóléti társadalmaknak megfelelő rendszer elemeit.

A két elv keverése, sőt, a piaci elvhez közelítő bismarcki társadalombiztosítás magánpiacról való kivonása sem fér azonban össze a piacosító neoliberalizmussal. Érthető tehát, hogy a neoliberalista ideológia hívei nálunk is határozottan törekszenek két célra. Egyfelől arra, hogy a nem járulékfizetéssel fedezett ellátásokat kiszorítsák a „társadalombiztosításból". Másfelől pedig arra, hogy növeljék az önkéntes és tiszta piaci magánbiztosítás terét (ami azonban új egyenlőtlenségek, burkolt állami támogatások, az ún. „magán jóléti állam" terepe). Paradox módon egy, az új egyenlőtlenségekre érzékeny állampolgári felháborodás adott legújabban lehetőséget az ilyen biztosítások szerepnövelésének. Konkrétan az 1989. decemberi Országgyűlés által elfogadott 24 000 forintos nyugdíjplafonról van szó. A parlamenti döntés szerint a jövőben ismét felülről korlátozzák a nyugdíjakat. Ez persze sokféleképpen oldható meg. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal azt tartja helyesnek, ha a szolidaritási elvnek megfelelően a nyugdíjakat plafonírozzák, de a járulékot a teljes bér után kell fizetni. Egy másik lehetőség az életkereset, vagy legalábbis hosszabb időtartam, és nem az utolsó 3–5 év figyelembevétele. (Ez többnyire automatikusan korlátozza a nyugdíjat.) A magyar kormánynak és parlamentnek valószínűleg azt a megoldást – a nyugdíj és a járulékfizetési kötelezettség együttes plafonírozását – sikerült választania, ami a legnagyobb veszteséget jelenti a társadalombiztosításnak, mert elesik a magas jövedelmek utáni járuléktól, és ugyanakkor a legtöbb eszközt orientálja a piacelvű egyéni biztosítás felé.

Az OECD felismerte, hogy az önkéntes (magán) nyugdíjrendszerek felé való eltolódás kapcsán egy sor gazdasági, intézményi, politikai és szociális következménnyel kell számolni. Ezzel kapcsolatban állapítják meg például: *„Bizonyítékok vannak arra, hogy az önkéntes nyugellátások inkább a magasabb jövedelmű csoportoknak kedveznek.* Ezért a társadalmi és politikai elfogadhatóság érdekében szükséges lehet az önkéntes ellátások növekedésének ellensúlyozása oly módon, hogy erősebbé válik a kötelező séma belül az újraelosztó hatás....". A magyar elgondolások óvakodnak az ilyen kérdéseknek még a feltevésétől is.

Vagyis: *a profiltisztítás mögöttes motívuma minden bizonnyal a társadalombiztosításon belül a szolidaritási elv, s ezzel az újraelosztás gyengítése, a jobbmódúak érdekeinek védelme. Ugyanezt a célt szolgálja a magánbiztosítás ösztönzése.*

(3) Ugyancsak az utóbbi években „terjesztették el", hogy a magyar egészségügy igazi baja az, hogy állami szolgálat és nem biztosítás. Ezért a pazarlás, a színvonalromlás stb. Ez a kritika elfelejti, hogy a magyar egészségügy mindig súlyosan alulfinanszírozott volt (nálunk kevesebbet csak Románia és a Szovjetunió fordított e célra), s hogy a merev, centralizált rendszer megszüntette a hivatásetikát, a megfelelő szinten megjelenő felelősségeket, továbbá mindenféle társadalmi kontrollt. Ebből nem következik, hogy

több pénzzel, decentralizálással, demokráciával az állami szolgálat egyértelműen javítható lenne. Ám az sem következik, hogy egy beteg (és, sajnos, sok területen korrumpálódott) országban az oly sokat hangoztatott biztosítási elv, az úgynevezett teljesítményfinanszírozás a köz és az orvoslás előnyére fog működni. Az egészségügyben ugyanis ha a teljesítményt elemekre bontjuk, hogy finanszírozható legyen, ez gyakran a beteg ember érdeke ellen hat. Az sem világos, hogyan fog tudni fennmaradni a mindenki számára elérhető egészségügy.

A biztosítás – főként a magánbiztosítás – az orvosok és betegek egy részének (a neves orvosoknak és a fizetőképes betegeknek) azért előnyösebb a mainál, mert nyíltan kaphatják meg azt, amihez ma homályos utakon (hálapénz, protekció) jutnak hozzá. Ezeknek a csoportoknak elemi érdeke az egészségügy biztosításelvű finanszírozása, hiszen akkor megvannak a keretek, amelyek közé a magán egészségügyi biztosítás elhelyezhető. (A társadalombiztosítás keretében működő egészségügytől még sokáig nem várható sem a fizetések gyors emelése, sem a különleges ellátásra igényt tartó betegek kielégítése.)

Nem tudom azonban megmondani, hogy a betegek többségének és a gyógyító-megelőző ellátás egészének jót tesz-e a váltás? Igaz, vannak részinformációk külföldi megoldásokról. Ismert, hogy a főként magánbiztosítással működő amerikai egészségügyben az adminisztratív költségek aránya 20% fölött van, az angol állami egészségügyi szolgálatban 5% alatt. Egyes bizonyítékok szerint az új amerikai szervezési modellek (DRG = Diagnosis Related Group, HMO = Health Maintenance Organization) nem szolgálják a betegek érdekeit. Köztudott, hogy az egészségügyi árrobbanásnak legjobban az angol rendszer állt ellen. Franciaországban 1989 márciusában 1 millióan tüntettek a magán egészségügyi biztosítás ellen. Néhány ország most alakítja át egészségügyi biztosítását állami szolgálattá. Természetesen egy sor ezzel ellenkező előjelű vélekedés is van; nyilvánvalóan ezért terjed például a magánbiztosítás még a jó állami egészségüggyel rendelkező országokban is. Érvényes és hiteles következtetéseket tehát nem tudok levonni az információkból.

A baj az, hogy ezzel nem csak én vagyok így: senki sem lehet biztos ezekben a kérdésekben. Ezért állítom, hogy ideologikus, érdekek által vezérelt, s nem racionális döntésről van szó.

Nem vagyok benne biztos, hogy egy demokratikusabb közegben, önkormányzati részvétellel az előkészítésben, a biztosítási finanszírozás előnyeinek és hátrányainak valódi mérlegelése alapján is ilyen könnyen „átment" volna-e ez a távlataiban felmérhetetlen horderejű változtatás.

Milyen terepe lesz a szociálpolitika jövőbeni reformjainak?

A következtetés, azt hiszem, egyértelmű. Az új, és főleg a legújabb intézményi változtatások nehezítik a társadalom- és a szociálpolitika jövőbeni reformját. A piaci elvet és az erős, piacképes csoportok előnyeit törvényesen létrehozott intézmények erősítették meg e téren (már a magán betegbiztosítás intézményi keretei is megépültek); ezáltal előkészítik a szegregáló, az állampolgárok egyes csoportjait eltérően kezelő intézményrendszert, amely maximálja az egyén felelősségét, s csökkenti az állam, illetve az állampolgári szerveződések szerepét. Ezek az intézmények általában erősítik azt a nézetet, hogy a szociálpolitikának csak utólagos, korrektív szerepe kell hogy legyen. Ennek a tendenciának már most megfelel az a gyakorlat, amely tisztes bérek és nyugdíjak helyett mind szélesebb körben segélyez. Holott a társadalompolitika igazi szerepe az, hogy az állampolgári méltósággal összeegyeztethető módon biztonságot nyújtson.

A fent leírt intézményi változtatások már az új „jogállamiság" jegyében születtek. „Perújrafelvételre" ezért akkor is nehezen lesz egyhamar mód, ha kiderül, hogy az állampolgárok túlnyomó többsége nem ért(ett volna) egyet a mostani lépésekkel.

Meglepő-e ezek után, ha nem sok esélyt látok egy általam kívánatosnak tartott, lényegében demokratikus szocialista elveknek megfelelő társadalompolitikai reformra?

Szociálpolitikánk jövője

Kopátsy Sándor

Általában nagyon bizonytalanok a jövőre vonatkozó elképzelések. Különösen igaz ez a mi jelenlegi viszonyaink között. Ahogy a politikában és a gazdaságban nem lehet tudni, mit hoz részleteiben a jövő, nem lehet tudni azt sem, hogy milyen szociálpolitikát vállal fel a választások utáni koalíciós kormányzat. A tudomány azonban még ilyen rendkívüli körülmények között sem mondhat le arról, hogy kutassa a várható helyzet alakulását. Ez azért égető feladat, mivel az elmúlt év során olyan szociális ellátási rendszer alakult ki, amelyben a lakosság spontán döntései alig játszhattak szerepet, viszont annál jobban érvényesült egy, a valóságtól egyre jobban eltávolodó ideológia. A gazdasági erőforrásainkat meghaladó vállalások oda vezettek, hogy a valóság egyre jobban elszakadt az ideológiai elvárásoktól.

Az elmúlt negyven év során kialakított szociális rendszerre elsősorban két vonás jellemző:

(1) A hatalom egy olyan illúzióból indult ki, miszerint *a társadalom szociális problémáit az általános gazdasági fejlettségtől függetlenül meg lehet oldani*, s negyedannyi egy lakosra jutó nemzeti jövedelemből az úgynevezett „szocialista társadalom" különb szociális ellátásra lehet képes, mint a fogyasztói társadalmak.

(2) Az anyagi erőforrásoktól egyre jobban elszakadó szociális ellátási követelmények mögött *a társadalom megtűrte a tényleges antiszociális elosztást*. Nagymértékben nőtt a társadalom gazdag és szegény harmada közötti szakadék. A szociális elvekre épített nyugdíjrendszerben megjelentek a felháborítóan magas és a többség számára felháborítóan alacsony nyugdíjak. Az elveiben egyenlő esélyeket biztosító oktatási rendszerben a kedvezőtlen társadalmi helyzetből indulók hátránya nagyobb lett, mint a tőkés országokban. Az egészségügyi ellátásban az összeköttetés és a hálapénz lett a hiányhelyzetek enyhítését szabályozó eszköz. A nagycsaládosok társadalmi helyzete tovább romlott.

Hazánkban napjainkra tehát nemcsak politikai és gazdasági válsághelyzet alakult ki, hanem szociális is. Ezt a romló tényleges helyzetnél is jobban élezte annak az elvnek a negyven éven keresztül történő hangsúlyozása, hogy a szociális ellátás az állam kötelessége, ebben a tekintetben az állampolgárok felelőssége minimális.

A magyar társadalom előtt álló feladatok azért gigásziak, mert megfelelő politikai kultúra öröksége nélkül kell gyorsan politikai demokráciát megvalósítania, mert mérték felett eladósodva kell újjászervezni a versenyképességét teljesen elvesztett, hatósági irányításhoz szokott gazdaságot. Nem egyszerűbb a helyzet a szociálpolitikában sem. Hiányzik hozzá a megfelelő tapasztalat, méginkább a szükséges pénz, és a lakosság szociális felelőssége.

Milyen tényezők határozzák meg az adott társadalom szociálpolitikáját? Ezek közül hármat tartok alapvetőnek: a gazdaság fejlettségi szintjét, a társadalom civilizációs örökségét és a jövedelmek differenciáltságát.

Szociálpolitika és gazdasági fejlettség

Az adott ország gazdasági fejlettségét két vonatkozásban kell tekintetbe venni. Egyrészt az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem nagysága szempontjából, másrészt attól függően, hogyan viszonyul ez a szint a kor legfejlettebb társadalmaiéhoz. Vagyis nemcsak az abszolút, hanem a relatív fejlettségi szint is döntő fontosságú. Az abszolút szint határozza meg azt a mennyiséget, amit valamilyen formában el lehet osztani. A relatív fejlettségi szint döntően befolyásolja azt a lakossági igényt, ami demokratikus viszonyok között politikai erőként jelenik meg, s ezért fontos az elosztási arányok szempontjából. Ezt úgy is mondhatjuk, hogy az adott ország elosztási elvárásai nagy mértékben függenek attól, mit látnak az emberek a náluk fejlettebb országokban.

A társadalomtudományok eddig nem fordítottak kellő figyelmet arra, hogy az élvonal mögött lévő társadalmakban az igényeket nemcsak a belső feltételek, hanem a fejlett külvilágból szerzett tapasztalatok is formálják, sőt, sok területen elsősorban azok. Ez a tényező annál fontosabb, minél szorosabb a kapcsolat a fejlett országokkal. Márpedig itt, Európa közepén a nagymértékű turizmus, a rádió és televízió világában köztudottak a más országokban kialakult jövedelmi és szociális ellátási viszonyok.

Nálunk a múltban a hivatalos politika azt vallotta, s jelenleg a reformerek között is gyakori az a hiedelem, hogy a társadalom képes olyan szociális ellátást nyújtani, amely a sokkal gazdagabb társadalmak némelyikében már megvalósult. Korábban azt hirdették, hogy a párt vezetése alatt a szocialistának deklarált társadalom szociális téren túlléphet a legfejlettebb fogyasztói társadalmakon is. Most annyival lett mérsékeltebb az igény, hogy „csak" azt akarjuk, amit a svédek. Amennyire ma már nem jelentenek veszélyt a túlzott szocialista ambíciók, annyira számolni kell a nyugati példák ilyen értelmű követésének követelésével.

Nagyon keveset tud a közvélemény például arról, hogy a szociális ellátás szempontjából joggal mintaországnak tekinthető Svédország milyen keményen megszenvedett ezért az eredményért. A század első felében elért eredmények mögött ott van a sok áldozat, amelynek mértéke többek között azzal is lemérhető, hogy jelenleg kétszer annyi svéd él Amerikában, mint Svédországban. Mondanom sem kell, hogy nálunk a jövőben

ilyen kemény feltételek nem lesznek elfogadhatóak. Az újrakezdési feltételeink ugyanakkor kivételesen kedvezőtlenek. Még évtizedes távlatban is azzal kell számolnunk, hogy a fogyasztásunk nem érheti el a megtermelt nemzeti jövedelmet, hiszen az adósságterhektől való megszabadulásunk a legjobb esetben is évtizedes távlatú. Márpedig *minél nehezebb a gazdasági helyzet, annál nagyobb erőforrásokat kell a kínálat serkentésére fordítani; annál kevesebb juthat szociálpolitikai célokra*. Az elmúlt negyven év azért hozott szociális ellátási csődöt, mert túlméretezettek voltak a szociális feladatok. A jövőben a kibontakozás a jelenleginél sokkal nagyobb termelési ösztönzést, azaz kisebb adóbevételeket, szűkebb költségvetési forrásokat fog követelni. Azt, hogy hol lesz mindenképpen fájdalommal járó elhatárolás a termelés ösztönzése és a követelő szociális problémák megoldása között, a demokráciában érvényesülő politikai erők fogják eldönteni. De ebben nemcsak – és minden bizonnyal nem is elsősorban – gazdasági, hanem sokkal inkább tudati tényezők lesznek a döntőek.

Azt könnyű belátni, hogy egy sor szociális ellátásra a gazdagoknak nincs szükségük. Amikor az általános oktatást bevezették, nem az volt a probléma, hogy a gazdag szülők nem küldték gyermekeiket iskolába. Az egészségügyi szolgáltatásokat is megfizették a jómódú rétegek. Tegyük hozzá, hogy a családi pótlékra sem a sokgyermekes gazdagoknak van szükségük. Az ingyenes közoktatásra, a kötelező társadalombiztosításra és a családi pótlék bevezetésére azért volt szükség, mert a lakosság nagy többsége szerény anyagi viszonyai között nem vette volna igénybe ezeket a szolgáltatásokat olyan mértékben, amilyen mértékben a társadalom érdeke megkövetelte.

Mik a szociális juttatások?

Itt eljutottunk egy fontos elvi problémához: mit tekintsünk szociális juttatásnak? Minden olyan juttatást, amit azért kell a társadalomnak nyújtania, mert az adott (pl. egészségügyi, oktatási) szolgáltatások igénybevétele egyébként nem, vagy nem megfelelő mértékben valósulna meg. Ezen belül is érdemes választóvonalat húzni. Vannak olyan szociális juttatások, amelyeket a társadalom elmaradásuk várható negatív gazdasági következményei miatt vállal magára. Ilyen például az oktatás, az egészségügyi ellátás nagy része, vagy a családi pótlék. A képzés ma a termelés, a jómód legfőbb feltétele, tehát az államnak szűk gazdasági érdekből is olyan mértékben kell támogatnia, hogy az a társadalmi érdekeknek megfelelő mértékben és színvonalon valósuljon meg. Ilyen az egészségügy is, hiszen a jó egészségügyi ellátás meghosszabbítja a munkában töltött időt, csökkenti a betegségek miatti kieséseket, olcsóbbá teszi a munkaerő újratermelési költségeit. A színvonalas egészségügyi ellátás több gazdasági megtakarítással jár, mint amennyibe kerül. Csak a közgazdasági rövidlátás tekintette ezen ágazatokat improduktívnak. A családi pótlék is a munkaerő újratermelésének hatékony eszköze. *A mai társadalom szociális kiadásainak nagy többségére tehát szűk gazdasági okokból is feltétlenül szükség van*. A nyugdíjakat pedig úgy kellene tekinteni, mint azon költségek visszatérí-

tését, amelyeket a mai nyugdíjasok munkában végzett idejük során az akkori nyugdíjakra fordítottak. Tehát ez is a munkaerő újratermelési költsége. Ezeknek a társadalmi igényeknek a kielégítése csak azért kerül ilyen, szociálisnak nevezett csatornákon keresztül újraelosztásra, mert ez a leghatékonyabb megoldás. Amint nem az lesz, nem is lesz ezeken a területeken ilyen szociális gondoskodásra szükség. A modern állam szociális kiadásainak nagy többsége tehát végső tartalmát tekintve gazdaságilag indokolt költség. Ezzel szemben vannak olyan szociális kiadások, amelyeket karitatív természetűeknek tekinthetünk (elesettekről, rokkantakról való gondoskodás), amelyek nem járnak belátható gazdasági haszonnal, hanem azokat a társadalom igazságérzete, lelkiismerete diktálja. Minden korábbi társadalomban is megtalálhattuk az ilyen jellegű karitatív tevékenységet, pedig azokban sokkal szűkösebbek voltak a rendelkezésre álló források. Ezért ezeket az emberi társadalmi élet szerves velejárójának kell tekintenünk. Mértékük, céljaik meghatározása nem közgazdasági, hanem politikai kérdés. Az ilyen feladatokat éppen ezért a demokratikus társadalmakban jórészt nem is az állami hatóságok, hanem társadalmi egyesületek, egyházak végzik.

A tudati tényezők szerepe

A modern társadalom arculatát egyre inkább a civilizációs, azaz a tudati örökség határozza meg. Jól jelzi ezt például, hogy a megközelítően azonos gazdasági fejlettségű országok szociálpolitikája döntően civilizációs örökségüktől függ. Azokban a fejlett tőkés országokban, amelyekben a puritanizmusnak, a kollektivizmusnak, a takarékosságnak évszázados hagyományai vannak, a szociális ellátás sokkal nagyobb teret kap, mint azokban az országokban, ahol az individualizmusnak vannak történelmi hagyományai. Az elsőre tipikus példa a skandináv országok fejlett szociálpolitikája, a másodikra az Egyesült Államoké vagy Franciaországé. Ezt jól mutatják többek közt azok az adatok, amelyek az érintett országok felső és alsó jövedelmi tizedek közötti arányára vonatkoznak. A civilizációs hatás még jellemzőbb, ha a puritanizmusban a nyugat-európai protestánsokon is túltevő távol-keleti országokat hasonlítjuk össze a dél-európai országokkal. Ott a viharos gazdasági fejlődés ellenére aránylag nagyon kicsi a jövedelemszóródás, a szerényebb gazdasági sikerű mediterrán országokban pedig rendkívül nagy. Ennél csak az azonos civilizációs örökségű Latin-Amerikában nagyobb.

Tekintettel arra, hogy minket, magyarokat egyáltalán nem jellemez a puritanizmus, mi sokkal inkább hasonlóak vagyunk a franciákhoz, a bajorokhoz vagy az észak-olaszokhoz, nálunk még svéd gazdasági fejlettség mellett sem várható a hozzájuk hasonló szociális gondoskodási színvonal. Ennek talán bizonyos mértékig ellentmond az, hogy az elmúlt negyven év során túlhangsúlyozott szociális ellátási igénynek lesznek tudati következményei. Ezt majd a jövő dönti el. Mindenesetre mellette szól például az, hogy a teljes foglalkoztatás formai megvalósítása után nálunk ma nagyon nehezen képzelhető el egy, a spanyolokéhoz hasonló gazdasági fellendítés, ami évtizedes távlatban 20% kö-

rül mozgó munkanélküliséggel jár. Ugyanakkor ellene szól, hogy sok területen azt tapasztaljuk, hogy az elmúlt negyven év tudati hatásai csak nagyon felszínesek voltak. A kisvállalkozói kedv, a másodgazdasághoz való vonzódás ma sokkal intenzívebben igyekszik feltörni, mint amit az 1945 előtti viszonyok és tapasztalatok alapján várhattunk volna. Sok tekintetben sokkal jellemzőbbek a tudati ellenhatások: a negyven éven keresztül hirdetett elvek elvetése még ott is hangos, ahol ez nem indokolt.

A legnagyobb volumenű szociális kiadások területén a lakossági fizetőképes kereslet nemcsak az életszínvonaltól függ; annak alakításában fontos szerepet játszik a civilizációs karakter, a lakosság értékrendje. Vannak olyan civilizációk, amelyben az oktatásnak és az egészségügynek évezredes tradíciója van. Ebben a tekintetben élenjár a kelet-ázsiai konfuciánus civilizáció (takarékos, higiénikus, fegyelmezett, öregek tisztelete). Erre csak egy adatot: Japánban negyednyi, Szingapúrban hatodnyi egészségügyi kiadás mellett jobbak az egészségügyi mutatók, mint az Egyesült Államokban. A távol-keleti országokban azonos anyagi helyzetű családok kétszer akkora összeget fordítanak gyermekeik képzésére, mint Nyugat-Európában. Nem egészen alaptalan az a feltételezés, hogy nálunk majd csak sokkal magasabb jólét mellett lehet bevezetni a költségtérítést jelentő tandíjfizetést, mint a Távol-Keleten. Ezen belül azonban a közép-európai értelmiség rendkívül nagyra értékeli gyermekei minél jobb iskoláztatását, tehát minden bizonnyal lenne fizetőképes kereslet bizonyos iskolatípusok, szakmai képzések esetében.

Ezzel kapcsolatban kell leszögezni azt az elvet, hogy *csak azt szabad ingyen vagy nagyon kedvezményes áron adni, amit a társadalmi érdeknek megfelelő mennyiségben és szinten nem vennének e nélkül igénybe*. Ebből fakadóan a távoli jövőre az várható, hogy az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan egyre több területen be lehet vezetni a térítést. De arra is figyelni kell, hogy ennek módja ne olyan legyen, hogy például a legjobb iskolákból a tehetséges szegények kiszoruljanak. Minél magasabb ugyanis egy oktatási forma, annál fontosabb, hogy oda minél inkább a minőségi szelekció és ne a szülők anyagi helyzete vezessen. Ezt a problémát át lehet például hidalni úgy, hogy a fizetéses felsőoktatásban a jó eredménnyel tanulók biztosított hitelből végezhetik tanulmányaikat.

Azzal is számolni kell, hogy az erőnkön felül vállalt szociális juttatások rendszere mesterségesen felpumpálta az igényeket. Gyermekkoromban még a gazdag parasztok sem mentek orvoshoz, mert azt erkölcstelen luxusnak tartották. Tehát még azok sem vették mind igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat, akiknek lett volna arra jövedelmük. Most a lakosság többségét illetően az ellenkező végletben vagyunk az igények tekintetében. Ezt mindennél jobban példázza a túlzott gyógyszerfogyasztás. Ebben a tekintetben már ott tartunk, hogy az ingyenesség, illetve a nagy kedvezmények a racionális társadalmi érdeket meghaladó igénybevételt eredményeztek. Általában elmondhatjuk, hogy a szociális ellátás bevezetése azzal jár, hogy annak kielégítése társadalmi igénnyé válik, tehát teljesítése politikai szükségszerűség lesz még akkor is, ha abban már túlzások jelentkeznek. A gyógyszerárak emelése ellen az is tiltakozik, aki harmadát sem szedi be a kiváltott gyógyszereknek, és így is többet szed be, mint indokolt volna.

Utalni szeretnék még arra, hogy a szociálpolitika feladatai mennyire függenek attól, hogyan differenciálódnak a jövedelmek. Egyre inkább tapasztaljuk, hogy a jövedelmek differenciálódása következtében mind élesebben vetődnek fel a szociális követelések, ezért azok egyre inkább politikai állásfoglalásra kényszerítenek. Az elmúlt negyven év „túlszocializált" gyakorlata szerencsére csökkentette a magyar társadalmi tudat szegénységtűrő képességét.

Demokratikus szociálpolitikát!

Végül magyarázatot kívánok adni arra, miért nem tettem konkrét javaslatokat. Félek, hogy a szociálpolitikában a nagy politikai változások ellenére fennmarad az a gyakorlat, hogy mivel ehhez a laikus közvélemény nem ért, a teendőket a szakmára kell bízni. Az egészségügyet az orvosokra, az oktatásügyet a pedagógusokra, a szociálpolitikát a szociológusokra. Ez a felfogás nagyon erős hagyományokkal rendelkezik Európa ezen részén. Nem más ez, mint a felvilágosodás azon álláspontja, hogy az iparosodásra, a polgárosodásra még éretlen népet a felvilágosult császár és kancelláriája fogja okosan nagykorúvá tenni és majd ennek megfelelően kezelni. Nem más, mint a leninizmus élcsapatelmélete, csak nem a társadalmi élet egészére, hanem minden szakmának a maga területére vonatkoztatva.

Meggyőződésem szerint a szociálpolitikai kérdésekben is csak egyetlen fórum legyen: a közvélemény. A szakmai elit azt érezze kötelességének, hogy a maga eszközeivel felvilágosítsa, tanítsa a közvéleményt. Ebben a tekintetben alig valamit tettek az illetékesek. Még a legegyszerűbb módon sem tájékoztatják az érintetteket. Nem tudhatja a beteg, hogy minden kórházban töltött napja mennyibe kerül. Nem tudhatja a diák, hogy évente mibe kerül a társadalomnak az ő tanítása. Még kevesebbet tudhat arról, hogy ez más országokhoz viszonyítva sok vagy kevés. Jó lenne, ha a beteg tudná, hogy egy, az övéhez hasonló műtéttel például hány napot tölt Nyugaton egy beteg a kórházban. Nálunk minden szakma féltve őrzi a tudás monopóliumát, hogy arra hivatkozhasson: a szakterületét érintő kérdésekben a lakossági beleszólás nem engedhető meg, hiszen a lakosság rosszul döntene. Márpedig semmi sem sértheti jobban a társadalom érdekeit annál, ha az egyes területeken a szakmai érdekek érvényesülhetnek, a lakosság pedig ki van kapcsolva a döntések meghozatalából.

A szociálpolitikában is érvnyesíteni kell a népfelség elvét, a döntéseket a lakosságra kell bízni. Ezt mellőzni még akkor sem szabad, ha esetleg hibás döntések is várhatóak. A lakosság többségének mindig meg kell adni a tévedés jogát, a szakmai elitet pedig soha nem szabad tévedhetetlennek tekinteni. Főleg önmagát ne tekintse annak.

A jövő irányvonala

Bár konkrét javaslatokat nem teszek, a jövő általam kívánatosnak tartott irányvonalának főbb pontjait megpróbálom itt összegezni.

A szociálpolitika terén, éppúgy mint minden más területen, széleskörű demokratizálásra van szükség, az adatok nyilvánosságra hozatalára, s biztosítani kell, hogy e terület kérdéseit illetően is népi döntések szülessenek.

Szociálpolitikánk jövőbeni formálásakor figyelembe kell venni kulturális, értékrendszerbeli tradícióinkat, mert ezek figyelmen kívül hagyása esetén akár a legjobb importált rendszer is kudarcot fog vallani.

A kialakítandó rendszert összhangba kell hozni a gazdasági fejlettség szintjével és a gazdasági szükségletekkel, mert az ezektől történő elszakadás idővel lehetetlenné teszi a rendszer működését.

A fentiek figyelembevételével térítést kell bevezetni mindazon területeken, ahol társadalmi igény mutatkozik és fizetőképes kereslet van, vigyázva ugyanakkor arra, hogy biztosítva legyen az ingyenesség, illetve a támogatás mindenhol, ahol a társadalom fejlődése ezt megkívánja.

Statisztikai táblázatok

Az itt közölt táblázatok lapunk e számának témáira vonatkozó fontosabb adatokat tartalmazzák. A táblázatok nagy részét a KSH adatai alapján állítottuk össze, az ettől eltérő forrást külön megadjuk.

A GDP, az állami kiadások és a szociális kiadások indexei változatlan áron néhány országban 1973 és 1981 között (1973 = 100)

	GDP	Összes állami kiadás	Összes szociális kiadás	Ebből		
				oktatás	egészségügy	nyugdíj
Ausztrália	119	129	158	130	146*	170
Ausztria	122	140	146	137	149	142
Belgium	117	..	..	128	136	..
Dánia	111	..	..	..	116	116
Egyesült Államok	119	132	140	112	152	140
Egyesült Királyság	104	118	129	92	137	142
Finnország	123	146	148	110	151	167
Franciaország	121	145	..	..	179	160
Görögország*	126	134	163	148	177	168
Hollandia	115	147	126	113	141	156
Írország	133	149	167	139	165	173
Japán	134	161	191	142	171	363
Kanada	128	136	139	115	143	173
NSZK	117	131	134	116	131	130
Norvégia	139	154	150	132	158	143
Olaszország	121	137	136	129	109	167
Svédország	112	155	159	113	179	184
Új Zéland	108	133	136	101	119	187

*1973 – 1980.

Forrás: *Social Expenditure 1960 – 1990*, OECD, 1985.

Szociális kiadások a GDP százalékában néhány országban *

	1960	1975	1980	1985
Ausztrália	9,5	17,6	17,3	18,4
Ausztria	17,4	23,4	26,0	28,8
Belgium	..	28,7	33,9	35,8
Dánia	9,0	27,1	35,1	33,9
Egyesült Államok	9,9	18,7	18,0	18,2
Egyesült Királyság	12,4	19,6	20,0	20,9
Finnország	14,9	21,9	22,9	22,8
Franciaország	14,4	26,3	30,9	34,2
Görögország	..	10,0	12,6	19,5
Hollandia	12,8	29,3	31,8	30,7
Írország	11,3	22,0	23,8	25,6
Japán	7,6	13,7	16,1	16,2
Kanada	11,2	20,1	19,5	22,6
NSZK	17,1	27,8	26,6	25,8
Norvégia	11,0	23,2	24,2	23,5
Olaszország	13,7	20,6	23,7	26,7
Portugália	..	..	17,3	..
Spanyolország	..	..	15,6	15,2**
Svájc	8,2	19,0	19,1	20,5
Svédország	15,6	27,4	33,2	32,0**
Új Zéland	12,7	19,0	22,4	19,8
OECD-átlag***	12,3	21,9	23,3	24,6

*A szociális kiadások mind a szociális szolgáltatásokra, azaz egészségügyre, oktatásra, személyes szociális szolgálatokra fordított összegeket tartalmazzák, mind pedig az állami felelősségű jövedelemtranszfereket, ideértve a társadalombiztosítást, a munkanélküliségi kompenzációt (segélyt) és a többi jövedelemprogramot.
**1984.
***Súlyozatlan átlag.

Forrás: *The Future of Social Protection*, OECD, 1988.

A szociális kiadások reálértékének évi átlagos növekedési üteme néhány országban (%)

	1960-75	1975-80	1980-85
Ausztrália	8,1	1,9	3,9
Ausztria	3,5	4,8	2,9
Belgium	..	5,0	2,2
Dánia	7,6	2,0	4,0
Egyesült Államok	6,5	2,0	2,7
Egyesült Királyság	3,9	2,0	1,9
Finnország	5,6	4,1	1,4
Franciaország	7,3	5,5	3,2
Görögország	..	7,6	8,2
Hollandia	6,4	4,0	2,2
Írország	7,2	5,1	3,5
Japán	8,5	8,2	3,2
Kanada	7,6	2,0	4,0
NSZK	4,8	2,0	0,7
Norvégia	8,3	6,8	3,8
Olaszország	5,5	3,9	2,8
Spanyolország	..	..	1,1
Svájc	8,1	1,4	1,8
Svédország	5,9	3,3	0,1
Új Zéland	4,0	2,0	1,0
OECD-átlag*	6,5	4,2	2,6

*Súlyozatlan átlag.

Forrás: *The Future of Social Protection*, OECD, 1988.

A szociális célú kiadások, a GDP (folyó áron), valamint a két mutató arányának változása Magyarországon

	GDP (md Ft) (1)	Szociális kiadások (md Ft) (2)	$\frac{2}{1}$ (%)
1980	719	148	20,6
1981	780	162	20,8
1982	848	178	21,0
1983	896	193	21,5
1984	978	214	21,9
1985	1034	235	22,7
1986	1089	251	23,0
1987	1226	276	22,5
1988	1411	346	24,5
1989	1705	440	25,8

A bruttó hazai termék (GDP) felhasználása Magyarországon (folyó áron, milliárd Ft)

	1975	1980	1985	1987	1988
Lakossági fogyasztás	285,0	439,7	649,3	778,5	860,7
Közösségi fogyasztás	50,3	73,9	104,5	126,3	160,0
Végső fogyasztás	335,2	513,6	753,8	904,8	1020,7
Beruházás összesen	161,0	207,7	232,1	303,5	298,0
Készletfelhalmozás	21,0	13,0	26,3	23,9	53,9
Bruttó felhalmozás összesen	182,0	220,7	258,4	327,5	351,9
Belföldi felhasználás összesen	517,1	734,3	1012,2	1232,3	1372,6
Export	198,4	278,8	436,2	464,4	530,4
Import	234,0	294,6	414,8	470,3	491,7
Behozatali (–), illetve kiviteli (+) többlet	–35,7	–15,8	21,4	–5,9	38,7
Bruttó hazai termék összesen	481,5	718,5	1033,6	1226,4	1411,3

A háztartások jövedelmi differenciáltsága néhány országban

	A vizsgálat éve	A	
		legalacsonyabb	legmagasabb
		jövedelmű háztartások részesedése a háztartások összes jövedelméből	
		legalacsonyabb jövedelmű ötödrész (20%)	legmagasabb jövedelmű ötödrész (20%)
Magyarországnál differenciáltabb háztartási jövedelmű országok			
Peru	1972	1,9	61,0
Brazília	1972	2,0	66,6
Panama	1973	2,0	61,8
Elefántcsontpart	1986	2,4	61,4
Kenya	1976	2,6	60,4
Mexikó	1977	2,9	57,7
Costa Rica	1971	3,3	54,8
Törökország	1973	3,5	56,5
Argentína	1970	4,4	50,3
Portugália	1982	5,2	49,1
Amerikai Egyesült Államok	1982	5,3	39,9
Pakisztán	1981	5,4	38,6
Hongkong	1980	5,4	47,0
Franciaország	1975	5,5	42,2
Koreai Köztársaság	1976	5,7	45,3
Norvégia	1980	6,0	38,2
Izrael	1980	6,0	39,9
Olaszország	1977	6,2	43,9
Finnország	1981	6,3	37,6
Svájc	1978	6,6	38,0
Banglades	1981	6,6	45,3
Indonézia	1976	6,6	49,4
Jugoszlávia	1978	6,6	38,7
Spanyolország	1981	6,9	40,0
Magyarország	1982	6,9	35,8
Magyarországnál nivellálabb háztartási jövedelmű országok			
Nagy-Britannia	1979	7,0	39,7
India	1976	7,0	49,4
Írország	1973	7,2	39,4
Svédország	1981	7,4	41,7
Belgium	1979	7,9	36,0
NSZK	1978	7,9	39,6
Hollandia	1981	8,3	36,2
Japán	1979	8,7	37,5

Forrás: *Társadalmi Szemle*, 1989/12.

Az egyes jövedelmi decilisek részesedése az összes személyes jövedelemből Magyarországon

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
1972	4,0	5,9	7,0	7,9	8,8	9,8	10,8	12,1	14,0	19,7
1977	4,5	6,3	7,3	8,1	8,9	9,8	10,8	12,0	13,7	18,6
1982	4,9	6,4	7,3	8,1	8,8	9,6	10,7	11,9	13,7	18,6
1987	4,5	6,0	6,9	7,7	8,5	9,4	10,5	11,8	13,8	20,9

Forrás: Kolosi Tamás: *Egyenlőtlenségek a nyolcvanas években*, TÁRKI Gyorsjelentések 2, Budapest, 1989.

Az összevont anyagi helyzetet mutató decilisek átlagértékei Magyarországon

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
1982	-13,4	-6,8	-4,2	-2,5	-0,8	1,2	2,9	4,7	6,9	12,4
1986	-15,1	-8,2	-3,7	-1,4	0,4	1,7	3,1	4,6	6,7	11,3
1988	-15,0	-6,9	-3,0	-0,9	0,4	1,8	3,2	4,5	6,5	9,0

Forrás: Kolosi Tamás: *Egyenlőtlenségek a nyolcvanas években*, TÁRKI Gyorsjelentések 2, Budapest, 1989.

Jövedelmi egyenlőtlenségek társadalmi rétegek között Hollandiában, NSZK-ban, Magyarországon és Csehszlovákiában 1986-ban (szakmunkás = 100)

	Hollandia[1]	NSZK	Magyarország	Csehszlovákia
Vezető, értelmiségi	157	145	118	112
Rutin szellemi	101	88	110	83
Szakmunkás	100	100	100	100
Segéd- és betanított munkás	80	72	92	89
Mezőgazdasági fizikai	76	82	89	99

[1]A holland adatok 1977-re vonatkoznak.
Forrás: Kolosi Tamás: *Egyenlőtlenségek a nyolcvanas években*, TÁRKI Gyorsjelentések 2, Budapest, 1989.

Anyagi életkörülmények egyenlőtlenségei társadalmi rétegek szerint Hollandiában, NSZK-ban, Magyarországon és Csehszlovákiában 1986-ban (szakmunkás = 100)

	Hollandia[1]	NSZK	Magyarország	Csehszlovákia
Értelmiségi, vezető	228	200	139	116
Rutin szellemi	137	155	114	106
Kisárutermelő	132	187	142	58
Mezőgazdasági önálló	96	93	49	48
Szakmunkás	100	100	100	100
Segéd- és betanított munkás	67	18	76	90
Mezőgazdasági fizikai	82	..	51	73

[1]A holland adatok 1977-re vonatkoznak.
Forrás: Kolosi Tamás: *Egyenlőtlenségek a nyolcvanas években*, TÁRKI Gyorsjelentések 2, Budapest, 1989.

A háztartások egy főre jutó jövedelme a háztartásfő foglalkozása szerint Magyarországon (országos átlag = 100)

	1982	1987
Vezető	142,0	149,1
Irányító	115,9	119,1
Értelmiségi	120,4	115,7
Középszintű szakember	107,7	111,1
Ügyviteli dolgozó	102,5	93,3
Szakmunkás	97,7	102,1
Betanított munkás	91,6	87,9
Segédmunkás	85,3	80,6
Mezőgazdasági fizikai	95,2	90,1
Nyugdíjas szellemi	104,6	112,6
Nyugdíjas nem mezőgazdasági	83,7	88,2
Nyugdíjas mezőgazdasági fizikai	87,0	91,7
Eltartott	47,3	65,7

Forrás: Kolosi Tamás: *Egyenlőtlenségek a nyolcvanas években*, TÁRKI Gyorsjelentések 2, Budapest, 1989.

Az alacsony jövedelmű kategóriákba tartozók száma és aránya a népességben

Év	Egy főre jutó jövedelem, Ft	A népesség száma, ezer százalék	Arány az összes népességben, %
1962	-400	1084	10,2
	400-600	2243	21,1
	600-800	2551	24,0
1967	-600	1002	9,8
	600-800	1513	14,8
	800-1000	1952	19,1
1972	- 600	374	3,6
	600- 800	561	5,4
	800-1000	956	9,2
	1000-1200	1331	12,8
1977	- 800	160	1,5
	800-1000	202	1,9
	1000-1200	362	3,4
	1200-1400	574	5,4
1982	-1800	685	6,4
	1800-2200	1038	9,7
	2200-2600	1489	13,9
1987	-1800	138	1,3
	1800-2200	181	1,7
	2200-2600	361	3,4
	2600-3000	574	5,4
	3000-3200	393	3,7
	3200-3400	457	4,3

A háztartások főbb adatai és személyes jövedelme a háztartásfő beosztása szerint (1987)

Háztartásfő	A háztartások	A személyek	Egy háztartásra	Egy főre	Az egy főre jutó jövedelem az átlag százalékában	Alkalmazásban állók és tsz-tagok átlagos havi bruttó keresete, Ft	Száz	
							háztartásra jutó személyek	aktív keresőre jutó eltartottak
	számának százalékos megoszlása		jutó havi személyes jövedelem, Ft				száma	
Vezető	2,9	3,4	25 558	7 847	149,1	11 566	326	55
Irányító	4,4	5,3	21 299	6 266	119,1	8 778	340	58
Felső szintű szakember	5,2	5,7	18 748	6 090	115,7	8 909	308	67
Egyéb szakember	4,0	4,1	16 849	5 844	111,1	7 521	288	54
Ügyviteli alkalmazott	1,2	1,2	13 166	4 909	93,2	6 698	268	64
Szellemi összesen	17,7	19,7	19 698	6 321	120,1	8 925	312	60
Szakmunkás	25,3	31,7	18 725	5 374	102,1	6 866	348	65
Betanított munkás	8,5	10,1	15 486	4 625	87,9	6 078	335	61
Segédmunkás	6,1	7,1	13 705	4 241	80,6	5 671	323	63
Nem mezőgazdasági fizikai	39,9	48,9	17 267	5 054	96,0	6 522	342	64
Mezőgazdasági fizikai	5,0	6,4	17 029	4 742	90,1	5 807	359	63
Aktív keresős háztartásfők együtt	62,6	75,0	17 935	5 360	101,9	7 144	335	63
Inaktív vagy eltartott	37,4	25,0	7 398	4 633	88,0	..	160	23
Összes háztartás	100,0	100,0	14 679	5 262	100,0	7 082	279	65

A legalacsonyabb jövedelemkategóriába tartozó népesség százalékos megoszlása és a legalacsonyabb jövedelemkategóriába tartozók aránya társadalmi rétegenként

A háztartásfő társadalmi rétege	1962		1987	
	a 400 Ft alatti egy főre jutó jövedelmű kategória		a 2600 Ft alatti egy főre jutó jövedelmű kategória	
	összetétele (%)	aránya a rétegbe tartozók között (%)	összetétele (%)	aránya a rétegbe tartozók között (%)
Vezető	0,4	0,6	0,0	0,1
Irányító			0,9	1,1
Értelmiségi			1,7	1,9
Középszintű szellemi	1,3	2,3	1,5	2,3
Irodai	0,8	2,5	0,9	4,8
Szakmunkás	9,5	4,8	21,9	4,4
Betanított munkás	12,0	7,1	19,4	12,3
Segédmunkás	23,0	18,2	18,2	16,4
Mezőgazdasági fizikai	35,2	15,4	11,4	7,8
Nyugdíjas	17,8	16,8	24,1	6,2
Összesen	100,0	10,2*	100,0	6,4*

*A jelzett szám az e körbe tartozó kereső, illetve nyugdíjas együttes részét jelenti az összkereső és nyugdíjas arányában.
Forrás: *Társadalmi Szemle*, 1989/12.

Különböző gyermekszámú háztartások jövedelemarányai százalékban (gyermektelenek száma = 100)

	Gyermekek száma			
	1	2	3	4 és több
1972	79	65	53	35
1977	77	64	52	36
1982	76	62	51	39
1987	79	67	53	38

Forrás: Kolosi Tamás: *Egyenlőtlenségek a nyolcvanas években*, TÁRKI Gyorsjelentések 2, Budapest, 1989.

Az aktív keresős háztartások főbb adatai és személyes jövedelme taglétszám szerint (1987)

A háztartás taglétszáma	A személyek számának százalékos megoszlása	Egy főre jutó havi személyes jövedelem (Ft)	Egy fogyasztási egységre jutó havi személyes jövedelem (Ft)	Egy főre jutó jövedelem az átlag százalékában	100 háztartásra jutó			100 aktív keresőre jutó
					személyek száma	aktív keresők száma	15 éven aluli eltartottak száma	
Egyedülélők	7,3	8335	6946	155,5	100	100	0	0
2 tagúak	19,7	7078	6713	132,1	200	156	10	13
3 tagúak	25,3	5913	6121	110,3	300	191	59	44
4 tagúak	32,8	5035	5598	93,9	400	206	134	82
5 tagúak	10,5	4499	5141	83,9	500	222	175	101
6 és több tagúak	4,5	3811	4489	71,1	646	248	231	123
Aktív keresős háztartások összesen	100,0	5360	5756	100,0	335	188	89	63

A társadalmi minimum összegének alakulása

Háztartástípusok	Társadalmi minimum			
	1982	1985	1987	1988
	egy főre számított havi átlaga (Ft)			
Aktívak				
Egy szülő egy gyermekkel	2750	3400	3880	4500
Házaspár gyermek nélkül	2900	3590	4090	4680
Ezen belül: városiak	3260	4030	4590	5260
községiek	2670	3300	3780	4330
Házaspár egy gyermekkel	2680	3320	3790	4400
Ezen belül: városiak	2880	3560	4080	4740
községiek	2400	2970	3390	3940
Házaspár két gyermekkel	2340	2890	3300	3860
Ezen belül: városiak	2540	3130	3580	4190
községiek	2110	2600	2970	3470
Házaspár három gyermekkel	2050	2530	2890	3420
Összes aktív háztartás	2470	3050	3480	4040
Nyugdíjasok				
Egyedülélők	2430	3060	3520	4020
Ezen belül: városiak	2590	3280	3760	4290
községiek	2200	2760	3170	3620
Házaspárok	2130	2660	3040	3470
Ezen belül: városiak	2260	2830	3220	3680
községiek	1980	2470	2810	3210
Összes nyugdíjas háztartás	2210	2760	3160	3610
Aktív és nyugdíjas háztartások együtt	2430	3000	3410	3960

A létminimum összegének alakulása

Háztartástípusok	Létminimum			
	1982	1985	1987	1988
	egy főre számított havi átlaga (Ft)			
Aktívak				
Egy szülő egy gyermekkel	2230	2790	3170	3680
Házaspár gyermek nélkül	2360	2940	3350	3840
Ezen belül: városiak	2710	3390	3850	4410
községiek	2120	2650	3020	3460
Házaspár egy gyermekkel	2190	2730	3110	3610
Ezen belül: városiak	2410	3000	3420	3970
községiek	1910	2380	2710	3150
Házaspár két gyermekkel	1920	2390	2720	3180
Ezen belül: városiak	2120	2640	3010	3520
községiek	1680	2090	2380	2780
Házaspár három gyermekkel	1660	2060	2350	2780
Összes aktív háztartás	2010	2510	2850	3310
Nyugdíjasok				
Egyedülélők	2090	2650	3040	3470
Ezen belül: városiak	2240	2850	3270	3730
községiek	1800	2270	2600	2970
Házaspárok	1760	2210	2530	2890
Ezen belül: városiak	1940	2450	2790	3190
községiek	1610	2020	2300	2630
Összes nyugdíjas háztartás	1840	2320	2640	3010
Aktív és nyugdíjas háztartások együtt	1990	2480	2810	3260

A társadalmi és létminimum összevetése a jövedelemmel, átlagbérrel és átlagnyugdíjjal

	Aktív keresős háztartások		Nyugdíjas háztartások		Összesen	
	1982	1987	1982	1987	1982	1987
Egy főre jutó havi társadalmi minimum						
az egy főre jutó személyes célú jövedelem százalékában	71,4	64,6	73,7	68,2	71,6	64,8
az átlagkereset, ill. a átlagnyugdíj százalékában	53,3	50,0	87,0	81,2	–	–
Az egy főre jutó havi létminimum						
az egy főre jutó személyes célú jövedelem százalékában	58,3	52,9	61,3	57,0	58,7	53,4
az átlagkereset, ill. az átlagnyugdíj százalékában	43,6	41,0	72,3	67,8	–	–
A társadalmi minimum alatt						
élők száma (ezer fő)	1698	1786	326	347	2024	2133
aránya (%)	18,8	18,8	19,9	26,5	19,0	20,1
A létminimum alatt						
élők száma (ezer fő)	641	814	141	150	782	964
aránya (%)	7,1	8,8	8,6	11,6	7,3	9,3

A létminimum és a társadalmi minimum alatt élők megoszlása gazdasági aktivitás szerint

	A létminimum alatt élők			Társadalmi minimum alatt élők		
	száma	aránya (%)	aránya az összlakosságon belül (%)	száma	aránya (%)	aránya az összlakosságon belül (%)
			1982			
Aktív	641 000	81,97	7,1	1 698 000	83,89	18,8
Inaktív	141 000	18,03	8,6	326 000	16,11	19,9
Összesen	782 000	100,00	7,3	2 024 000	100,00	19,0
			1987			
Aktív	814 000	84,44	8,8	1 786 000	83,73	18,8
Inaktív	150 000	15,56	11,6	347 000	16,27	26,5
Összesen	964 000	100,00	9,3	2 133 000	100,00	20,1

A társadalmilag indokolt szükségletek minimumánál kisebb egy főre jutó jövedelmű személyek aránya társadalmi rétegenként, Budapesten, a legjobbmódú és legszegényebb megyékben, valamint a 19 éven aluli gyermekek száma szerint 1987-ben

Társadalmi helyzet, lakóhely, gyermekszám	A 3400 Ft és annál kisebb egy főre jutó jövedelmű személyek aránya a megnevezett társadalmi, lakóhelyi és gyermekszám szerinti kategóriában (%)
A háztartás társadalmi helyzete a keresők réteghelyzete szerint	
Értelmiségi	8,7
Értelmiségi és egyéb szellemi	5,3
Értelmiségi és munkás	6,4
Értelmiségi és paraszt, továbbá egyéb vegyes összetételű háztartások	7,5
Egyéb szellemi	21,4
Egyéb szellemi és munkás	12,7
Kisárutermelő	15,7
Munkás	27,1
Munkás és paraszt	19,2
Paraszt	36,4
Nyugdíjas és más inaktív	26,2
Lakóhely	
Budapest	14,7
Megyék együtt	21,1
ebből: Veszprém	16,0
Csongrád	16,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	26,2
Hajdú-Bihar	28,2
Gyermekszám	
Aktív keresős háztartások összesen	18,6
ebből: gyermektelen	3,6
1 gyermekes	11,6
2 gyermekes	26,2
3 gyermekes	51,3
4 és több gyermekes	82,7
Összesen	19,8

A népesség összetétele gazdasági aktivitás szerint

Év	Népesség	Aktív kereső	Inaktív	Eltartott
	1000 fő			
1949	9 205	4 085	255	4 865
1960	9 961	4 760	436	4 765
1970	10 322	4 989	1 395	3 938
1980	10 709	5 069	2 202	3 438
1987	10 621	4 885	2 521	3 215
1988	10 604	4 844	5 760	
1989[a]	10 589	4 814	5 775	
	Százalékos megoszlás			
1949	100,0	44,4	2,8	52,8
1960	100,0	47,8	4,4	47,8
1970	100,0	48,3	13,5	38,2
1980	100,0	47,3	20,6	32,1
1987	100,0	46,0	23,7	30,3
1988	100,0	45,7	54,3	
1989	100,0	45,5	54,5	

[a] Részben becsült adatok.

Az aktív és inaktív háztartások népességtizedeinek százalékos részesedése az összes személyes jövedelemből

Népességtized	Aktív keresős háztartások			Inaktív és eltartott háztartások			Összes háztartás		
	1977	1982	1987	1977	1982	1987	1977	1982	1987
1.	4,7	4,9	4,4	4,5	4,9	5,0	4,5	4,9	4,5
2.	6,5	6,4	5,9	6,0	6,5	6,4	6,3	6,4	6,0
3.	7,4	7,3	6,8	7,0	7,3	7,3	7,3	7,3	6,9
4.	8,2	8,1	7,6	7,9	8,0	7,9	8,1	8,1	7,7
5.	9,0	8,9	8,5	8,8	8,8	8,7	8,9	8,9	8,5
6.	9,8	9,7	9,4	9,6	9,6	9,5	9,8	9,7	9,4
7.	10,6	10,7	10,5	10,7	10,7	10,4	10,7	10,7	10,5
8.	11,9	11,9	11,8	12,0	11,9	11,7	12,0	11,9	11,8
9.	13,6	13,6	14,0	13,8	13,6	13,6	13,7	13,7	13,8
10.	18,3	18,5	21,1	19,7	18,6	19,5	18,6	18,6	20,9
Felső 5 %	10,4	10,5	12,7	10,6	10,6	11,4	10,6	10,6	12,5
Az átlag felettiek átlagjövedelme az átlag alattiak százalékában	179	181	201	192	181	185	184	182	199
Relatív szórás (%)	39,3	39,9	49,0	45,2	40,0	43,5	41,5	40,2	48,1
A felső tized átlagjövedelme az alsó tized százalékában	389	378	478	438	380	392	413	380	462

A „szegénység" aránya a népességen belül (1870–1980)

Időszak	A szegénység jellemzője	Össznépesség száma (millió fő)	Ebből: szegénynek tekinthető népesség	
			létszáma (millió fő)	százalékos aránya
Monarchia (Horvát-Szlavónia nélkül):				
1870 körül	Zömmel létfenntartási szint körüli szociális szegénység, jelentős pauperizmus, súlyos egyenlőtlenségek	13,5	9	65
1910 körül		18,3	9–10	50–55
Trianon utáni Magyarország területére számolva:				
1935 körül		8,9	5,7–7	65–80
1940 körül		9,1	5	55–60
1948 körül	Zömmel létfenntartási szint körüli szociális szegénység	9,2	4,6–6	„senki", „mindenki", ill. 50–60
1952 körül		9,5	5,7–6,7	65–75
1960 körül	Zömmel relatív szociális szegénység	10,0	3–4	30–40
1980 körül		10,7	1,5–3	10–30

Forrás: Ferge Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből,* Budapest, 1986.

Nominál jövedelem* (folyó áron, millió Ft)

Jövedelemforrás	1985	1986	1987	1988
Munkából származó pénzbeni jövedelem	413 278	449 810	486 557	523 700
Pénzbeni társadalmi jövedelem	137 337	148 109	162 771	205 200
Egyéb jövedelem	12 687	10 624	9 703	23 900
Le: illeték és egyéb adók[1]	10 268	10 526	10 827	13 900
Pénzjövedelem	553 034	598 017	648 204	738 900
Munkából származó természetbeni jövedelem[2]	38 496	39 220	46 011	51 500
Személyes jövedelem	591 530	637 237	694 215	790 400
Természetbeni társadalmi jövedelem	96 986	103 354	112 737	138 500
Összesen	688 516	740 591	806 952	928 900

* A bruttó bevételeket terhelő üzemi kiadások, elvonások után kézhez kapott *nettó* összegek.
1 Vám, gépjárműadó, ebadó, házadó stb.
2 Mezőgazdasági saját termelésből származó fogyasztás és házilagos lakásépítés saját-munka értéke.

A lakosság összes jövedelmének felhasználása (folyó áron, milliárd Ft)

Év	Jövedelem összesen	Hitelfelvételi többlet és egyéb nem jövedelem jellegű bevételek	Felhasználás				
			fogyasztás	ebből: tartós fogyasztási cikk	lakásfelhalmozás	pénzmegtakarítás	Összesen
1980	461,8	21,0	441,1	33,1	25,2	16,4	482,7
1985	688,5	37,8	649,3	47,1	38,9	38,2	726,4
1987	807,0	63,3	778,5	67,7	51,3	40,6	870,4
1988	928,9	37,7	860,7	60,2	56,5	49,4	966,6

Megjegyés: A mérlegben a *jövedelem* adatok a *magyar lakosság* jövedelmeire vonatkoznak. A *fogyasztás* adatok az *ország területén* elfogyasztott javakat foglalják magukban; azaz tartalmazzák a külföldi állampolgárok, zömükben turisták fogyasztását Magyarországon, viszont nem tartalmazzák a magyar állampolgárok fogyasztását külföldön és a külföldről kapott, illetve az idegenforgalom keretében behozott javakat.

A fogyasztás szerkezete (%)

Fogyasztási cikkek	1978	1985	1987
Élelmiszer	32,2	30,9	30,1
Élvezeti cikkek	9,3	8,1	7,7
Ruházkodás	12,4	10,3	10,3
Lakásfenntartás	8,7	11,9	12,4
Gépkocsi-fenntartás	3,2	5,3	5,4
Egyéb közlekedés	2,1	2,4	2,1
Egészségügy	2,2	2,4	2,5
Művelődésügy	5,2	5,8	5,7
Háztartás	4,4	3,8	3,4
Egyéb	2,9	3,2	3,8
Tartós javak	9,3	9,3	9,7
Lakásépítés	8,1	6,6	6,9

Fogyasztói árindexek kiadási főcsoportok szerint (%)

Év	Élelmiszerek	Élvezeti cikkek	Ruházkodási cikkek	Fűtés, háztartási energia	Tartós fogyasztási cikkek	Egyéb iparcikkek	Szolgáltatások	Összesen
				a) 1970 = 100,0				
1975	109,7	123,7	115,8	108,2	113,0	116,6	115,1	114,6
1980	165,1	162,9	153,0	141,0	150,6	155,3	139,9	155,4
1985	224,4	215,4	223,9	206,0	186,2	223,7	207,6	216,0
1987	249,5	257,2	268,7	227,1	202,1	249,3	246,4	247,0
				b) Éves növekedési ütem				
1975	1,2	3,6	4,7	7,8	4,6	9,0	2,2	3,8
1980	13,4	1,7	5,0	21,4	13,2	9,5	7,0	9,1
1985	6,3	1,7	10,9	20,9	5,3	5,9	9,3	7,0
1987	9,2	13,5	9,7	6,5	2,3	6,2	9,0	8,6

Családiház-építés főbb adatai

Év	Összes költség (ezer Ft)	Ebből nettó építési költség[1]	1 m^2-re jutó nettó építési költség, Ft	1950 = 100	Nettó normálbér-index 1950 = 100
1950	60	50	800	100	100
1955	90	75	1 200	150	167
1960	125	100	1 650	206	248
1965	165	135	2 200	275	277
1970	230	195	3 000	375	345
1975	355	310	4 400	550	466
1980	535	480	6 100	763	655
1985	950	850	8 760	1 095	873
1987	1 150	1 000	10 205	1 275	1 008
1988	1 500	1 300[a]	13 270[a]	1 658	1 058

[1] A nettó építési költségek csak az építési-szerelési költségeket tartalmazzák. Nem foglalják magukban a telekvásárlási, szanálási, tartós használatbavételi, közművesítési, átírási illeték és jogi lebonyolítási költségeket.

[a] Az adóvisszatérítés kb. 170 ezer forintos összegére számítva az 1 m^2-re jutó lakossági építési kiadás 11 535 Ft, 1950-hez viszonyított indexe 1442%.

Öröklakások építési költségeinek főbb adatai

Év	Összes költség (ezer Ft)	Ebből nettó építési költség	1 m^2-re jutó nettó építési költség, Ft	1950 = 100	Nettó nominálbér-index 1950 = 100
1950	85	66	1 100	100	100
1955	105	87	1 700	154	167
1960	125	108	2 100	191	248
1965	140	120	2 400	218	277
1970	207	184	3 600	327	345
1975	315	288	5 490	499	466
1980	480	439	7 800	709	655
1985	900	770	12 693	1 154	873
1987	1 100	900	14 400	1 309	1 008
1988	1 300	1 170	18 570	1 688	1 058

Az épített lakások területcsoportonként és forrás szerint

Időszak, év	Budapesten	A többi városban	A községekben	Összesen az
	épített lakások száma			
	Állami erőből[1]			
1961-1965	31 317	60 134	12 677	104 128
1966-1970	36 431	73 711	11 853	121 995
1971-1975	48 412	90 525	9 738	148 675
1976-1980	57 934	92 300	12 011	162 245
1981-1985	34 242	40 242	6 999	81 483
1986	2 115	4 541	966	7 622
1987	3 445	3 625	699	7 769
1988	..	..	..	5209
	Magánerőből[1]			
1961-1965	19 504	32 948	125 776	178 228
1966-1970	22 507	43 791	139 137	205 435
1971-1975	28 922	91 987	168 554	289 463
1976-1980	27 654	109 190	153 626	290 470
1981-1985	40 165	119 534	128 502	288 201
1986	7 841	28 713	25 252	61 806
1987	6 866	22 288	20 277	49 431
1988	..	..	..	45 357
	Összesen			
1961-1965	50 821	93 082	138 453	282 356
1966-1970	58 938	117 502	150 990	327 430
1971-1975	77 334	182 512	178 292	438 138
1976-1980	85 588	201 490	165 637	452 715
1981-1985	74 407	159 776	135 501	365 684
1986	9 956	33 254	26 218	69 428
1987	10 311	25 913	20 976	57 200
1988	8 519	22 442	19 605	50 566

[1] Itt és a további táblázatokban az OTP beruházásban épült lakások adatai 1970-ig állami, 1971-től a magánlakás-építés adatai között szerepelnek.

A tanácsoknál nyilvántartott lakásigénylések (január 1.)

Lakásigénylések	1986	1987	1988	1989
Igénylők	158 145	163 779	170 514	173 027
Ebből: Budapesten	55 419	62 787	65 644	68 553
a többi városban	99 944	98 212	102 113	101 812
községekben	2 782	2 780	2 757	2 662
Az igényelt lakás:				
tanácsi bérlakás	82 390	89 106	92 697	97 424
tanácsi értékesítésű lakás	1 891	—	—	—
egyéb személyi tulajdonú lakás (OTP beruházású, szövetkezeti lakásépítés)	73 864	74 673	77 817	75 603

A tanácsoknál nyilvántartott lakáskiutalások

Lakáskiutalások	1985	1986	1987	1988
Kiutalások	42 439	40 779	39 198	37 239
Ebből: tanácsi bérlakás	25 083	27 070	26 245	24 539
tanácsi értékesítésű lakás	2 789	—	—	—
tanácsi kijelölésű egyéb személyi tulajdonú lakás	13 703	13 709	12 953	12 700
Fiatal házasoknak kiutalt lakások aránya (%)	49,8	45,2	44,1	46,5

A reáljövedelem indexei (egy főre)

Év	Pénzjövedelem	Munkából származó természetbeni jövedelem[1]	Személyes jövedelem	Természetbeni társadalmi jövedelem	Összes jövedelem
1975	130,8	83,9	124,2	130,6	124,9
1980	141,5	81,6	133,1	160,1	136,3
1985	153,2	75,8	142,5	184,5	147,3
1986	157,6	72,6	145,8	188,8	150,8
1987	157,6	77,2	146,4	193,8	151,9
1988	155,4	78,7	144,8	195,4	150,6
			Előző év = 100,0		
1985	102,2	95,1	101,7	102,8	101,9
1986	102,9	95,8	102,4	102,3	102,3
1987	100,0	106,3	100,4	102,6	100,7
1988	98,6	102,0	98,9	100,8	99,2

[1]Mezőgazdasági saját termelésből származó fogyasztás és házilagos lakásépítés saját-munka értéke.

Reálbér – reálkeresetindex

Év	Munkások és alkalmazottak			Mezőgazdasági szövetkezetekben dolgozók		
	Nettó nominál átlagkereset-index, egy főre	Fogyasztói árindex	Reálbérindex, egy keresőre	Nettó nominál átlagkereset-index, egy főre	Fogyasztói árindex	Reálkereset-index, egy keresőre
			1970 = 100,0			
1975	135,2	114,8	117,8	148,7	114,2	130,2
1980	190,1	155,8	122,0	206,5	154,4	133,7
1985	253,3	216,2	117,2	274,9	214,0	128,5
1986	272,0	227,9	119,4	296,4	225,1	131,7
1987	294,0	247,3	118,9	315,5	244,0	129,3
1988	324,4	286,9	113,1	347,8	283,8	122,6
			1980 = 100,0			
1985	133,4	138,8	96,1	133,3	138,6	96,2
1986	143,3	146,3	97,9	143,7	145,8	98,6
1987	154,7	158,7	97,5	153,0	158,0	96,8
1988	170,6	184,1	92,7	168,7	183,8	91,8
			Előző év = 100,0			
1985	108,3	106,9	101,3	108,5	106,7	101,7
1986	107,4	105,4	101,9	107,8	105,2	102,5
1987	108,1	108,5	99,6	106,4	108,4	98,2
1988	110,3	116,0	95,1	110,2	116,3	94,8

A második gazdaságban való részvétel gyakorisága 1988-ban (%)

Jövedelemkiegészítő tevékenység	A megnevezett jövedelemkiegészítő tevékenységet végezte 1988-ban a 18 éves és idősebb népességből	
	férfi	nő
Túlórázás	22,3	11,8
Vállalati gazdasági munkaközösség	3,1	1,3
Másodállás, mellékfoglalkozás	14,8	8,3
Gazdasági munkaközösség	1,9	0,7
Főállás melletti kisipar	1,7	0,5
Értelmiségi munka	4,9	3,5
Egyszerű szellemi munka	3,1	4,4
Kereskedelmi, vendéglátóipari munka	2,1	2,8
Tartós fogyasztási eszközök javítása	14,5	3,0
Építkezés, épületkarbantartás	30,5	17,5
Festés, tapétázás, villany- és vízvezetékszerelés	32,6	23,4
Ruházat és más iparcikk készítése, javítása	3,2	9,7
Mezőgazdasági kistermelés	48,0	41,9

Pénzbeni társadalmi jövedelmek (folyó áron, milliárd Ft)

Év	Nyugdíj	Táppénz	Családi pótlék	Gyermek-gondozási segély	Gyermek-gondozási díj	Terhességi, gyermek-ágyi és anyasági segély	Ösztöndíj	Egyéb segély	Összesen
1975	27,1	6,9	6,4	3,0	—	1,7	0,7	1,5	47,4
1980	56,0	8,5	13,6	3,9	—	1,9	1,0	2,1	87,0
1985	91,7	11,7	21,3	2,8	1,7	2,0	1,6	4,6	137,3
1987	110,1	13,3	23,2	2,0	4,1	2,7	1,7	5,6	162,8
1988	130,0	19,8	37,0	9,0		3,7	2,1	6,2	207,8

Természetbeni társadalmi jövedelmek (folyó áron, milliárd Ft)

Jövedelem formája	1985	1986	1987
Egészségügyi juttatás	28,6	31,3	34,2
Bölcsőde	2,2	2,2	2,5
Szociális juttatás	3,8	4,1	4,7
Oktatási juttatás	34,0	35,7	38,8
Óvoda	6,1	6,3	6,8
Kulturális, sport-, üdültetési juttatás	15,0	16,2	17,5
Állami lakások amortizációja	3,0	3,0	3,2
Egyéb	4,3	4,5	5,0
Összesen	97,0	103,3	112,7

A természetbeni társadalmi jövedelmek és az összes jövedelem egy főre jutó évi összege forintban (1987)

A főkereső	Egészségügy	Oktatás	Szociális ellátás	Kultúra, sport, üdültetés	Étkezési hozzájárulás	Egyéb juttatások	Összesen	A személyes jövedelem havi összege	Az összes jövedelem havi összege
Összes háztartás	3 162	4 173	617	1 275	353	367	9 947	5 262	6 091
Ebből: ahol az egy főre jutó havi jövedelem									
– 2 600	3 066	5 741	790	719	122	278	10 716	2 130	3 023
2 601 – 3 400	3 557	5 023	956	929	211	336	11 011	3 047	3 964
3 401 – 4 200	3 452	4 760	671	1 112	286	307	10 587	3 801	4 683
4 201 – 5 000	3 162	4 292	591	1 238	340	273	9 897	4 592	5 417
5 001 – 5 800	3 026	3 808	561	1 377	405	336	9 513	5 382	6 175
5 801 – 6 600	3 019	3 458	450	1 415	427	439	9 208	6 174	6 941
6 601 – 7 400	3 051	3 258	443	1 588	490	477	9 307	6 963	7 738
7 401 – 8 200	2 808	3 047	385	1 708	513	468	8 929	7 773	8 517
8 201 – 10 000	2 741	2 855	450	1 672	549	534	8 800	8 934	9 667
10 000 Ft felett	2 621	3 042	424	1 982	538	685	9 291	13 417	14 191

Társadalombiztosítási kiadások (millió Ft)

	1960	1970	1980	1987
Nyugdíj	4 427	12 985	55 979	110 055
Családi pótlék	1 391	2 810	13 561	23 182
Anyasági segély	115	148	360	486
Terhességi-gyermekágyi segély	119	673	1 535	2 259
Gyermekgondozási segély (Gyes)	—	1 191	3 913	2 011
Gyermekgondozási díj (Gyed)	—	—	—	4 115
Táppénz	1 656	3 750	7 544	10 649
Utazási költség	49	79	82	326
Gyógyfürdő	28	44	159	314
Egyéb	42	80	98	1 112
Összesen[1]	7 827	21 760	83 231	154 509
Összes kiadás[1]	5,3	7,8	14,3	15,5
Nyugdíj	3,0	4,7	9,6	11,0
Családi pótlék	0,9	1,0	2,3	2,3
Gyes és Gyed	—	0,4	0,7	0,6
Táppénz	1,1	1,4	1,3	1,1

a nemzeti jövedelem százalékában

[1] Az 1987. évi szerkezetben összehasonlító adatok; az orvosi ellátás, gyógyszer és gyógyászati segédeszköz, valamint az ügyviteli kiadások nélkül.

Nyugdíjasok száma és átlagnyugdíja (1988. január)

A nyugellátás jellege	Nyugdíjas férfiak		Nyugdíjas nők		Nyugdíjasok összesen	
	1000 fő	havi nyugdíj, Ft	1000 fő	havi nyugdíj, Ft	1000 fő	havi nyugdíj, Ft
Öregségi nyugdíj	625,2	5527	745,3	3941	1370,5	4665
Ebből: munkás-alkalmazotti	431,3	5708	585,7	4087	1017,0	4774
mezőgazdasági termelő- és szakszövetkezeti	144,0	4646	136,9	3342	280,9	4011
Rokkantsági nyugdíj	302,1	5005	189,3	3718	491,4	4509
Ebből: munkás-alkalmazotti	207,1	5104	146,3	3818	353,4	4572
mezőgazdasági termelő- és szakszövetkezeti	77,4	4452	40,3	3312	117,8	4062
Saját jogú nyugdíj összesen	927,3	5357	934,6	3896	1861,9	4624
Ebből: munkás-alkalmazotti	638,4	5512	732,0	4033	1370,5	4772
mezőgazdasági termelő- és szakszövetkezeti	221,4	4578	117,2	3335	398,6	4026
A saját jogú nyugdíjasok közül						
54 éves és fiatalabb	77,9	4876	71,8	3799	149,7	4359
55-59 éves	80,6	6455	196,1	4153	276,8	4824
60-69 éves	442,9	5594	424,6	3846	867,5	4739
70-79 éves	238,3	5043	181,6	3806	419,9	4508
80 éves és idősebb	87,5	4425	60,5	3803	148,1	4171

A járadékban és egyéb ellátásban részesülők (1988. január)

Az ellátás jellege	Férfiak		Nők		Összesen	
	fő	havi ellátmány (Ft)	fő	havi ellátmány (Ft)	fő	havi ellátmány (Ft)
Baleseti járadék	24 159	1 814	4 265	1 594	28 424	1 781
Özvegyi ellátás	294	3 362	309 040	3 319	309 334	3 319
Mezőgazdasági termelő- és szakszövetkezeti járadék	13 191	3 378	84 811	3 105	98 002	3 142
Szülői ellátás	..	..	..	..	1 331	3 603
Árvaellátás	..	..	..	..	93 028	2 685
Egyéb ellátás	..	..	..	..	4 103	2 753

A családi pótlék rendszere

	A családi pótlék havi összege (Ft)											
	1975. VII.1.-től	1976. VI.1.-től	1979. VII.1.-től	1980. VII.1.-től	1983. VII.1.-től	1984. I.1.-től	1985. I.1.-től	1987. IV.1.-től	1987. VIII.1.-től	1988. I.1.-től[2]	1988. VIII.1.-től	1989. I.1.-től
Egyedülállók												
1 gyermek után	300	360	490	490	600	670	710	770	820	1220	1320	1620
2 gyermek után	640	760	1020	1320	1320	1460	1680	1800	1900	2700	2900	3500
Családok												
1 gyermek után[1]	—	—	—	—	300	370	410	470	520	920	1020	1320
1 gyermekkel maradó	300	360	490	490	600	670	710	770	820	1220	1320	1620
2 gyermek után	600	720	980	980	1200	1340	1420	1540	1640	2440	2640	3240
3 gyermek után	960	1140	1530	1980	1980	2190	2520	2700	2850	4050	4350	5250
4 gyermek után	1280	1520	2040	2640	2640	2920	3360	3600	3800	5400	5800	7000
5 gyermek után	1600	1900	2550	3150	3150	3500	4200	4500	4750	6750	7250	8750
6 és több gyermek után gyermekenként	320	380	510	610	610	680	840	900	950	1350	1450	1750
Jövedelempótlék összege a családipótlékra nem jogosult gyermek után	—	—	130	130	130	200	240	300	350	750	850	1150

[1] Csak a gyermek 6 éves koráig jár.
[2] 1988. I. 1-től a családi pótlék a gyermek 3 éves koráig 100 forinttal emelt összegben jár.

Az egyes szociális gondozási formák kiadásainak, illetve költségeinek, valamint költségmutatóinak alakulása

Gondozási forma	1975	1980	1987	1988
	kiadás		költség	
Szám szerint (millió Ft)				
Rendszeres szociális segélyezés[1]	269,0	589,2	1033,5	1189,7
Esetenkénti szociális segély (eset)				
Rendkívüli szociális segély	54,2	163,4	803,0	914,1
Temetési segély, köztemetés	1,2	1,9	6,0	7,8
Elemi károsultak segélye	0,5	1,9	2,1	1,5
Sokgyermekes anyák jutalma	6,0	2,1	1,2	–
Egyéb eseti segélyek	..	8,4	6,3	26,8
Szociális étkeztetés	4,0	37,8	248,4	407,5
Központilag folyósított segélyek				
Vakok személyi járadéka	..	276,9	393,4	522,0
Vakok rendszeres szociális segélye	..	21,3	82,0	..
Központi rendszeres szociális segély	..	6,7	5,2	5,5
Hadigondozottak ellátása	..	111,9	123,0	136,4
Megváltozott munkaképességűek munkaviszonnyal összefüggő segélye	49,2	181,5	659,4	909,2
Idősek klubja, napközi otthon	114,9	244,6	716,8	840,0[a]
Házi gondozás	..	80,9	392,0	487,9
Tanácsi szociális otthonok, intézetek	..	1120,5	2411,4	2875,3
Egészségügyi gyermekotthonok	..	..	425,8	444,0
Egy főre jutó havi átlag (Ft)				
Rendszeres szociális segélyezés[1]	430	960	1792	2109
Egy esetre jutó havi átlag (Ft)				
Esetenkénti szociális segély (eset)				
Rendkívüli szociális segély	562	880	1424	1676
Temetési segély, köztemetés	915	1430	2739	3250
Elemi károsultak segélye	2328	620	3775	4472
Sokgyermekes anyák jutalma	1272	1370	1443	–
Egyéb eseti segélyek	..	1360	1092	1950
Egy főre jutó havi átlag (Ft)				
Szociális étkeztetés	136	280	408	529
Központilag folyósított segélyek				
Vakok személyi járadéka	..	730	1044	1368
Vakok rendszeres szociális segélye	..	130	272	..
Központi rendszeres szociális segély	..	1300	2469	2938
Hadigondozottak ellátása	..	1190	2399	2866
Egy főre jutó havi átlagkereset (Ft)				
Megváltozott munkaképességűek munkaviszonnyal összefüggő segélye	936	1800	2470	2778
Szociális foglalkoztatók	1047	1475	2378	2628
Védőmunkahelyek	..	1622	2579	2603
Rehabilitációs üzemek	..	..	3826	4911
Célszervezetek	..	..	3023	3989
Egy férőhelyre, illetve gondozottra jutó havi átlag (Ft)				
Idősek klubja, napközi otthon	520	860	1738	1935[a]
Házi gondozás	..	190	532	597
Tanácsi szociális otthonok, intézetek	2044	3120	5598	6164
Egészségügyi gyermekotthonok	..	..	6127	6615

[1] A következő kategóriákat foglalja magába: teljes összegű segély, részösszegű segély, kiegészítő segély, tsz-járadék, segély.
[a] Csak az idősek klubjaira vonakozó adatok.

Forrás: *Információs évkönyv 1988*, Szociális és Egészségügyi Minisztérium, Felnőttvédelmi szociális gondoskodás, Budapest, 1989, 20. old.

A szociális gondozásban részesülők, illetve az esetek számának alakulása gondozási formák szerint

Gondozási forma	1975	1980	1987	1988
	Gondozásban részesülők, illetve az esetek száma			
Rendszeres szociális segély[1]	51 579	51 212	48 070	47 002
Esetenkénti szociális segély (eset)				
Rendkívüli szociális segély	96 449	186 271	563 952	545 485
Temetési segély, köztemetés	1 312	1 310	2 180	2 410
Elemi károsultak segélye	430	3 011	555	337
Sokgyermekes anyák jutalma	2 719	1 563	827	–
Egyéb eseti segélyek	4 959	6 129	5 818	13 746
Szociális étkeztetés	2 439	11 152	50 772	64 192
Központilag folyósított segélyek				
Vakok személyi járadéka	35 317	31 508	31 404	31 795
Vakok rendszeres szociális segélye	..	13 631	25 170	..
Központi rendszeres szociális segély	..	429	174	156
Hadigondozottak ellátása	13 615	7 850	4 273	3 967
Megváltozott munkaképességűek				
munkaviszonnyal összefüggő segélye	4 380	8 398	22 243	27 276
Szociális foglalkoztatók	5 460	6 035	8 388	8 384
Védőmunkahelyek	241	230	713	727
Rehabilitációs üzemek	..	..	720	622
Célszervezetek	..	..	3 732	4 671
Idősek klubja, napközi otthon	16 491	21 057	30 417	33 990
Házi gondozás	22 382	35 146	61 447[a]	68 102
Tanácsi szociális otthonok, intézetek	28 170	30 008	35 895[a]	36 566
Egészségügyi gyermekotthonok	..	..	5 111	5 068
	10 000 lakosra jutók száma			
Rendszeres szociális segély[1]	48,8	47,8	45,3	44,3
Esetenkénti szociális segély (eset)				
Rendkívüli szociális segély	91,2	173,9	531,0	514,4
Temetési segély, köztemetés	1,2	1,2	2,1	2,3
Elemi károsultak segélye	0,4	2,8	0,5	0,3
Sokgyermekes anyák jutalma	2,6	1,5	0,8	–
Egyéb eseti segélyek	4,7	5,7	5,5	13,0
Szociális étkeztetés	2,3	10,4	47,8	60,5
Központilag folyósított segélyek				
Vakok személyi járadéka	33,4	29,4	29,6	29,6
Vakok rendszeres szociális segélye	..	12,7	23,7	..
Központi rendszeres szociális segély	..	0,4	0,2	0,1
Hadigondozottak ellátása	12,9	7,3	4,0	3,7
Megváltozott munkaképességűek				
munkaviszonnyal összefüggő segélye	4,1	7,8	20,9	25,7
Szociális foglalkoztatók	5,2	5,6	7,9	7,9
Védőmunkahelyek	0,2	0,2	0,7	0,7
Rehabilitációs üzemek	..	..	0,7	0,6
Célszervezetek	..	..	3,5	4,2
Idősek klubja, napközi otthon	15,6	19,7	28,6	31,6
Házi gondozás	21,1	32,8	60,4	64,2
Tanácsi szociális otthonok, intézetek	26,6	28,0	35,8	34,6
Egészségügyi gyermekotthonok	..	..	4,8	4,8

[1] A következő kategóriákat foglalja magába: teljes összegű segély, részösszegű segély, kiegészítő segély, tsz-járadék, segély.
[a] Az adatok utólag módosítva.

Forrás: *Információs évkönyv 1988*, Szociális és Egészségügyi Minisztérium, Felnőttvédelmi szociális gondoskodás, Budapest, 1989, 19. old.

Az állami gondoskodás adatai

Év	Állami gondozottak	Rendszeres nevelési segélyben	Egyéb intézményes ellátásban	Örökbe adható gyermekek száma
		részesülők száma		
1960	23 408	6 182	208	..
1970	35 626	11 254	1 022	603
1980	33 148	11 342	1 812	999
1987	28 956	39 081	2 587	1 040
1988	26 318	54 056	..	..

Tanácsi szociális segélyezés

Gondozási formák	1970	1980	1985	1987
	Segélyben részesülők száma			
Rendszeres szociális segélyezés	51 361	51 212	48 671	48 070
Ebből: teljes összegű segély	24 497	30 816	28 862	27 644
részösszegű segély	4 298	7 285	11 456	13 481
kiegészítő segély	1 256	1 873	1 813	2 099
tsz.- járadékosok segélye	21 310	11 238	6 540	4 846
Szociális étkeztetés	1 560	11 152	32 321	50 772
	Segélyezési esetek száma			
Rendkívüli szociális segély	55 594	186 271	446 235	563 952
Temetési segély, köztemetés	1 174	1 310	1 841	2 180
Elemi károsultak segélye	238	3 011	1 621	555
Sokgyermekes anyák jutalma	3 584	1 563	961	827
Egyéb eseti segélyek	4 436	6 129	4 352	5 818
	A segély egy főre jutó havi átlaga (Ft)			
Rendszeres szociális segélyezés	212	960	1 508	1 792
Ebből: teljes összegű segély	347	1 340	2 036	2 406
részösszegű segély	224	680	1 023	1 208
kiegészítő segély	169	610	1 001	1 175
tsz.- járadékosok segélye	68	160	168	174
Szociális étkeztetés	154	280	358	408
	Egy segélyezési esetre jutó átlag (Ft)			
Rendkívüli szociális segély	428	880	1 164	1 424
Temetési segély, köztemetés	700	1 430	2 103	2 739
Elemi károsultak segélye	1 471	620	3 180	3 775
Sokgyermekes anyák jutalma	1 354	1 370	1 159	1 443
Egyéb eseti segélyek	1 098	1 360	1 036	1 092

A szociális otthonok, intézetek száma és a férőhelyek száma

Év	Otthonok	Férőhelyek száma	10 000 lakosra jutó férőhely
1970	241	27 364	26,6
1975	257	30 565	28,9
1980	267	33 737	31,5
1985	283	37 706	35,4
1986	284	38 358	36,1
1987	286	39 029	36,8
1988	288	39 905	37,6

Forrás: *Információs évkönyv 1988*, Szociális és Egészségügyi Minisztérium, Felnőttvédelmi szociális gondoskodás, Budapest, 1989, 132. old.

Szociális otthonok

	1970	1980	1985	1987
Szociális otthonok száma	245	271	286	290
Ebből: tanácsi	227	253	278	281
Férőhelyek száma	27 579	33 967	37 906	39 249
Ebből: tanácsi	25 457	31 386	36 614	37 997
Gondozottak száma	27 121	32 372	35 149	36 910
Ebből: tanácsi otthonban	25 031	30 008	34 129	35 895
10 000 hatvan éves és idősebb lakosra jutó férőhelyek száma	153	184	195	200
Elhelyezésre várók száma az év végén	4 001	3 629	4 851	5 533
Tanácsi otthonban gondozottak közül				
gondozási díjat fizetők száma	14 818	21 680	26 163	28 365
gondozási díjat nem fizetők száma aránya, %	10 213 40,8	8 328 27,8	7 966 23,3	7 530 21,0
A gondozási díjat fizetők átlagos havi befizetése, Ft	334	1 020	1 670	1 759
Tanácsi szociális otthonok fenntartási költsége (felújítás nélkül), millió Ft	430[a]	1 121	1 959	2 411
Egy férőhelyre jutó átlagos havi költség, Ft	1 410	2 975	4 459	5 288

[a] Becsült adat.

A szociális otthonokban levő férőhelyek arányának változása az intézmény típusa szerint

Intézmény típusa	1980	1983	1985	1987	1988
Időskorúak szociális otthona	66,1	59,4	58,7	55,2	55,0
Elmebetegek szociális otthona	24,3	18,6	18,6	19,1	18,5
Szakosított szociális otthon	2,9	14,2	14,3	17,7	18,4
Szociális intézet	6,7	7,8	8,4	8,0	8,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: *Információs évkönyv 1988*, Szociális és Egészségügyi Minisztérium, Felnőttvédelmi szociális gondoskodás, Budapest, 1989, 130. old.

Az idősek klubjainak és férőhelyeinek száma

Év	Idősek klubja	Férőhelyek	Tízezer 60 éven felüli lakosra jutó férőhely
	száma		
1970	358	10 295	58,8
1975	643	18 406	96,0
1980	835	23 819	131,3
1985	1 080	30 183	160,3
1986	1 151	32 431	167,1
1987	1 233	34 814	177,1
1988	1 303	36 812	187,3

Forrás: *Információs évkönyv 1988*, Szociális és Egészségügyi Minisztérium, Felnőttvédelmi szociális gondoskodás, Budapest, 1989, 59. old.

Idősek klubja

	1970	1980	1985	1987
A következő szolgáltatásokat nyújtó klubok aránya (%)				
Napi három étkezést	8,7	63,1	67,6	69,6
Rendszeres orvosi ellátást	42,2	84,8	90,8	92,0
Rendszeres fürdetést	31,6	69,1	83,5	87,1
Rendszeres ruhamosást	12,6	62,5	78,9	83,8
Vasár- és ünnepnapi nyitvatartást	8,4	15,2	17,2	16,6
Térítési díjat fizetők száma	2 437	12 655	19 852	20 866
Térítési díjat nem fizetők száma	7 150	8 402	7 756	9 551
aránya (%)	74,6	39,9	28,1	31,4
Térítési díjat fizetők átlagos havi befizetése (Ft)	99	210	250	291
A klubok fenntartási költsége (felújítás nélkül) (millió Ft)	35	245	529	717
Egy férőhelyre jutó havi átlag (Ft)	284	860	1 460	1 717

Házi gondozás

	1970	1980	1985	1987
Gondozók száma	4 149	16 126	23 527	23 624
Ebből: hivatásos gondozók	711	1 469	3 078	3 664
társadalmi gondozók	3 438	14 657	20 449	19 960
Ebből: tiszteledíjban részesülők	408	8 190	10 972	11 670
tiszteledíjban nem részesülők	3 030	6 467	9 477	8 290
Gondozottak száma	14 967	35 146	49 834	64 104
Ebből: teljesen mozgásképtelenek száma	1 242	..	3 490	3 552
aránya (%)	8,3	..	7,0	5,5
mozgásukban erősen korlátozottak száma	6 508	..	22 340	27 782
aránya (%)	43,5	..	44,8	43,3
akiknek csak ebédet visznek száma	..	..	8 284	14 934
aránya (%)	..	..	16,6	23,3
10 000 hatvan éves és idősebb lakosra jutó gondozottak száma	83	190	257	326
A házi gondozásra fordított összeg (millió Ft)	..	81	268	392
Egy gondozottra jutó átlagos havi költség (Ft)	..	190	450	510

A házi gondozást ellátók létszámának alakulása gondozási kategóriák szerint

Gondozási kategória	1975	1980	1985	1986	1987	1988
Hivatásos gondozók, alkalmazójuk a						
tanácsi szakigazgatási szerv	651	1 115	1 712	1 818	1 842	2 151
idősek klubja	221	278	623	811	1 054	1 214
szociális otthon	8	14	683	721	699	743
egyéb intézmény	153	62	60	66	69	62
Együtt	1 033	1 469	3 078	3 416	3 664	4 170
Társadalmi gondozók						
tiszteletdíjért	3 346	8 190	10 972	11 765	11 670	12 726
tiszteletdíj nélkül	3 669	6 467	9 477	8 526	8 290	6 817
Együtt	7 015	14 657	20 449	20 291	19 960	19 543
Összesen	8 048	16 126	23 527	23 707	23 624	23 713

Forrás: *Információs évkönyv 1988*, Szociális és Egészségügyi Minisztérium, Felnőttvédelmi szociális gondoskodás, Budapest, 1989, 80. old.

„Kiket kell az államnak Magyarországon támogatnia?"
A válaszok megoszlása százalékban Magyarországon

	1978	1980	1982	1984
Azokat, akik szegényebbek, rosszabb körülmények között élnek	33	38	47	35
Azokat, akik munkájukkal, magatartásukkal kiérdemlik	50	45	40	50
Senkit sem kell támogatni	17	17	13	15
Összesen	100	100	100	100
(N=)	(467)	(930)	(941)	(950)

Forrás: Ferge Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből,* Budapest, 1986, 186. old.

„A szegények közül kiket támogasson az állam?"
A válaszok megoszlása társadalmi rétegenként 1988-ban (%)

Társadalmi réteg	Az állam támogasson			
	minden szegényt	azokat a szegényeket, akik máshonnan nem remélhetnek támogatást	azokat a szegényeket, akik ezt munkájukkal, magatartásukkal kiérdemlik	senkit se
Felső- és középvezető	12,7	26,5	57,5	3,3
Alsóvezető	8,2	32,7	55,3	3,8
Értelmiségi	13,9	33,9	50,0	2,2
Egyszerű szellemi	11,5	33,4	53,9	1,2
Kisiparos, kiskereskedő	5,8	30,2	58,1	5,8
Szakmunkás	9,2	29,5	57,9	3,4
Betanított munkás	10,1	31,0	54,7	4,2
Segédmunkás	17,2	28,2	51,3	3,3
Összesen (N = 2681)	11,2	30,3	54,0	3,2

Forrás: A MKKE Szociológiai Tanszékének vizsgálata a TÁRKI 1988. évi adatfelvétele keretében.

A vélemények megoszlása Magyarországon aszerint, hogy bővíteni vagy szűkíteni kell-e a szociális támogatásokat (%)

	1982	1984
„Bővíteni akarók" (akik szerint több a rászorult, mint a támogatott)	45	59
„Szűkíteni akarók" (akik szerint több a támogatott, mint a rászorult)	37	28
„Semlegesek"	18	13
Összesen	100	100
(N=)	(730)	(680)

Forrás: Ferge Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből,* Budapest, 1986, 187. old.

Válogatott bibliográfia

Az alábbiakban válogatást adunk olyan publikációkból, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak.

Ajkay Z.: Az egészségügyi reform szakmapolitikai céljainak elemzése, különös tekintettel az egészségmegőrzés társadalmi programjára. Kézirat, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, 1989.

Alpár O. – Huszay Gáborné: Társadalom, gazdaság és egészség(ügy), *Közdazdasági Szemle*, 1989/7–8.

Andorka R.: Szegénység Magyarországon, *Társadalmi Szemle*, 1989/12.

Asztalos L.: (Szociál)politikai modellek és pénzügyek. Kézirat, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, 1989.

A XXI. század felé: A társadalombiztosítás fejlődése. Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, Genf, 1984. (Magyar fordítás a *Szociálpolitikai Értesítő* 1984/1. számában.)

Bálint I. – Kuti É.: *Az egészségügy gazdaságtana*. Budapest, 1983.

Balló R.: Az állam ellátási kötelezettségének újraértelmezése a szociális és egészségügyi ágazat reformjához. Kézirat, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, 1989.

Bokor Á.: *Depriváció és szegénység*, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1985.

Bokor Á.: *Szegénység a mai Magyarországon*. Magvető, 1987.

A budapesti közjótékonyság évkönyve. Budapest, 1916.

Csizmadia A.: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, 1977.

Deacon, B.: Strategies for Welfare: East and West Europe. *Critical Social Policy*, 14/8, 1985.

Donaldson, D. – Gerard, C.K.: Countering Moral Hazard in Public and Private Health Care Systems: A Review of Recent Evidence. *Journal of Social Policy*, April 1989.

Esping-Andersen, G.: *Politics against the Market*. Princeton University Press, New Yersey, 1985.

Esztergár L.: *A szociális munka útján*, Pécs, 1940.

Fekete Gy.: Létminimum, *Társadalmi Szemle*, 1989/12.

Ferge Zs.: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Magvető, 1986.
Ferge Zs.: Gazdasági reform, szociálpolitika és legitimáció, *Valóság*, 1986/10.
Ferge Zs.: *Van-e negyedik út? A társadalompolitika esélyei*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.
Ferge Zs.: Variációk a társadalmi integráció témájára. *Esély*, 1989/3.
Ferge Zs. – Várnai Gy. (szerk.): *Szociálpolitika ma és holnap*. Budapest, 1987.
Ferris, J.: „Citizenship and the Crisis of the Welfare State." In: *Defence of Welfare*. Tavistock, London, 1985.
Financing Public Pensions. OECD, Paris, 1988.
Flóra, P. (ed.): *Growth to Limits, The Western European Welfare State since World War II*. Gruyter, Berlin – New York, 1986–1987.
Gács E.: Szociális kiadásaink nemzetközi összehasonlításban, *Statisztikai Szemle, 1985/12.*
Gács E.: *Társadalmi jövedelmek az európai KGST országokban*. Országos Tervhivatal, 1987.
Galbraith, J.K.: *The Affluent Society*. Boston, 1958.
Hagelmayer I. – Antal L.: Szociálpolitikai ideák és gazdasági realitások, *Társadalmi Szemle*, 1984/2.
Hankiss E. – Manchin R. – Füstös L. – Szakolczai Á.: *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendjének alakulása 1930 és 1980 között*. Értékszociológiai Műhely, 1982.
Harcsa I.: Munkaidő – Életmód, *Statisztikai Szemle*, 1988/5.
Hauser, R. – Semrau, P.: *Polarisierungstendenzen in der Einkommensverteilung? Ergebnisse zur Entwicklung der Armut*. Informationdienst Soziale Indikatoren, 1990/3.
Heller F.: *Magyarország socialpolitikája*. Budapest, 1923.
Hilscher R.: *Bevezetés a szociálpolitikába*. Szövétnek kiadás, Budapest, 1928.
Húsz év után. Pénzügykutató Rt, 1989.
Johan B.: *Gyógyul a magyar falu*. Budapest, 1939.
Kolosi T.: *Egyenlőtlenségek a nyolcvanas években*, TÁRKI Gyorsjelentések, 1989/2.
Koncz G.: *A művelődésgazdaságtan szakirodalma*. Budapest, (évszám nélkül).
Kopátsy S.: Az egészségügyi szolgáltatások hatékonysága, *Gazdaság*, 1988/1.
Kopátsy S.: A költségvetés tündöklése és bukása, *Valóság*, 1988/1.
Kopátsy S.: Alulról építhető reform, *Társadalmi Szemle*, 1989/10.
Kopátsy S.: A magyar nyugdíjrendszer átalakításáról, *Heti Világgazdaság*, 1989. január 5.
Kornai J.: *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében*. Heti Világgazdaság Rt, 1989.
Kovrig B. – Balogh A. (szerk): *Társadalompolitikai feladataink. Az 1926. évi október 24–30-ig tartott közegészségügyi és társadalompolitikai országos értekezlet munkálatai*. Budapest, 1927.
A költségvetési reform koncepciója, különös tekintettel az 1989. évi feladatokra. Pénzügyminisztérium, 1989 március.

Kulcsár K.: Gazdasági reform és szociálpolitikai problémák, *Társadalmi Szemle*, 1984/7–8.

Kuti É.: *Az oktatásgazdaságtan szakirodalma*. Budapest, (évszám nélkül).

A lakosság egészségi állapotára ható tényezők vizsgálata. Előterjesztés a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége részére. *Magyar Tudomány*, 1989/3.

A lakosság jövedelmi rétegződése 1987-ben. Központi Statisztikai Hivatal, 1988.

Levél a reformerekhez. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.

Losonczi Á.: *A kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben*. Magvető, 1986.

Manchin R. – Szelényi I.: Szociálpolitika az államszocializmusban, *Medvetánc*, 1986/2–3.

Miller, S.M.: The Re-capitalisation of Capitalism. *Social Policy*, Nov.-Dec. 1978.

Miller, S.M. – Roby, P.: *The Future of Inequality*. New York, 1970.

Mishra, R.: *Class Struggle. Social Democracy and Corporatism*. London, 1988.

Myles, J.: *Decline or Impasse? The Current State of the Welfare State*. Studies in Political Economy, 26, 1988.

Reforming Public Pensions. OECD, Paris, 1988.

Room, G. – Lawson, R. – Laczko, F.: *New Poverty in the European Economic Community*. Bath, 1988.

Schuler D.: Hatósági és társadalmi embervédelem Budapesten. *Statisztikai Közlemények*, 1940.

Smolensky, E. – Danzinger, S. – Gottschalk, P.: *The Declining Significance of Age in the United States, Trends in the Well-Being of Children and the Elderly since 1939*. Madison, Center for Demography and Ecology, University of Wisconsin, 1987.

Szalai J.: Társadalmi válság és reformalternatívák. *Medvetánc*, 1987/2. szám melléklete.

Szelényi I.: *Urban Inequalities under State Socialism*. Oxford, 1983.

Szepesi Gy.: Életszínvonal és elosztás az 1980-as években, *Gazdaság*, 1986/1.

Szepesi Gy.: A leszakadás veszélyei és ellensúlyozásuk, *Társadalmi Szemle*, 1989/12.

Szilárd I.: Szociális helyzet és területi szociálpolitika az 1980-as évek második felében. Kézirat, OT TGI, 1988.

A szociális vármegye. A Komárom vármegyei közjóléti és gazdasági szövetkezet működése. Budapest, 1941.

Tardos R.: *Meddig nyújtózkod(j)unk?* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988.

A társadalombiztosítás elmélete és gyakorlata. *Szociálpolitikai Értesítő*, 1987/3.

A társadalom- és szociálpolitika megújítása. Kézirat. Az MTA Szociológiai Kutatóintézetében 1981 és 1985 között végzett kutatások alapján készítették Ferge Zsuzsa és Péteri János.

The Future of Social Protection. OECD, Paris, 1988.

Útkeresés és szociális biztonság. Elgondolások az átmeneti időszak szociálpolitikájáról. Készítette: a Szociális és Egészségügyi Minisztérium „A Szociálpolitika Távlati Fejlesztési Bizottsága", 1989. február, 1–2. kötet.

Zombori Gy.: A szociálpolitikai rendszer jellemzői és megújulási lehetőségei. Kézirat, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, 1989.

Kutatási információk*

Az alábbiakban válogatást adunk olyan jelenleg is folyó kutatásokból, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak.

„Cigány gyermekek az iskolában és a családban", OPI, témavezető: Hegedűs T. András.

„Család és családfelfogás, családterápia", MTA Szociológiai Kutatóintézete az ELTE Szociálpolitikai Tanszékével közösen, témavezető: Neményi Mária.

„Deviáns megnyilvánulások, bűnözéssel kapcsolatos attitűdök és meghatározóik", ELTE BTK, témavezető: Dr. Hunyadi György.

„Életfordulók, krízishelyzetek, vajúdó társadalmi változások", MTA Szociológiai Kutatóintézete az ELTE Szociálpolitikai Tanszékével közösen, témavezető: Losonczi Ágnes.

„Életút és jövőkép", JATE, témavezető: Gábor Kálmán.

„Az ember szociológiai újratermelésének társadalmi meghatározottsága és intézményi keretei", MKKE, témavezető: Császi Lajos.

„A falusi fiatalok életkörülményei", MKKE, témavezető: Andorka Rudolf.

„A felnőttnevelési folyamatok jelenlegi és várható társadalmi feladatai", KLTE, témavezető: Dr. Durkó Mátyás.

„A fiatalok népesedési és egészségmagatartása", POTE, témavezető: Tahin Tamás.

„Gazdaságpolitikai lehetőségek és társadalomszervezési módszerek az egészségügy és a szociálpolitika jobb összekapcsolására, hatékonyságának növelésére", MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témavezető: Alpár Ottó.

„Gyermekvédelmi problémák", MTA Szociológiai Kutatóintézete az ELTE Szociálpolitikai Tanszékével közösen, témavezető: Gayer Gyuláné.

*Az itt közölt listában a következő rövidítéseket használtuk: ÁJK = Állam- és Jogtudományi Kar; BTK = Bölcsészettudományi Kar; ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem; JATE = József Attila Tudományegyetem; KLTE = Kossuth Lajos Tudományegyetem; MKKE = Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem; MTA = Magyar Tudományos Akadémia; OPI = Országos Pedagógiai Intézet; OT = Országos Tervhivatal; POTE = Pécsi Orvostudományi Egyetem; TÁRKI = Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés.

„A hazai társadalmi beilleszkedési zavarok alakulása, aktuális helyzete, változásai, tendenciái", MKKE, témavezető: Andorka Rudolf.

„Az ifjúság szocializációja", ELTE ÁJK, témavezető: Fazekas József.

„A magyar szociálpolitika története", MTA Szociológiai Kutatóintézete, témafelelős: Őry Csaba.

„A morbiditás és a társadalmi pozíciók", MTA Szociológiai Kutatóintézete az ELTE Szociálpolitikai Tanszékével közösen, témafelelős: Szalay Júlia.

„A nyugdíjasok munkavállalási problémái", MTA Szociológiai Kutatóintézete az ELTE Szociálpolitikai Tanszékével közösen, témafelelős: Széman Zsuzsa.

„Az öngyilkosság és a bűnözés területi struktúrája", MKKE, témavezető: Vukovich György.

„A Settlement", Dombóvári Megyei Művelődési Központ, témafelelős: Balipap Ferenc.

„Szenvedélybetegségek megelőzésére készített élményszerű iskolai kurzus", Iparművészeti Főiskola, témavezető: Zöldyné Szita Erzsébet.

„Szocálpedagógiai képzési modell", ELTE BTK, témavezető: B. Talyigás Katalin.

„A szociális és egészségügyi ellátás reformjának külső-belső ellentmondásai, a belőlük levonható következtetések és feladatok", MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témavezető: Alpár Ottó.

„Szociális innováció", MTA Szociológiai Kutatóintézete az ELTE Szociálpolitikai Tanszékével közösen, témavezető: Győri Péter.

„Szociális terhek a családban", MTA Szociológiai Kutatóintézete az ELTE Szociálpolitikai Tanszékével közösen, témavezető: Gayer Gyuláné.

„Szocializációs hatásmechanizmusok a félzárt és zárt intézetekben", Bárczi G. Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, témavezető: Aczél Anna.

„Szociálpolitikai oktatási kísérlet", MTA Szociológiai Kutatóintézete az ELTE Szociálpolitikai Tanszékével közösen, témavezető: Ferge Zsuzsa.

„A szülés, gyermekvárás és a szülés utáni helyzet", MTA Szociológiai Kutatóintézete az ELTE Szociálpolitikai Tanszékével közösen, témavezető: H. Sas Judit.

„ Szülés, születés az állami gondozottak körében", MTA Szociológiai Kutatóintézete az ELTE Szociálpolitikai Tanszékével közösen, témavezető: Hanák Katalin.

„Társadalmi-gazdasági változások és az öngyilkosságok alakulása Magyarországon", MKKE, témavezető: Moksony Ferenc.

„Társadalmi kockázati tényezők a szív- és érrendszeri megbetegedésekben", MTA Szociológiai Kutatóintézete az ELTE Szociálpolitikai Tanszékével közösen, témavezető: Makara Péter.

„A társadalmi szerkezet és társadalmi rétegződés mechanizmusai", MKKE Szociológiai Tanszéke, témavezető: Andorka Rudolf.

„A társadalmi szerkezet újratermelődésének mechanizmusai", TÁRKI, témafelelős: Kolosi Tamás.

„A társadalombiztosítás értékproblémái", MTA Szociológiai Kutatóintézete az ELTE Szociálpolitikai Tanszékével közösen, témafelelősök: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin.

„A társadalombiztosítás története", ELTE Szociálpolitikai Tanszéke, témafelelős: Lévai Katalin.

„A társadalompolitika oktatását alátámasztó kutatások", MKKE Szociológiai Tanszéke, témafelelősök: Elekes Zsuzsa, Fábián Tamás, Tóth István.

„Társadalom- és szociálpolitikai kutatások", OT Tervgazdasági Intézete Társadalomtervezési Osztálya, témavezető: Szilárd Imre.

„Új jellegű szocializációs törekvések (postmateriális értékrend, alternatív csoportok)", ELTE ÁJK, témavezető: Szabó Máté.

„Az úgynevezett lumpen rétegek életmódja és kulturális-szabadidős tevékenysége", Művelődéskutató Intézet, témavezető: Ambrus Péter.

MTA Könyvtára
Periodika 19.90/1767 n.

Az INFO-TÁRSADALOMTUDOMÁNY korábbi számaiban megjelent, társadalompolitikával kapcsolatos tanulmányok

Ferge Zsuzsa: Mennyire fejlett a magyar szociálpolitika? INFO 1, 33–40. old.
Enyedi György – Tamási Péter: Népbetegségeink? – A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához. INFO 2, 3–7. old.
Pataki Ferenc: A kutatások néhány tapasztalata. INFO 2, 9–16. old.
Andorka Rudolf: Történet, demográfia és társadalmi különbségek. INFO 2, 17–28. old.
Kolozsi Béla: A beilleszkedési zavarok kialakulásának háttere. INFO 2, 29–35. old.
György István: Széttagolt intézményrendszer – alacsony hatékonyság. INFO 2, 37–45. old.
Münnich Iván: Hogyan kell kezelni a beilleszkedési zavarokat? INFO 2, 47–56. old.
Nyers Rezső – Alpár Ottó: Társadalom, gazdaság és egészség(ügy). INFO 4, 49–57. old.
Kolosi Tamás: Társadalmi struktúra, ideológia, politika. INFO 5, 7–10. old.
Andorka Rudolf: Társadalmi-gazdasági változások – társadalmi rétegződés – társadalompolitika. INFO 5, 11–20. old.
Róbert Péter: Mobilitási folyamatok a magyar társadalomban. INFO 5, 21–26. old.
Harcsa István: Életmód, életkörülmények a gazdasági folyamatok „árnyékában". INFO 5, 27–34. old.
Bokor Ágnes: Szegénység a 80-as évek elején és közepén Magyarországon. INFO 5, 35–39. old.
Enyedi György – Tamási Péter: Meg lehet-e állítani Magyarország népességfogyását? INFO 9, 3–7. old.
Hablicsek László – Monigl István: Hosszú távú népességfejlődési tendenciák és a magyar népesedéspolitika. INFO 9, 9–16. old.
Kamarás Ferenc – Mészáros Árpád: Hogyan alakult a születések száma és a családnagyság Magyarországon? INFO 9, 17–21. old.
Hablicsek László: Népesség és öregedés. INFO 9, 31–35. old.
Józan Péter: A halálozási viszonyok néhány jellegzetessége Magyarországon. INFO 9, 37–46. old.
Duba Jenő – Makara Péter: Kardiovaszkuláris betegségek és a társadalmi környezet. INFO 9, 47–53. old.
Vukovich György: A népesség minőségi helyzete. INFO 9, 55–60. old.
Munkácsy Ferenc: Népesedés és foglalkoztatás. INFO 9, 61–67. old.
Stark Ferenc: A kisebbségi lét alapkérdései a mai Magyarországon. INFO 10, 27–32. old.
Choli Daróczi József: A magyarországi cigányság helyzete. INFO 10, 33–40. old.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ESÉLY
ÚJ TÁRSADALOMPOLITIKAI FOLYÓIRAT

Magyarországon a szociálpolitikának nincs fóruma
Ezért indítottuk meg az *ESÉLY*-t

Az ESÉLY *szakmai folyóirat*: tényeket ismertet, módszereket keres, nyomon követi a hazai és külföldi szociálpolitika történéseit, illetve szakirodalmát.

Az ESÉLY *szolgáltató fórum*, amely közli a szociális munka terepein és a szociális közigazgatásban dolgozó szakemberek tapasztalatait, kérdéseit; jogi és egyéb információval segíti munkájukat, konzultációs lehetőséget teremt számukra.

Az ESÉLY *elméleti műhely*, amely elősegíti az információcserét a rokonszakmák képviselői között; elméleti vitákat kezdeményez, szervez és mindezzel felhívja a figyelmet a legsürgősebb tennivalókra.

Kérjük, segítsen abban, hogy a folyóirat minél több helyről kapjon információt: tapasztalatait, kérdéseit írja meg számunkra. Örülnénk, ha segítene folyóiratunk minél szélesebb körben való megismertetésében is.

AZ *ESÉLY* kéthavonta jelenik meg.

Kiadó: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.

Ára számonként 50 Ft; előfizetés egy évre közületeknek, magánszemélyeknek 300 Ft, diákoknak 250 Ft (fél évre 150, illetve 125 Ft).

A Szerkesztőség címe: ESÉLY Szerkesztőség, 1083 Budapest, Kun Béla tér 2.

Amennyiben felkeltettük érdeklődését és már most jelezni kívánja előfizetési szándékát, kérjük, hogy az alábbi megrendelőt küldje el Szerkesztőségünk címére. Köszönjük.

Megrendelem az ESÉLY című társadalompolitikai folyóiratot ..... példányban ..... évre.

Cím:

.....város.....utca.....hsz.

Név:.....

Foglalkozás:.....

Kiadja: a Társadalomtudományi Bizottság nevében a Magyar Tudományos Akadémia

A kiadásért felel: Berend T. Iván, az MTA elnöke

A szerkesztésért felelős személy: Tamási Péter

Budapest, 1989. december

HU ISSN 0864—8174

89.3093/3 MSZH Nyomda és Kiadó Kft., Budapest, XI., Építész u. 40—44. Felelős vezető: Nagy László

Ára: 150,— Ft

INFO-Társadalomtudomány

1. szám: Válaszúton a magyar társadalom

2. szám: Népbetegségeink? — A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához

3. szám: Technikai fejlődésünk útvesztői

4. szám: Egy mítosz és következményei — Az ún. ,,nem termelő" szféráról

5. szám: Társadalmi rétegződésünk, társadalmi struktúránk

6. szám: Reformgazdaság?

7. szám: A szocializmus sorsfordulói

8. szám: Az új alkotmány elé

9. szám: Meg lehet-e állítani Magyarország népességfogyását?

10. szám: Kisebbségben — A nemzetiségi kérdés margójára